

3 1761 07981315 0

3

0

D
16
.8
D22
1857

~~72~~

39.

Pannonia Books
P.O. Box 1017 Stn "B"
Toronto, Ont M5T 2T8

A debreceni Calasanzzi Szt. József reáliskola gimnázium
tanári könyvtára.

_____. évi beszerzés.

TÖRTÉNET SZELLEME.

TÖRTÉNET-BÖLCSELMI ÉRTEKEZÉS.

A DEBRECENI KEGYESTANTÓJÁÉRTI RÓM. KATH.
CALASANZI SZT. JÓZSEF REÁLGIMNÁZIUM
TANÁRI KÖNYVTÁRA

IRTA

DANIELIK JÁNOS.

PESTEN,

NYOMATOTT HERZ JÁNOSNÁL.

1857.

*A debreceni róm. kath. a
Calasanzzi Szt. József reáliskola*

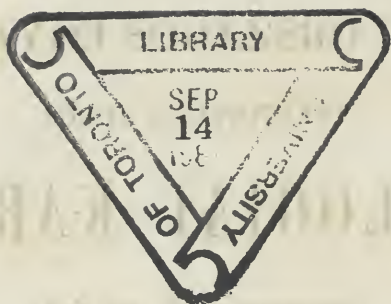
1831 1352 13127121

1831

1831 1352 13127121

A
PESTI ORSZÁGOS EGYETEM
TEKINTETES S TUDÓS
THEOLOGIAI KARÁNAK
TISZTELETE JELÉÜL

A SZERZŐ.

D
16
8
D22
1857

ELŐSZÓ.

Isten az embereknek három különböző uton nyilatkoztatja ki magát: ugymint az emberi észben, az absolutumnak vele összeforrt s tőle elválaszthatlan eszméje által; a világban, a nagy mindenségben uralkodó rend és czélszerűség által; és a történetben, a gondviselésnek benne feltünő természetfölötti cselekményei által.

A történet-bölcselemi értekezés, melyet e kis füzetben van szerencsém a t. közönségnek átnyújtani, a ki nyilatkoztatás ez utóbbi útját tárgyazza, czélul tűzvéni ki, bebizonyítani: hogy az emberi-nem történeti viszonyosságait egy személyes, bölcs, mindentudó és mindenható lény, és pedig eleve az erkölcsi világ természetéhez és szükségéhez képest megállapított, általános terv szerint vezérli.

A tárgy eléggé fontosnak látszott, hogy az értekezés, melly először 1852-ben az általam kiadott „Emlékkönyv“ 2-dik kötetében jött ki, a pesti országos egyetem tekintetes s tudós theologiai karának figyelmét ma-

gára vonja, s aztán általa 1855-ben a Horváth-féle jutalomdíjra azon hozzákapcsolt kívánattal érdemesítették, miszerint szerzője azt nagyobb elterjedése okáért külön is kiadni sziveskedjék.

E nem várt kitüntetés eleinte azon gondolatot keltette fel bennem, hogy az ez értekezésben kifejtett nézetet bővebben, tehát nagyobb, önálló munkában, korszakról korszakra az egész történeten keresztülvezessem, s illetőleg az eseményeknek az egy isteni eszmére visszavitele és mintegy hozzákapcsolása által kitüntetni, kiemelni törekedjem. Azonban a feladat bővebb megfontolása után lehetetlen volt észre nem vennem, mikép ez évek hosszú sorát igénybevevő vállalkozás fogna lenni: nem lehetvén azt másképp megoldani, mint ha azon modorban, mellyben „Columbus vagy Amerika felfedezése“ czimű munkám írva van, Mózes, Cyrus, Nagy-Sándor, Augustus, Nagy-Constantin, Nagy-Károly, IX. Lajos, Hunyady János, V. Károly, Nagy-Péter és I. Napoleon (hogy Krisztust, emberi nagyságokról szólván, ne is említsem) korszakának történetét pragmatice külön-külön kötetben írom le. A szándokkal ugyan nem hagytam fel, s ha Isten életemnek kedvez, az említett korszakok történeti leírását, habár nem is a felhozott rendben, egyenkint megkísérendem: mindamellett ha, mit kötelességemnek ismerek, a theologiai kar kívánatának megfelelni akarok, be kelle látnom, hogy a jelen értekezés újabbi külön közzé-

tételétől magam még se menthetem fel, nem csak azért, nehogy a kiadás messze-időre maradjon, de, és még inkább azért is, mert ama korszakok történeti leírása nem csupán magának az értekezésnek bővítése, hanem inkább a benne fejtegetett szellem korunkinti nyilvánulásának, minden eseményeket magába foglaló ecsetelése fogna lenni.

Elhatároztam tehát, hogy az értekezést szakaszokra osztva, s csupán egyes új fejezetekkel (az 1-ső, 15-, 19. és 20-dik) megbővítve és jegyzetekkel ellátva, közrebo csátandom; s hogy a bővebb elterjesztésre nézve a tisztelt kar óhajításának a lehető mértékben megfeleljek, abból egy-egy példánynyal minden szent-istván-társulati tagnak kedveskedendem.

Mi magát az értekezést illeti, szabad legyen erre nézve csupán két észrevételt tennem. Először: az által, hogy a történetben egy általános, változhatlan és csálhatlanul célját érő isteni tervet állapítok meg, legkevesbbé sem zárom ki valamint az emberi akarati szabadságot, mint erről az értekezés folyamában tiizesen is szólok, ugy ama másodrendü tényezőket sem, mellyek, mint például a nemzetiség és nyelv, a földtani és égalji befolyások, vérmérséklet, stb. az emberiség fejlésére elvitázhatlan befolyással vannak. Megállanak ezek elméletem mellett mind, csak hogy alárendeltségben a Legfőbb iránt, ki által a rendszerbe célszerűleg illesztetnek, s ki senki más, mint maga az Isten. — És másodszor: hogy nagyon is érzem a tulterheltséget, melly ér-

tekezésem egyes helyein az eszméknek összetolulása által előidézve, előadásomat itt-ott, meglehet, nem csak homályossá, hanem kellemetlenné is teszi. Miért azon megjegyzés mellett kérek a t. olvasótól bocsánatot, mikép reméllem, hogy mind az, ki a természeti philosophiában jártas, s e mellett a bibliai eseményeket csak iskolai kézi-könyv után is ismeri, engem daczára amaturterheltségnek is könnyen megérthetend. Hol röviden sokat kell mondani, vagyis határozottabban szólva, néhány iven a történet philosophiájának keresztény elvét az egész történeten megállapítólag és minden fő mozzanatok megérintésével keresztül kell vinni: ott illyesmi aligha kikerülhető.

P e s t e n, jun. 1-jén, 1857.

A s z e r z ő.

1. §.

Bevezetés.

A történet szelleme alatt rendesen az irányt értjük, melly felé e vagy ama korban, e vagy amaz országban vagy világrészben az emberiség tör. Az irányt tudnillik mindig az eszme, vagyis a szellem szabja meg, kitüzvén a célt, melly felé törekedni kell.

Az uralkodó eszmék és az ezek által kitüzött célokrai közös törekvés egységet hoz az eseményekbe; mert habár közös credet és nemzetiség már magában is elég szilárd alap az egyesülésre: mégis bizonyos, hogy a melly nép- és nemzetben nincs közszellem, vagyis hiányoznak az egyesítő vezéreszmék s célok, ott a meghasonlás rendesen kikerülhetetlen.

Az egység tényezőinek, vagyis az uralkodó eszmék és az ezek által kitüzött célok természetéből, kapcsolatban a valósításukra fordított erélylyel, emelkedik ki a jellem, vagyis az egyes történeti korszakok azon sajátos tulajdonainak foglalatra, mellyek azokra bizonyos határozottságot nyomnak, s így egyiket a másiktól megkülönböztetik. Egység és jellem tehát valamint mindennütt, ugy a történetekben is a szellemnek műve; s ehhez képest másszavakkal a történet szelleme nem egyéb, mint azon eszmék és célok összesége, mellyek bizonyos korban és országban az elméket valamelly közös cselekvőse-

gi mezőre terelik, a ténykedésbe egységet öntenek, s arra bizonyos határozott jellemet nyomnak.

Ezt az általános történetre, mint az összes és minden korszakokbeli emberiség életét tárgyzó egészre alkalmazva, világos, hogy az értekezésnek, melly a történetnek mint ilyennek szellemét fejtegeti, ha ugyan ezen feladatát megoldani akarja, félreismerhetlen és elvitázhatlan tényi jelenségek nyomán ki kell mutatnia: az egyetemes irányt, melly felé az összes emberiség minden időben törekedett és törekszik; az általános vezéreszmét, melly a közös egyetemes irányt, mint közös egyetemes célt meghatározza és valószínűsít ki; az egységet, mellybe épen ezen közös egyetemes cél által az emberiség határtalan változatossága élete és lételeményei hozatnak; s végre a közös jellemet, melly a közcélra ezen közös törekvés folytán az emberiség minden helyi és kori viszonyaira mintegy rányomatik.

Valamint pedig minden közös törekvésnek, ugy a közrendeltetésén munkáló emberiség életének is kell okvetlenül nem csak közös kiinduló-ponttal birnia, hanem egyszersmind a további fejlődésben egész a végletes befejezésig mindig ugyanazon összetartó kapcsolatok alatt is maradnia. S ehhez képest a történet szellemét nyomonkövető értekezésnek első feladata: keresni és constatirozni a közös kiinduló-pontot és további összefüző kapcsolatokat, melyek által az emberiség életének közös forrásból eredő folyama, minden elágazásai mellett is, összetartatik, mindig ugyanazon-egy és közös irányban vezettetik, s végletesen ugyanazon-egy és közös mederbe tereltetik.

Továbbá, miután közös cél közös rendeltetést, ez

pedig lényegében ugyanazon és közös természetet és cselekvőségi törvényeket tesz fel, következik: hogy valamint az emberiség az ő természetét s ennek cselekvőségi törvényeit nem maga határozta meg, hanem mindezt eredeti létokától, az Istentől vette: épen úgy rendeltetési közös célját sem szabhatta meg maga magának, hanem azt számára szükségképen ugyanazon teremő kéznek kellett kijelelni, melly természetét és ennek cselekvőségét eredetileg így, s nem máskép szabályozta. Ezt, a mint kell, megengedve, világos, hogy a történet szelleme, mint az egyetemes emberiség célja, viszontagságainak állandó jelleme, s ezek határtalan tömkelegét összefűző, mert valamennyivel ugyanazon központ felé nehézkedő egység, csak úgy nem lehet pusztán emberi akarat és ténykedés eredménye, mint nem annak eredménye a tény, hogy ez és nem más természettel, emez és nem más törvények alatt és rendeltetéssel jövünk a világra. A történetnek tehát vagy nincs egyetemes, állandó szelleme, vagy ha van, annak száalai a földön tulra terjednek, vagyis a teremő és gondviselő, nevezetesen az emberiséget általa megszabott rendeltetési céljához kalauzoló Isten kezében nyugosznak. Miből ismét világosan következik, hogy a történet szellemét fejtegető értekezésnek vagy nem sikerült feladatát megoldani; vagy ha sikerült, a történetek folyamában okvetlenül kellett nyomokkal találkoznia, mellyek a természetfelettileg vezénylő és intézkedő Isten kezére utalnak, s ezt kétségbevonhatlanul kitüntetik.

A bibliai szent történetek magasb rendű eredete mellett tanuskodik már egymaga azon körülmény is, melly az ő kizárólagos érdemök és dicsőségök, hogy tudnillik az emberi-nem viszontagságainak egységes jellemét

nem csak felismerik, hanem azt a közös kiinduló-pont és kapcsok kijelélése által meg is határozzák; s a mi állításaira az igazság pecsétjét nyomja, mindebben az eszmei és tényi eredmény által csudálatosan igazoltatnak Egy teremő és gondviselő, véghetetlen bölcs, véghetetlen jó, és véghetetlen igazságos Isten; egy az Isten képére és hasonlatosságára teremtetett ősember, kitől ugyanazon természettel mindnyájan származunk, s a közös eredet és természet folytán mint ugyanazon-egy isteni Atyának gyermekei valamennyen testvérek vagyunk; egy ama természetnek megfelelő rendeltetés, mellyet be kell töltenünk; egy, ezen rendeltetésünkrei képességünket megszüntető ősbűn; egy, ezen ősbűn megváltását az idők folytában munkáló és eszközlő Üdvezítő; egy a Megváltónak helyét láthatólag pótoló s művét a Szentlélek vezérlete mellett bevégezni hivatalos egyház: ime! azon bibliai tanok, mellyek a hely, idő és nemzetiségek szerint megszakadozott emberi-nem történeti életébe egységet öntenek, s így az egyetemes történetet lehetővé teszik.

Jegyzetek az 1-ső §-hoz.

I. Czélszerűség, bárhol találtassék is, mindenütt öntudatosan irányzó, tehát gondolkodó tehetséget tesz fel. Az öntudatlan logika, mellyet némelly bölcsek a világ-állománynak tulajdonítanak, csak azon esetben bir némi értelemmel, ha megetté mint gép után a gépész — más, öntudatos logikájú, vagyis eszes lény áll. Irjuk le az alphabet betűit akár millioszor, s bocssásuk aztán e betűket szélnek, s ez hányja vesse azokat bármédig s bármilly irányban: soha azokból egy Ilias vagy Odyssea keletkezni nem fog. Bizonyára soha sem találkozott még ember olly vakmerően szemtelen, ki az Iliast vagy Odysseát kezébe véve, nem azt következtette volna, hogy az valamelly nagy eszü embernek a műve: mert csak egy illyen gondolkozhatott illy felségesen, s szedhette a néma jegyeket olly jelentéses rendbe, melly gondolatjait illy értelmes-szépen tolmácsolja. A történet eljátszva, egy Ilias vagy Odyssea, szóval hősköltemény. Tegyük fel, hogy a benne játszó millio emberi lények csak vakon, minden előgondolkodás, czél, terv nélkül mozognak: mozoghatnak akár millio évekig, s mozgalmaikban soha, semminemű általános irány mutatkozni nem fog. Ha tehát illy irány, legyen tudtokkal, legyen tudtok nélkül, viszontagságaikban mégis mutatkozik: szükségképen következtetjük: hogy azokra felsőbb rendű értelmes tehetségnek kell tervszerű vezénylést gyakorolnia. Az állatok ösztöneik, az emberek érdekeik szerint csoportosulhatnak: és az illy csoportulások eredményezhetnek ugyan részletes faji, vagy nemzeti egységeket és egységi mozgalmakat; de általános egységet, vagyis közös czél felé való egyetemes tartást csak azon esetre, ha valamennyinek ugyanazon közös célja van, tehát

van valaki, ki ezt számukra kitűzte, s ehhez képest a játszó csoportok mindegyike számára az egységi egésznek megfelelő szerepet nem csak kijelelte, hanem kezdettől végig még ügyel is rá, hogy az a maga idején és helyén a cselekvény-egység követelményei szerint valóban el is játszattassék. Hogy az értelmes lény, melly az illy egyetemes, minden korra és nemzetre szóló czélt nem csak kitűzni, hanem még foganatosítását is eszközölni képes, nem lehet pusztán ember, azt mutogatni talán felesleges volna.

II. A hadvezér tervét nem minden katona, csapat vagy hadosztály tudja: és a csata mégis összevágólag folyik le: mert mindezek a vezénylő főnök tervszerű intézkedései szerint mozognak és működnek. Megtörténik az is, hogy az alsóbb rendű vezérek, kik a fővezér titkába beavatva nincsenek, s az összetes mozgalomnak combinált irányát alárendelt álláspontjokból át nem tekinthetik, gyakran egyes elszigetelt mozgalmakból első pillanatra azt következtetik: mintha ezek által épen az ellenfél kezére játszatnék a csata, vagyis a sereg megverettetése szándékoltatnék. A történetekben Isten a legfőbb hadvezér, a nemzetek pedig egyes mozgó hadesapatok. Azért, hogy nem minden nemzet tudja és ismeri az Istennek tervét, vagy épen olly tényállást foglal el, melly első pillanatra épen ennek ellenére látszik irányzottnak, még nem következik, hogy annak valóítására nem működik közre. A történet számtalan példákkal szolgálhat, mellyekből világosan kitűnik, hogy bizonyos eseménynek a közel- vagy messzetávolban épen azon következései voltak, ellyekrem az illető szerepelő legkevesebbé gondolt. Bizonyára a görögök lerontván Troját, legkevesebbé sem ohajtották, hogy ezen esemény alkalmat adjon az őket egykoron leverendő Róma egy más ég alatti építtetésére. Az ásiái népek a gyengébb nemzeteket magok előtt üzve, nem gyanították, hogy később, midőn nyugoton megtelepedtek s országokat alapítottak, épen ezeken fog az ő világhatalmuk megtörni; hogy ezek lesznek a gát, mellyen át tovább nem hathathatnak; hogy ezekből, vagy ezek segítségével válandnak majd azon nagy és virágzó keresztény nemzetek, mellyek ké-

sőbb egész Ásiának törvényeket szabnak. A hohenstaufi házból származott császároknak, midőn világ-monarchiárai törekvésökben a pápaság megáláztatásán erőlködtek, bizonyára legkevesbbé feküdt szándokukban, hogy épen ezen erőlködéseik által segítsék elő a pápaság földi dolgokbani világhatalmának megállapítását és kiterjesztését. Az oroszok és angolok hitvallásukhoz képest nem szükségelik, sőt kárhoztatják a pápai széket: és mégis ők voltak azok, kik azt I. Napoleon megbuktatása által visszaállították. Midőn e két nemzet világ-birtokait a pogány népek közt mindinkább kiterjeszti, alkalmasint nem sejti, hogy az akadályokat lassankint elporlasztó győzelmei és befolyása által épen a pápaságnak nyit kaput, mellyen missionariusai bevonulhatnak, hogy hirdessék, és terjeszszék a keresztény hitet. Krisztust a zsidók felfeszítették; s valljon ohajtották-e, hogy épen ezen felfeszítés folytán őt a világ nemzetei Megváltójoknak, Istenöknek elismerjék? stb.

2. §.

A történet általános gondviselési tervről tanuskodik.

A történet szellemét nyomozó bölcs az eseményeket, mellyek magukban véve kuszált töredékek gyanánt tűnnek fel, s ha úgy szabad szólni, a történet anyagát teszi, kezdettől fogva napjainkig lelke elejbe állítja, miszerint forrásukat, folyamukat és nehézkedéseket vizsgálva és nyomozva, megtudhassa: ha valljon a szemei előtt elterülő e végtelen tarkaságu anyag merő rom-chaos-e minden rendszer és egybefüggés nélkül; vagy e romvilágban életegység vagyon, és e töredékek egységes épület részei, melly körül ugyan századok folytán a legkülönbébbb kezek munkálkodnak: de Az, a ki ahhoz a tervet adta, és azt az idők minden viszontagságain keresztül, szakadatlan folytonossággal, örök következetességgel, soha nem lankadó kitartással, és soha nem esalatkozott kiszámitással intézi és végrehajtja, — mindig csak egy és mindig ugyanaz.

Volt, ki a történetet hős költeményhez hasonlította, mellyben minden egyes nemzet mint cselekvő erkölcsi személy, Istennek egy-egy tervét foganatosítja; hasonlólag a természet-világhoz, mellyet ehhez képest a történetek szinpadának lehetne nevezni, s mellyben minden egyes tárgy vagy dolog Istennek egy-egy gondolatát fe-

jezi ki. — De valamint ezen miriadnyi egyes gondolatok végtére összesen egy nagy általános gondolatnak kifejezésére csatlakoznak, hogy tudnillik Istennek felségét, mellynek dicsfényében boldog minden élő, olly végtelenül különféle vonásokban külsőleg is, mintegy jelekben szemlélhetővé teszik; épen ugy a történetben is, azon sok játszó és Istennek egyes terveit foganatosító személyek végtére annak egy végső és egyetemes tervét valósítják: melly az emberiségnek Istenhez, a honnan kiindult, anynyi temérdek, gyakran ellenkező cselekvényeknek harmonicus összehatása által, visszavezérlése.

És valóban vizsgálja csak valaki végig elfogultság nélkül, szigorú lelkismerettel és azon mély studiummal, mellyet illy roppant feladat igényel, a fennmaradt történeti emlékeket: nem kételkedünk, észreveendi a nyomokat, mellyeket egy természetfölötti, személyes, mert bölcs, okos és előrelátó gondviselés, az emberi-nem ugyanazon egy célra kalauzolásában szakadatlan folytonossággal maga után hagyott.

Szemeibe tűnendik a terv, melly az egész történeten végig szövődik, ezen nyomok által korról korra, századról századra jeleltetik, s emberektől nem eredhetett: miután maga ezen tervnek fogalma, annak ezer évek során át előkészítése, s a századok végeiglen következetesen folytatott végrehajtása, embernél végtelenül fensőbb, mert ollyan lényre utal: mint ki mindeneket egy pillanattal átkaroló bölcseségében, az emberiségnek általa megszabott céljára minden szükségeseket és alkalmatosakat számbavéve, azt kigondolhatta; végrehajtásához a követendő utat, módot és eszközöket, és pedig az ember mint erkölcsi lény szabad elhatározásához képest, mindentudó előrelátással

kijelelhetette; s a mit ekként meghatározott és kijelelt, azt mindenható hatalommal, és mégis az erkölcsi természet erőszakolása nélkül végre is hajthatta, következőképen mind a két, tudnillik az anyagi és szellemi világ örök, változatlan, mindenható és mindentudó urául bizonyult be.

Bámulattal fogja látni, hogy minden nagy és kis változások, mellyek a világ néző színén hatezer év óta történtek, minden sajátságaik, idő és hely szerinti elkülönözés, a közvetlen okok, fejlődés, eredmények szinte háttartalanul elűtő változatossága mellett, s még akkor is, midőn a cselekvő szerepelők erre nem is gondoltak, s látszólagosan mindent inkább, csak nem Isten tervét valósították, sőt annak egyenesen, tudva és akarva, ellene szegültek, miszerint, ha lehetséges volt volna, azt minden erejük megfeszítésével is megghiusithassák, — hogy, mondám, daczára mindezeknek, minden világváltozások végére mégis csak Isten ama nagy tervére munkáltak közre: s mialatt minden egyes nemzet az ő, neki a nemzetek nagy családjában tulajdonságai szerint osztályrészül jutott közvetlen küldetését töltötte be, azalatt valamennyi csudálatos összehatással csak Isten amaz egyetemes végezeljének szolgált, az esetben, ha tudnillik egyesek ezen czélt nem ismerték, vagy épen ellene támadtak, ha egyéb nem, ez állapotbani életök tevén róla azoknak, a kik azt ismerték és elfogadták, hangos bizonyyságot.

Meg fog győződni, hogy ezen, illy véghetetlen bölcseségről, háttartalan mindentudásról és mindenható gondviselésről bizonyyságot tevő terv nem más, mint az Isten képére és hasonlatosságára teremtet, de bünesése következtében eredeti rendeltetéséből kiesett embernek, ezen rendeltetésére a századokon keresztül jövendölt s minden

népektől habár csak zavaros eszmékben vagy épen öntudatlan fohászokban ohajtott Messias általi újból való felképesítése: ki e szerint a megváltás művének végbevitelével a történetek központjaul leve, az idő isthmusaként ketté osztván annak hullámozó tengerét: megette negyven századok mindinkább felé tornyosuló s törő habjaikkal, előtte az új éden határtalanul terjedő korszaka áldott folyóival, mellyek a kereszt tövénél fakadnak, s a világ négy sarka felé irányzott folyásukkal Isten kegyelmének malasztjait lassankint minden népekhez elviszik.

Végre feltalálandja Isten városának azon mysticus bárkáját, mellyet a Teremtő, ellenséges szellem közremunkálása mellett történt megrongáltatása után, megmentésül és kiigazításul Jordán partjaihoz kötött, s négyezer éves folytonos előkészület után, végre az idők teljének megérkeztekor Golgotha magasán saját Fia által kijavított és helyreállított: miszerint azt, az ezentul minden, még pokoli hatalmakkal is diadalmasan harczolandót, kijelelt és betanított révészekkel és látható kormányzóval, — Szentlelkének láthatatlan vezérlete mellett, a világ tengerére ismét kiküldheté, hogy a kalauz és iránytü nélkül ott tévelygő s így a hajótörés bizonyos veszedelmében forgó minden egyebeket kebelébe szólitaná és összegyűjtené, üdvezitendő mindenkit, a ki tudnillik akar és mer is üdvezülni vele.

Mi roppant, mi bámulatos, mi minden halandó képzetet s erőt haladó tünemény, midőn az anyaszentegyházat jelenleg kormányzó IX. Piustól, egymást folytonos rendben megelőző pápák során Krisztusig, Krisztustól pedig a zsidó főpapok-, proféták- és patriarchákon át fel egész Ádámg visszamenve, annyi temérdek változások,

annyi különféle élet és romlás, a világ dolgainak ismeretes állhatatlansága s az emberi vélemények szinte végtelen tarkasága között, mialatt annyi nagy birodalom támadott és eltűnt, annyi hatalmas nemzet felemelkedett és megbukott, — őt, ezen egyházat, hat ezer év óta szakadatlan folytonossággal mindig fennállani, s benne ugyanazon megváltási eszmét folytonosan és változatlanul élni, szigorú következetességgel fejleni, s végre minden gátokat meghaladó hatalommal foganatosíttatni szemléljük! E tünemény, mellyet eltagadni lehetetlen, egymaga elegendő, hogy a naturalismus minden rendszereit porba sujtsa. „Egy nagy, a legtávolabb őskorban megkezdett, s századokon keresztül annyi különböző emberektől, részben öntudatlanul, részben akaratjuk ellen folytatott, és végre a hatalmasok, papok és bölcsek legmegfeszítettebb ellentállásának daczára is olly kiterjedésben létesített műnek, miszerint újég és új föld támadna, minden álistenek feledékenységre mennének, az isteni-tiszteletnek egészen más tárgya és egészen új erkölcsi élet hozatnék be, s a bálványozó világ az egy igaz Istent imádó világra változnék által, — egy illy tartós, ezer éves szakokon keresztül szétnyuló, annyira terjedelmes és mégis minden fő részeiben egyetlen végcélra összpontosult műnek, melly gyakran rendkívüli tények, csodák és jövendölések által mozdíttatott elő, egészben egy mindenható és mindentudó, teremő és kormányzó Isten különös intézményének kell lennie;“*) s a ki „nem lát mindebben egy mindig fentartott és mindig követett végzetet; ki nem látja Isten tervének ugyanazon rendjét, mellyet ő a világ teremőse óta folyvást előkészít és bevé-

*) Jahn, Bibl. Archaeol. III. Th. §. I.

gez az időknék folytán, általa különböző állapotok között, de mindig állhatatos következetességgel az egész egyetem szemei előtt azon szent várost örökítve meg, mellyben tiszteltetni kíván: az megérdemli, hogy semmit se lásson, s saját megátalkodottságának, a minden büntetések közt ezen legigazságosabb- és legborzasztóbbikának, essék martalékul!“*)

*) Bossuet, Discours sur l'Histoire Universelle, II. Part. Ch. XXX.

3. §.

Bölcseلمي antilogiák a tényekkel szemben.

Természetes, hogy mindazoknak, kik előlegesen kicsinált bölcseلمي rendszerrel, melly a teremő Istent s annak gondviselését vagy mellőzi, vagy épen tagadja, fognak hozzá a történetek megítéléséhez, — minderre tagadással kell válaszolniok. Azonban Isten, ki a világ-megváltás eszméjét minden tagadás és ellenmondás daczára Krisztus által foganatba vette, hat ezer év óta folyvást mutatja, miszerint bölcseلمي tagadásokkal a történetnek általa meghatározott folyamát sem megmásítani, sem pedig feltartóztatni nem lehet. Szilárdul és következetesen halad az örök rendeltetésének pályafutásain, s a hinni nem akaró bölcsek kísérleteinek végeredménye mindig csak azon nagy tanulság, mellyet hiu vállalkozásaik megsemmisülte a hívő lelkekben maga után hagyott. Elsepertetnek ők egyik a másika után, Isten végzete pedig teljeselembe megy; ők az egyházat, és ezt nekik naponta ismételve mondjuk, meg nem dönthetik.

Mit is nyomnak egyenkint és összesen véve mindazon rendszerek, mellyeknek szerzői a dolgok eredetét szobáik szük köréből e vagy ama modorban, mint tudnillik kinek-kinek képzelő tehetsége magával hozza, határozva meg, követelik, miszerint több hitelt adjunk nekik, mint azon szent ősrégi íróknak, kik négy ezer év

előtt kevés de tartalomsúlyos szavakban egy, általok istennek vallott hagyomány után irták meg azt, mit a legújabb földtani buvárkodások rendkívüli fáradsággal fedezni birtak?

Mit nyomnak ezen rendszerek, mellyek alkotói a természet sötét öléből fokozatos fejlődéssel látják kiemelkedni az embert, midőn mi halandók, Ádám apánktól kezdve le egész Hegelig, valamennyen sokkal későbbben jövénk, semhogy csak egyetlen-egy illy kiemelkedésnek szerencsés vagy szerencsétlen, nem tudom, tanui lehetünk volna?

Mit nyomnak ezen rendszerek, mellyekben a bölcs ismét fokozatos haladással látja a barom-butaságban a földre édes anyja, a természet által kivetett embert, vakon a nyelv, s vele a gondolat birtokába jutni, midőn ők — a bölcssek — kik ama barom-buták felett még azon előnnyel is birnak, hogy már gondolkodni és beszélni is tudnak, valamennyen összegyűlve sem képesek egy új nyelvet feltalálni? midőn ellenkezőleg a tapasztalás inkább tanu reá, hogy mindazon emberi lényekből, kik az emberi társaságon kívül barmok között vagy rejtett barlangokban nevednek fel, csak Hauser Gáspárok válnak, szó és gondolat nélkül, mindenben utánozók azon állatokat, mellyeknek közvetlen társaságára kárhoztatva voltak?

Mit nyomnak ezen rendszerek, mellyeknek hősei az első ember eredeti bűnét tagadják, midőn az emberiség kebelében dúló villongások, s nevezetesen maguk ezen elmehősök egymás közti czivodásaik arról a legszembetünőbb bizonyosságot nyujtják? mellyeknek szerzői gunyolják a Megváltó nevét, midőn a bűn és tév járma alá szo-

ritott, s attól szabadulni vágyó lelkismeret világnyögései felé kiáltanak; midőn a mindenütt szokásban lévő, s Isten megengesztelésére felszánt véres, gyakran ember-áldozatok megváltásért esengenek; midőn a bölcsek tanári tekintélytelensége, tévedéseik, korlátozottságuk, egy menynyei tanítónak, maga egy Pythagoras, egy Plato stb. által elismert szükségét hirdetik?

Mit nyomnak ezen rendszerek, mellyek el akarnák hitetni velünk, hogy az embernek Istenre nincs szüksége, midőn mégis minden nemzetek története bizonyítja, hogy az emberi-nem nélküle soha sem lehetett, s minden törvényhozók istenekre, Minos Zeusra, Lycurgus Apollora, Numa Egeriára, Zamolxis Vestára, a peruviai Manko-Kapak és neje Mama-Huako a napistenre hivatkoztak, hogy törvényeiknek fogamatot szerezhessenek? mellyek a kijelentést koholmányoknak bélyegzik, midőn az abba való hit olykép kiterjedett, mint az emberi-nem?

A valódi böleselkedés hivatása nem tagadni, hanem megoldani, mondotta valaki. S valljon meg volna az ember eredetéről és rendeltetéséről szóló kérdés oldva, ha őt azon általános, öntudatlan, nem gondolkodó természetálmány feneketlen gyomrában keressük, mellyben egykoron minden dolgok csirái össze vissza keverve feküdtek, s melly ha egyszer az embert a kiválás és elkülönítés processusához képest fokozatos fejlődéssel a felszínre kitolta, vele alig tud egyebet tenni, mint hogy a mint vakon, minden czél nélkül, pusztán a megindult belerők kényszerű működésének folytán kebeléből kiokádta, úgy egykor ismét ugyanazon módon oda visszanyelje?

Meg volna a nyelv s emberi műveltség kérdése fejteve, ha azt mondjuk, miszerint gondolkozva találta fel az

ember a nyelvet, melly nélkül mégis nem gondolkozhatik : miszerint kölcsönös megegyezéssel határozta meg a szavak jelentéseit, mellyek meghatározása előtt egyezkedésnek helye nem lehetett?

Meg volna fejtve az Istenben, lélek halhatatlanságában, jó és rossz közti különbségben vetett általános hit; meg volna fejtve az erkölcsi érzet, a lelkismeret, a bűnök miatti általános félelem: miután mindennek azon természet-állanyban, mellynek méhéből származott volna az ember, legkisebb nyoma sincs, s így következetesen inkább azt kellene mondani, hogy azokról mint abszolút valótlan-ságokról minden, nem mondom fogalom, de csak sejtelen is teljes lehetetlen?

Meg volna a kereszténység tüneménye fejtve, ha tagadjuk a személyes gondviselést, melly nélkül nincs, ki a világ - megváltási eszmét, mellynek continuitását hatvan századokon keresztül, korról korra, századról századra kimutathatjuk, képviselje és fenntartsa; ha tagadjuk a csodákat, mellyek nélkül a kereszténység, létezésére és fenntartására nézve, maga nagyobb esoda mindazoknál, mellyek a szent könyvekben összevéve olvashatók; ha tagadjuk a jövendőléseket, mellyekről lehetetlen mondanunk, hogy a tények után koholtattak volna, miután 300 évvel Krisztus előtt már görög nyelvre is lefordítottak, s jóslataikban századokkal tovább egész Krisztusig, Jeruzsalem elpusztulásáig, a kereszténység elterjedéseig, sőt a zsidóknak szétszórásukban örökös fennmaradását, valamint a kath. egyház mindvégigleni győzhetetlenségét illetőleg, egész a világ consummatiojáig terjeszkednek?

Szóval meg volna az ember természetének nagy mysteriuma oldva, ha azt mondjuk, hogy az ő összes egyedi

és társadalmi léte merő hazugság; ha tagadjuk mindazt, miről az ő egész szive, lelke, minden időben és minden égalj alatt, külső nyilatkozásaiban csak úgy mint legmélyebb bensőségében, mint valójával legszorosabban összeforrt valóról a különben legmegmagyarázhatatlanabb bizonyyságot nyújtja?

4. §.

A bizonyító sulyerő, mely a pogány ősi hitregékben fekszik.

Ha a pogány nemzetek vallása mythusokból volt összeszerkesztve, a megfejtő philosophia nem fog megelégedni vele, hogy egyszerűen a regék országába sorolta azokat, sőt tudva, hogy minden tévre valamely eltorzított igazság szolgáltat alkalmat, nyomozni fogja az igazságot, mellyről épen eltorzítása által maguk ezen mythusok tesznek bizonytságot. Nyomozni fogja pedig nem önkényesen azon bölcsészeti elvont elvek szerint, mellyeket magának valaki a világ dolgainak folyamáról századokkal később alkotott: hanem, miután ama mythusok történetileg fejlődtek ki, — a világtörténetet kérendi fel kalauzul, hogy ennek elővilágító fáklyája mellett származásuk titkát valamely előbbi tény- vagy tanításban felfedhesse. Nagy hiba és visszás eljárás volna tudnillik, ha a történet szellemét nyomozó bölcs előlegesen kicsinált rendszerét beleerőszakolná az eseményekbe, s a történeteket, akarják nem akarják, ennek bebizonyítására kényszerítené. Inkább tudva azt, hogy ő ugyan egyik tényező atomusa a történelemnek, de miután annak szövedékébe miriadnyi töle nem függő, és mégis azt meghatározó szálak folynak be, teljességgel nem ura, — tanulékony tanítványkép lépje át e világ-épület küszöbét, nem bevinni, hanem kihozni abból az igazság kincsét, mellyet keblében rejt.

„Ha szemeiteket — írja *Cantu* — az egyes mythologiákra szegezitek, első pillanatra azt fogjátok hinni, mi-kép azok csak egyes nemzetek részletes történetét foglalják magukban; de ha ti azokat egyetemleg hasonlítjátok össze, roppant tér nyílik szemeitek előtt, s ti köztök olly szembeszökő hasonlatokat fogtok felfedezni, miszerint lehetetlen, hogy valamennyen az igazságnak egy közös kutfejből ne származtak légyen. Azonban ne a részletekben keressetek hasonlatosságot, ennek csak zavar fogna eredménye lenni: hanem forduljatok a tömegekhez, mint a ki éjjel a hold világánál utazik: az egyes tárgyak vonásai változnak, elhomályosodnak, vagy kivehetlennékké lesznek, de a hegyek, folyamok, erdők egészben véve, háttározottan szemeibe tűnnek.“ *)

Igy járva el, ama mythologicus elemek roppant tömkelegében néhány alap-pontot fogunk felfedezni, melly valamennyivel közös, s annál tisztábban jő elő, minél inkább hatolunk az ősi idők és emberek korába vissza, úgy, hogy ama sok részletességek, mellyekkel a mythológiát tulterhelve szemléljük, nem vehetők másnak, mint későbbi phantasticus bővítések- és czifrázatoknak. A történet bizonyítja, hogy eredetileg minden nemzetek vallása tisztább, Istenhez méltóbb és egyszerűbb vala, és általán azon néhány igazságból állott, mellyeket a biblia legelső könyve tiszta-szüzen megtartott számunkra. Minden nemzetnél feltaláljuk a tanítást: a világ és az első emberpár teremtéséről, az ember eredeti méltóságáról s a lélek és test teljességének arany koráról; az isteneknek ezen arany korban az első emberekkel társalkodásáról; az első

*) *Histoire Universelle*, t. I. p. 144.

ember elestéről, az ezen elesésre kigyó-alakban közremunkált rossz szellemről, s amannak helyrehozására, emennek megfékezésére egykor eljövendő Megváltóról; egy általános vizözönről s egyetlen családnak csodálatos megszabadulásáról; az így megszabadult család fejének három fiáról, kiknek még neveik és cselekedeteik is számos nemzeteknél hagyományban fennmaradtak; egy, az emberi kevélység emelte monumentumról, majd toronyalakban, majd hegyeket hegyek felé halmozó óriási kísérletben, mellynek czélja volt, az égbe hatolni s annak ura felé emelkedni; az emberi-nem szétszórátásáról s a külön törzs-apák neveiről, stb. Bizonyára meglepő összehangzás! Epen azon pontokra nézve látjuk minden nemzeteket megegyezni, mellyek a még akkor a biblia szerint együtt élő emberi-nem addigi közös hittartalmát tevék! Kik érdemelnek tehát több hitelt, azon bölcsseink e, kik midőn egy részről azt vitatják halálíg, hogy semmiből semmi sem lesz, — más részről mégis azt akarják velünk elhitetni, hogy a hitnek ama közös tárgyaiban nincs semmi igazság, tehát mindezen hagyományok semmiből teremtettek egy dévajkodó, féktelen, rajoskodó phantasia által? vagy azon szent írók, kik vallomásuk szerint mind ezt nem maguktól gondolták ki, hanem vagy egyenesen az Istentől tanulták, vagy apáiktól mint szemtanuktól vették, s minden nemzetek hagyományai, minden föld- és természettani felfedezések, a történetek összes folyama, annyi egészben rendkívüli, s a természetnél magasabb lényre mutató tények, évezredek múlva csodálatosan beteljesedett annyi szent jóslatok, a megváltásnak bekövetkezett és folytonuló üdve, az emberiség szellemi alkata és erkölcsi szükségletei, s maga a józan bölcselkedés ál-

tal is, mint a melly a dolgoknak csak ezen egyetlen megfejtésében képes megnyugodni, — igazoltatnak?

Stolberg a keresztény hit-titkoknak nyomairól az ő korban értekezve, többi között írja: „Megmutattuk, hogy az egy Istenben való hit eredetileg minden religionak alapja, s vele a háromságnak némi eszméje is volt összekapcsolva; s hogy majd valamennyi vallotta a hitet az angyalokról, a rossz szellemek és ezek főnökének elpártolásáról, az emberi természet eredeti jóságáról, egy arany korszakról, az őskor embereinek hosszú életéről; egy az embereknek kiválólág segédkedő Istenről, stb. Ezen tanítások mind, többet kevesebbet eltorzítottak; összefüggésben és tisztaságukban azokat csak az igaz religio őrizte meg. Képzeljünk magunknak bölcselkedőt, ki a szentírásról soha mitsem hallott volna; ő keresné az igazságot s e végből minden kor és nemzetek istentani és bölcselmi rendszereit tanulása tárgyaiul tenné; az esztelenségeket elkülönözné, s arra figyelne, a miben valamennyen megegyeznek, vagy inkább a mire együttvéve utalnak. És e körülmények közt szentírás akadna kezébe: mennyire fogna ő abban Isten utjainak az emberekkel egyetlen igaz okmányára ismerni; mint fogna ő az ígének örvendeni, melly minden tudás- és sejtelmeinek megfejtését foglalja magában; mint fogna ő az isteni igazságok ezen, számára megnyilott kincstárába mélyedni, hol elbájolt szemeinek egyik csillag a másika után kinálkozik; mint fogna végre az üdvnek feltalált forrásához sietni, hogy abban az Atyának, Fiunak és Szent-léleknek nevében megkereszteltessék!“ *)

*) Geschichte d. Relig. Jesu Christi, I. B. 5-te Beil

Jegyzetek a 4-dik §-hoz.

I. A biblia egy Teremtő Istentől származtatja a világot, ki miután azt létesítette, úgy találta, hogy mindenek, miket létesített, jók. S erre nézve minden népek hagyományai a bibliával egyezők, úgy, hogy kételkedni nem lehet, mikép ezek első religioja a monotheismus volt.

A chinaiak Confucius által rendezett ősi könyveiben (Y - king, Chi-king, Tschun-sien, Li-ki, Chou-king), főleg pedig a Chou-king-nak czimzettben, mellyben a tan a történetekkel hozatik kapcsolatba, Changti, vagyis az Ur úgy állittatik elő, mint a kitől mindenek származtak, ki a trónok, az áldás és szerencse osztogatója, büntető bíró, teljesen tökéletes lény, ki szem nélkül lát s fül nélkül hall, s mindig ébren lévén, mindent igazgat.

Az indusoknál a Brahma-cultus a Vishnu- és Schivaét megelőzte. A Brahma czimei voltak: Pitamahás, ősatya; Prajapatis, lények ura; Lokakarta, világoknak teremtője. A Vedákból (az indusok vallási őskönyvei) teljes bizonyossággal kivehető egy szellemilénynek cultusa, mellyben ezt az ő általános osztatlan létében közvetlen beltudás- és érzettel szemlélték, s az ő egységében fogták fel. Ram-Mohun-Roy, tudós brahmin, ki Európában élt s 1832-ben halt meg, honfiait az egy Isten tiszteletére visszavezetni ohajtólág egy értekezést irt, mellyben megmutatta, hogy az Isten egysége a Vedákban ki vagyon kiáltva, s csak későbbben csuszattak be a képtelenségek, mellyek az ind religiót elégtelenítik.

A Zenda-vesta (medopersák szent könyve) szerint Zervane-Akerene, a kezdet-nélküli megelőzőtt minden dolgot, tőle származtak a szellemek s minden egyebek. Azért mondja Ormuzd (a jónak elve) Ahrimannak (a

rosz elvének): „Zervane-Akerene teremtett téged o Ahriman! de engem is, és az Amsehaspandikat (geniusokat), és a tiszta teremtményeket, és az ige (Honover) folytatja a teremtést.”

Az egyiptomiaknál Amun vagy Kneph, vagy össze-téve Amun-Kneph a mindenhatóság neve volt, ki a még ki nem nyilatkoztatott dolgok ősráit magában hordozta, s aztán a világra hozta. Ő mindeneknek értelmes principiuma, s csupán hallgatással tiszteltetik. Figyelemre méltó Plutarehnak azon állítása, mellyel az Isis- és Osirisről szóló értekezésében fellép: hogy tudnillik Thebais lakói vonakodtak adóval hozzájárulni a szent állatok tartásához, miután ők semmi halandó Istent nem ismernek el, s csak őt, a Knephet, a teremtetlen halhatatlan lényt imádják. Kétségkívüli pedig, hogy Thebais az egyiptomi műveltség legősiebb széke.

A pelasgok Axierosban, a nagyban, a hatalmasban, az istenek és világ egységét és kutfejét keresték. Az ó-olaszok, kivált etruskoknál a Tina az, ki minden dolgok alapja, az első lehellet, mellyből mindenek élnek. A celták druidái a Hutt imádták, a világkerekség ezen alkotóját, az emberek atyját, az ég fejedelmét, s a föld és tengerek urát. A german népeknél Allvador az idő felett állt, soha sem született, soha sem hal meg, és a planetai-világokon uralkodott. A sláv népek vallásában, melly alapvonásaiban a zendivel találkozik, Perun az, mi emebben a már magyarázott Zervane-Akerene.

Minden népek vallása szerint tehát, a dolgok eredete Egyre vitetik fel; s e felfogás az ész követelményeinek is megfelelő: mert míg a világban találtató egység és rend a polytheismus anarchiájából ki nem magyarázható; azalatt a kebelében mutatkozó szakadás és rendetlenség, egységes eredet mellett is, a szabad akarathból elkövetett kihágások által kielégítőleg megfejtetik.

II. Nem kevesebb egyezők a hagyományok az emberiség erkölesi bukását és az ebből származott mindenféle nyomor eredetét illetőleg is.

A chinaiak hite szerint az ember eredetileg tiszta volt, s csak a világ pora által piszkoltatott be. Ők tudtak a paradi-

esomról s egy arany korszakról. Az ismeret mértéktelen vágya rontotta meg az embert, kivel, miután elesett, az állatok háborút kezdettek.

Az ind tanok szerint az első Avatar, vagy is Vishnu első megjelenésének korszaka alatt, az emberiség állapota igen nyomorult volt. Ez segítségére sietett, s a esábitót, Daint gonosz szellemet megölte. A lélek halál utáni bujdosásáról szóló tan is a megesés tényéből fejtett ki: a léleknek ez által megtisztulnia, azaz, lassankint elvesztve szennyét, első forrásához, az Istenhez visszatérnie kellett. A brahma-tan egyik alapezikke volt általában: hogy az Isten minden dolgot jónak teremtett, s a gonosznak csupán az ember, mint szabad lény oka, mert lelke mint Isten tiszta kifolyása ment volt minden szennytől. A vedai világban Mahishasurah ördögöt említ, ki irigységből és féltékenységből első lázadt fel az Örökkévaló ellen.

A zend tan nem kevesebb világos e tárgyban. Az emberek első lakhelyét Ormuzd készíté; ez a határtalan boldogság laka volt; az első ember (Djemschid) tiszta és ártatlan állapotában arra volt rendeltetve, hogy ápolója és kormányzója legyen a földnek: a devik (rossz szellemek) azonban, kiknek mesterök Ahriman, az embert mindennemű gyalázatosságra ösztönözték. — Mondhatni, hogy az emberek eleste a zend vallásban is az egyik alapezikket képezi.

Az egyptomiaknál Typhon, ezen gonosz, minden jónak és nemesnek ellenszegülő istenség, játsza Ahriman szerepét, szétdulván az áldást, melyet az ezt terjesztő Osiris alkota. Az ő behatása alatt, mint a ki magát Osirist is megölte, az élet csak kinjatekká vált, s a nyomornak csak az Elysiumban lesz vége. Otthonos volt az egyptomiaknál a lélekvándorlás (metempsychosis) tana is.

A görög-olasz vallási hagyományokban szó van Titanokról, kik az eget ostromolják, s az istenek atyja által a mélységbe taszittatnak; Pandora- és szelenczéről, melyet ez felnyitván, a belezárt furiákat kiszalasztja; Prometheusról, ki tüzet lop az égből, s e bünéért, hogy tudnillik szentségtörőleg

világosságot (tudományt) mert közölni az emberekkel, örök kinokban bünhödik, stb. Ide tartozik a Narcissusra vonatkozó mély értelmű mese is: mert Narcissus a mélység felé elhajlott léleknek jelképe; azért viszi őt Diotima a testtől a lélekhez, a lélektől a geniushoz, s a geniustól az Istenhez vissza.

A german-scandinavi mythosban ez esésre vonatkozik Ymers halála, ki Audumbla tejét megizlelé; az óriások, a szemtelen Jotok bukása, kiktől az isteni átokkal terhelt törpék és koboltok faja származik; a ravasz és csalfa Loki, ki Allvadur jó terveinek mindenütt ellenszegül, s ebben a bünösökkel szövetséges leánya-, Helától támogattatik. E népek hite szerint, a jelen élet csak előkészülés egy jobb- és megtisztítotttra.

A szláv népeknél Czerny bog (a fekete, vagyis rossz Isten) elszakad az örök-egytől, Peruntól, harezban áll a Belboggal (fejér, vagyis jó Istennel), megmérgezi az egész természetet, s felszabadítja a kolkisokat (az irigy rossz szellemeiket), kik mindig több és több rosszat terjesztenek, az embereket a bünre ingerlik, s fájdalomnak és betegségeknek alávetik.

De mindezeknél is nagyobb mértékben tanuskodik a kérdésben forgó esetről: a minden népeknél élő emlékezet az egykori aranykorról s a világra kimondott átokról; a bűnnek az emberrel vele született s lélekháborgásban nyilatkozó érzete; s a divatban volt véres, sokszor emberáldozatok, mellyek által a rettegő emberiség a rajta fekvő átkot megkérlelhetni remélte.

Az első bűn által az emberiség magával bensőképen meghasonlott; jobb fele az elvesztett eszményhez ragadta vágyait, másik fele a bűn folytatása- és megújítására ösztönözte. A belső meghasonlás kifelé a tényi világban is kinyomódott, s a törvényt Krisztus nélkül csak azon cselekedeteknek összege, mellyek által az emberiség egy részről az öseszményt megközelíteni törekedett, más részről pedig attól mindig mind inkább eltávolítottatott. (L. a két jegyzetben foglaltakra nézve: „Ludwig, Universal-Geschichte, I. B. 17—31. l.)

5. §

A megfejthetlen történeti rejtélyekből mit szabad csak és kell következtetni.

Igaz ugyan, hogy nekünk, kikre nézve valamint a természetben úgy a történetekben is olly sok egyes titokszerű dolog találtatik, mellynek czélját, rendeltetését, az egészhezi viszonyát be nem látjuk; nekünk, kikre nézve nincs világosság árnyék, ismeret rejtély, lény talány, esemény gordiusi csomó nélkül; nekünk, kiknek Isten kegyelméből jutott ugyan annyi világosság, hogy annak fénycsomójában magát a jó akaratu ember kivehesse, Isten akaratja iránt tájékozhasssa, legfelsőbb intézkedéseit megismerje, s így észszerű hódolatra ébresztessék; de maradt egyszersmind elég homályosság is, hogy annak árnyaiban a hanyag, a könnyelmű, a különbözős vagy éppen rossz akaratu eltévedjen: így rendelve azt az isteni véghetetlen bölcs gondviselés, hogy midőn egy részről azok, a kik ama világosság közepette élve benne látni nem akarnak, menthetetlenekké lesznek, más részről azoknak, a kik hisznek, e hit mint szabad és áldozatba, mert a világosság és setétség közti tusába kerülő önelhatározás érdemül számittathassék be; nekünk, mondom, ennyire korlátooltaknak, főleg az utolsó felvonásnak vége, a függöny leeresztése előtt, éppen ollyan lehetetlen,

a történetek világ-dramájában mindenkinek a megváltási fő eszmével összefüggését teljesen kimutatni, mint lehetetlen egy tökéletes, minden nehézségeket megszüntető theodicacát megállapítani. Ez azonban csak úgy nem rontja meg a történet egységes szelleméről egészben birt bizonyosságunkat, mint nem ingathatják meg e vagy ama tudomány vezérelveinek ismert igazságát azon sok korlátok és titkok, mellyeken túl az nem terjeszkedhetik, és illetőleg, — mellyeket még megfejtani nem tud. A leleplezett általános igazságot egyes még lappangó s titkos részletei nem fogják meghazudtolni, sőt diadala akkor leend teljes, ha lelki szemeinknek egykoron ezek is megnyilatkoznának. Isten napja egész világrendszert áraszt el világosságával, és valljon tagadjuk-e a napot, mivel vannak mélységek, mellyek fenekére éltet adó sugarai soha le nem hatnak; vagy léteznek szorulatok, mellyeknek keskeny határi közt arcza soha sem láttatott, s csak a szomszéd tárgyakról verődik vissza némi világosság? A korlátoztságból eredő tökéletlenség a történelemnek minden más tudományokkal közös hibája, ha mégis azt hibának nevezni szabad. Ha tehát léteztek volna, és léteznének ma is birodalmak és nemzetek, mellyeknek történetöket tekintve, a megváltás fejleményében millyen szerep jutott, kimutatni nem tudnók: ezt ezen birodalmak és nemzetek történeteit adva elő, be lehet vallani, mint olly dolgot, melly nem az igazság hanem tehetségeink fogyatkozásáról tenne bizonyyságot. Ha majd egyszer eljött az idő, midőn a történet befejeztetett, s a kath. egyház Udvözitök szava szerint egy akolba és egy pásztor alá gyűjtve össze a világ minden nemzeteit, ezeknek kebelébe felvételével egyszersmind történetök egész tárát

is magába felvette, hasonlólag a tengerhez, melybe a világ minden egyes, folyásuk alatt elkülönítetteknek látszó folyamai végtére ömlenek;

midőn az erkölcsi világ- és annak leleplezett rejtelseibe vetett mélyebb pillantás következtében belátnunk sikerült, mennyi és milly akadályokat kellett elmozdítani, mennyi türelmet, mennyi gondviselést kifejtetni, milly eszközök- és módokhoz és mikor folyamodni, hogy a setéség és halál árnyaitól körülvelt, előítéleteitől behálózott, s a sensualis természet által lebilincsel, elbuzitott, elállatiasult pogányság Krisztusban erkölcsileg átszellemüljön, a történet világ-dramája, melyben Isten és ember, angyal és ördög vesznek tevőleges részt, a jónak véggyőzedelmével befejeztessék, s így a rászédett és annyira hanyatlott ember, és általa, mint ki teste- és lelkénél fogva két egész világot egyesít magában, az egész teremtés, eredeti végczéljához, Istenbeni megdicsőüléséhez, mely aztán magának a Teremtőnek örökös dics-hymnusa legyen, — visszasegíttessék;

midőn a bevégzett egész minden részeinek harmonicus összehatásából kitűnt, miszerint minden, még azon abnormis állapotok is, melyek most viszonyon kívül állóknak látszanak, olykép voltak a mindeneket, magukat az akarati szabad elhatározásból folyó cselekvényeket is előrelátó Isten által tervébe előlegesen felvéve, hogy az ezen állapotokban lévő nemzetek, épen ezen állapotjaik folytán, mint a drámának a fejlődés szabályai szerint folytatására szükséges vagy alkalmas tényezők, annak idején a színpadra szólíttathassanak, s ekként a cselekvés folyamata mind végig tökéletes és szakadatlan legyen;

midőn az isteni igazság és kegyelem titka megolda-

tott, s azon isteni oeconomia, melly kegyelmet oszt, a nélkül, hogy az igazságot megsértené, és igazságot gyakorol, a nélkül, hogy az irgalomról megfelejtkeznék, az ő teljes, jelen állapotunkban felérhetlen harmoniájában nyilvánossá leve;

midőn az összes történet bevégezett és tökéletesen kivitt ábraként fog bámuló szemeink elé állittatni, s az egésznek a részekkel egybehasonlításából kivehetővé lesz, milly terjedelemben és intensioban volt árnyékra szükség, hogy a fényvonások egész fényök- és jelentőségökben kiemeltessenek, s az emberiség már akkor, midőn az még csak készülőben volt, benne az isteni mester keze vonására ráismerjen;

midőn végre az örökkévalóság kapujánál, visszatekintve a leélt évezredek hosszú sorára, érezni kezdtünk, hogy minden földi dicsőség és nagyság, mindaz, minek fényével most annyi zajt üt a profán történet, magában haszontalanság volt, mellynek nincs értéke, csak a mennyiben az igaz religiót mozditotta elő: akkor, ha tudnili mindez egyszer bekövetkezett és nyilvánossá leve, akkor, a történetek zárpontján, a feléledt sirhantok felett, s a clarificált természet dics-gloriájában, fognak csak ránk nézve valamint minden más tudományban, ugy a történetekben is minden titkok megoldatni, minden nehézségek megszűnni, minden antilogiák kiegyenlítettetni!

6. §.

A történet már kifejlett és ismert részeiből kell annak szellemét meghatározni; s mire utálnak ezek?

Mindamellett is azonban ne vélje senki, mintha mi, hogy a történet szelleméről felállított elméletünket igazoljuk, csak amugy önkényesen a világ végére utasítók olvasóinkat, miszerint várnák be a jövő dolgokat, melyekről még nem is bizonyos, ha valljon mellettünk vagy pedig ellenünk fognak-e bizonytságot tenni. Nem; mi azon okfők után, melyek szerint minden okos kétséget kizáró bizonyossággal tudjuk, hogy Isten a megváltás művét Krisztus által már foganatba vette, ugyanazon bizonyossággal következtethetjük, hogy azt, a mint megigérte, teljesen be is fejezendí. A történet szellemét nem abból lehet és kell megítélni és kivenni, a mi még nincs, hanem igenis abból, a mi már van; s ha ez, a mi tudnillik van, isteni rendszer mellett tanuskodik, melyik okos fogja mondani: hogy Isten a jövőben lerontaná, a mit annyi bölcseséggel épített a multban? S ha az, a mi van, hasonlít egy isteni, de befejezetlen képhez, mellyen a fő eszmét a legtöbb lényeges vonatkozásokkal félreismerhetlenül kivehetni ugyan, de egyes vonások, jelene-tek, csoportozatok, képletek sat. jelentése és összefüggése, épen a kép befejezetlen voltánál fogva, még nem

tűnik szembe: melyik okos nem fogja viszont örömet elhinni, miszerint az isteni művész, ki az eszménynek mennyei tökélyvel kiállításában annyi teremtmény és mindenható tehetséget tanusított, éppen olyan nagyra fog bebizonyulni a felfogást és kivitelét illetőleg a mellékletekben, mint a millyennek mutatkozott a főeszmének eddigi fővonatkozásaival kiállításában? Istenről tudnillik és nem emberekről van szó, kik korlátolt tehetségeiket félreismerve kivihetlen munkához foghatnak, s életöknek rövidsége miatt a különben kivihetőket is gyakran be nem fejezhetik. Istenről elég tudnunk, hogy van állandó és egyetemes terve. — kiviteléről az őt ismerő nem kétkelkedhetik. A természet-vizsgáló az anyagi világ egyes hieroglyphszerű jelenségei által fel nem tartóztatva, a főalkotó részeknek bámulatos összefüggéséből, melytől minden, még ama titokszerű egyeseknek is léte és élete tételeztetik fel, az egésznek egy célra egy eszme szerint elrendezését minden kétséget megszüntető világosságba helyezi; így tegyen a történetíró is. Hála az Isten véghetetlen jóságának, keblének szent titkát eléggé leplezte le előttünk, hogy e leleplezés nyomán minden korlátoltságunk mellett is kimutathassuk a kapcsolatot, mellyeknek szálain az egyetemes történet, legalább legfőbb momentumai, az Ő világüdvezítő tervével összefügg.

Az emberi-nem széteszlásaig a történet azon néhány de praegnans vonásokból áll, mellyeket a biblia megőrzött az utókor számára, s mindazon problémák megfejtését foglalja magában, mellyeken a történet tova fejlődhetik. A széteszlás után az egy emberi-nem nemzetek-és országokra ágazván el, Isten tanítását lassankint feledli, eltorzítja, s bálványozóvá lesz. Isten az így ha-

nyatlott emberiséget megmentendő, azon körből kívánja az egy igaz hitet a Megváltó által visszaállítani, a hol az mindig volt, — s a zsidó nemzet patriarcháinak megígéri, miszerint Ábrahám magva által fognak megáldatni a világ minden nemzetei, s így az üdvesség a zsidókból vagyon. És az összes történet nem egyéb mint commentar ezen ősrégi jóslathoz: egy részről az igaz religio nem ismeréséből származó átok, mellyet sem hatalom, sem gazdagság, sem miveltség, sem a politikai intézmények, sem a climaticus befolyások, sem a bölcsek, sem a törvényhozók, sem semminemű emberi intézkedés soha és schol megszüntetni nem birtak; más részről az igaz religio boldogító hatása, melly az embert Istenével kibékítve, számára a mennyország kapuit, s keblét a hit-, remény- és szeretetnek nyitja meg. A hermeneutának, ki ezen isteni jóslat értelmét megállapítani, s teljesedését egész terjedelemben kimutatni akarná, valóságos egyetemes történetet kellene írnia, mellynek egyik része a tév birodalmát alakulása- és minden bel és kül kihatásaiban, másika az igazság országát az első elleni küzdelmei és a fölötte aratott diadalok eredményeivel fogná lerajzolni.

Az igaz religionak Krisztus előtti viszontagságai továbbá, nevezetesen azon szent jóslatok, mellyekből kitűnik, mint szötte be Isten az ó-világ minden előkelő nemzeteit megváltási tervének nagy fejleményébe, az assyriusok, chaldaeusok, medusok, egyiptomiak, persák, phoeniciabeliek, görögök és romaiak, a zsidó szomszéd népeket nem is említve, történetét olvasztják be ezen igaz religio történeteibe. „Babylon, Ninive, Egyptom kevély birodalmai — írja Stolberg — elmultak. Ezek

meghódítóját leveri a merész macedoniai, s vele a pompázó Tyrust. A mindeneket összezuzó Roma romba dönti valamennyit, Tyrus leányával, Carthagoval együtt. Roma, ezen második Babylon, az egykor szent, most már megszegeztelenített Jeruzsalemet pusztítja el; de Roma is, hire által és a nemzetek véréből lerészegedve, véres csatákban összetapostatik . . . Mindezen birodalmak omolása Izrael fiaitól jóval előbb megjövendöltetett. E nép szent könyveiben találjuk mi fel a fonalat, melly minket az isteni gondviselés labirinthjában elvezet . . . Nevezetesen ennél fogva a választott nép történetei, mert azokban a gondviselés fonala, mellynek nyomán a többi népek végzetei is, habár nem egyszer homályban, felfejtetnek, mindig láttatik.“ — *)

Krisztus után pedig itt van a kath. egyház az ő keletről nyugotig, s éjszokról délig kiterjedő karjaival, melly jelen alakja- és küldetésében isteni szerzője által az idők teljében állapittatva, mint Isten városa azonban mindig volt és mindig lesz, azon pillanattól fogva, mellyben a megesett embernek az Üdvözítő a paradicsomban megígértetett, egész azon napig, a mellyben utoljára eljövend, elfogadni kezeiből a megváltott lelkeket, s ítélni eleveneket és holtakat. Mi nem rettegjük kimondani, miszerint ezen egyház történetének problémája szorosan egy az egyetemes történet, mert szorosan egy az emberiség rendeltetésének problémájával, — nem lehetvén, miként szent Ágoston mondja, máshonnan boldog az ember és máshonnan a város. Nem létezett soha se intézet, se társaság, se nemzet, se birodalom, volt volna

*) Gesch. d. Rel. J. Ch. II. nr. I.

bármilyen nagy, számos és hatalmas, melynek története akár az általa képviselt eszme vagy érdek, akár hatalmának tartóssága és terjedelme következtében, az összes emberiség történetének bele való olvasztására alkalmas kapcsokat nyújtana. Egy sem képviselt egyetemes világeszmét, egy sem viszi fel lételét kezdetig — mindegyik kiterjedésének voltak határai. Ellenben a kath. egyház története valóságos világtörténet, miután az általa képviselt világ-megváltási eszme csak olyan egyetemes, mint a tér, melyet elfoglalni van hivatva, s a századok, melyeket életével betölt. Innen van, hogy ezen egyház történetét e minéműségében tökéletesen megírni nem lehet, a nélkül, hogy abba a világ nemzeteinek minden nagy viszontagságai okszerűen felvéttessenek; valamint viszont a világ minden nemzeteinek története sohasem lesz valóságos egyetemes, azaz egységbe hozott történelem, ezen egyház kezdetétől végig benne átvonuló s szellemi kapcsolóként minden részeket összefűző története nélkül. Legyen, hogy valakinek könyvében minden ismeretes nemzetek története benne foglaltatik; ő ezen egyetemes szellemi kapcsoló nélkül állított ugyan össze annyi történeti töredéket, a mennyi ismeretes nemzet él s mozog e világon: de az egyetemes történelem eszméjét, melynek feladata nem csak elbeszélni, hanem egységbe is hozni az emberinek viszontagságait, távolról sem közelítette meg. — Ő, ezen egyház az, mely mint minden időknek Isten által oktatott tanuja, bírja a történelem titkát és ehhez a kulcsot, mely nélkül az megfejtetlen talány, kimenetel nélküli tömkeleg, rendezetlen romhalmaz maradna örökre; ő, ezen egyház az, mely által kívánta Isten az embernek boldogításáról a patriarcháknak adott szavát bevál-

tani, kiküldvén őt, tanítani a világ minden nemzeteit, megkeresztelvén őket az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében; ő, ezen egyház az, melly ebbeli küldetését teljesítve, 18 századok óta küzd szakadatlanul a valódi civilisatio élén a rossznak korról korra új alakban jelenkező hatalma ellen, s bár általa nem egyszer szinte fenyegetve látszik, — a harc eldöntő pillanatában az elámitott és egészen mást váró világnak nagy bámulatára, mégis mindig győzedelmeskedik. Így győzte le a kereszténység első századaiban a mivelt de erkölceiben legromlottabb, s így a megtérésre emberileg alig némi halvány remény-sugárt nyújtó görög és romai pogányságot, melly kiirtására minden pokoli eszközök megragadásával törekedett. Így térítette meg a népköltözés korában azon harcias nemzeteket, mellyeket a gondviselés Europa tájaira szállított, hogy megkeresztelkedvén és az egyház fiaivá válván, a mahumedanizmus csapásait, melyek alatt a keleti birodalom összeroskadott, érzemlőkkel felfogják, s a toluló hab-ártnak a kereszténység megmentéseül, a megváltás művének folytonulására, gátokat vessenek. Imádandó végzete az isteni gondviselésnek, melly kövekből is képes levén teremteni Ábrahám-fiakat, a vadon ezen erőteljes fiait éppen akkor hívja meg szent örökségébe, midőn a messze távolban, Arabia égető pusztáin már készülöben van a világrendítő zivatar, hogy legyenek, a kik őrt álljanak Sion fala körül, nem csak, de azt megvédvén, egyszersmind a nagyság és dicsőség azon fokára emeljék, mellyhez hasonlót a történet nem mutat elő. A vad népek Krisztus szelid ágába oltatván egy példa nélküli nemes, magas, és hatalmas civilisationak, melly a világnak törvényeket szabjon, vetik meg alapját,

egész dicsőségével azon egyházat magasztalót, mellynek isteni szelleme azt felépítette. Később a kezdetben erőszakos s durva fegyvereiben legyőzött pogányság még egyszer kísérti meg ugyan, fölemelni fejét, s négy század óta már nem bárdokkal és oroszánokkal, hanem szellem-érzéki bájműveivel ostromolja a kereszténység társadalmi épületét; de, habár nem is lehet tagadni az iszonyu harcokat és pusztításokat, mellyeket okozott, s a nagy tért, mellyet annak közepette elfoglalt, mi mégis bizunk az Isten csalhatatlan ígéletében, hogy, a mint az előjelek már is hirdetik, sikerülend az egyháznak, a keresztény emberiséget ennek testi bilincseiből kiragadni, s mint mindig, úgy most is, a rémitő riadónak csak az lesz a következése: hogy a pokol ezen legveszedelmesebb kísérlete is végkép és tökéletesen meghiusított.

A DEBRECENI KEGYESTANTÓREKAT. KATH.
 KÖZSÉGI SZT. JÓZSEF REALGIMNÁZIUM
 1880. ÉVI ÉRTÉKELÉSE

Jegyzet a 6-dik §-hoz.

A barbar nemzetek, melyek a romai birodalomnak véget vetettek, beütésére vonatkozólag, hogy ennek gondviselési oldalát annál inkább kitüntesse, Chateaubriand „Etudes historiques“ című munkájában ezeket írja : „E világ (a romai), úgy mond, sokkal inkább volt megromolva; bűnökkel, kegyetlenséggel, igazságtalansággal sokkal inkább megtöltve; hamis istenei- s látmányaiktól sokkal inkább elbájolva, semmint hogy a kereszténység által egészen ujja születhetett volna. Egy egészen új vallásnak, egészen új népekre, az evangéliumi ártatlanságnak a vad népek ártatlanságára volt szüksége, egyszerű gyermeteg szívvel, mint maga ezen hit. Roma, mely határvidékein mitsem lát egyebet, mint pusztaságot és csendet, azt hiszi, hogy nincs oka félnie. És mégis e pusztta mezők azok, melyeken Isten a nemzetek táborát összegyűjti. Több mint 400 év kivántatott hozzá, hogy a megszámlálhatatlan sokaságu sereg egybegyűlhessen, daczára annak, hogy a barbarok miként hullám hullámra egymás nyomain rohantak. Egy csodálatos ösztön vezérli őket; hol nincsenek kalauzaik, az erdők vadjai szolgálnak illyekül: mintha csak valamennyien fölülről kaptak volna intést, mely őket éjszak- és délről, kelet- és nyugotról ugyanazon központ felé hajtja. Kik legyenek ők? azt igazán csak az Isten tudja. Ismeretlenek, miként a vadon, melyből előtolakodnak, koránsem tudják, hogy honnan érkeznek, de igen azt is, hogy merre tartanak. Ők mind a Capitolium ellen mennek, összehiva levén, mint mondák, miként valamelly vendégségre, a romai birodalom összerontására . . .“

„Isten hadseregének ezen összeirottjai örök végzeteinek valának végrehajtói. Innen a rombolási düh, innen az elolt-

hatatlan vérszomj, innen minden dolgoknak ollyatén alakulása, melly számukra a sikert biztosította, mint az emberek aljassága, s minden bátorság, erény, lángész hiánya. Genseric józan, habár sötét melancholiának alávetett fejedelem volt. A világ felforgatásának közepette nagynak tűnik fel, mert romokon foglalt el állást. Tengeri hadjáratainak egyike alkalmával, már minden készen állott az elindulásra, maga is már hajóra szállt volt: s hová indul? még maga sem tudta. „Uram szóla hozzá a hajókormányos, melly nép ellen indulsz harcra?“ „Az ellen, ki Isten haragját leginkább magára vonta,“ válaszolt az öreg vandalus. „(Narrant, cum e Carthaginis portu solvens, a nauta interrogaretur, quo bellum inferre vellet, respondisse: In eos, quibus iratus est Deus.“ Procop. Hist. Vandal.) Alaric Roma ellen vezeti seregeit; utjában a hódítót egy öreg eremita tartóztatja fel, figyelmeztetvén őt, hogy az ég meg szokta boszulni a földön okozott szerencsétlenséget. „Én nem állapodhatom meg, felelé Alaric; engem valaki üz és erőszakol, hogy duljam fel Romát!“ (Se non volentem hoc tentare, sed esse quemdam, qui se obtundendo urgeat, ac precipiat, ut Romam evertat. Sozomenus, l. IX. c. VI.)

ELŐREKÖZELT
 1910. ÉVI KÖNYVBEVÉTELEK
 BUDAPESTI KÖNYVTÁRA

7. §.

**A hitetlen népek viszonya a történet egyetemes
vezéreszméjéhez.**

Mindezt megengedve, ha valaki mégis felhivna bennünket, mondanók meg, micsodás összeköttetésben vannak Isten megváltási tervével azon számtalan népek, mellyeknek életét, chinai áthatatlan fallal vagy Sahara égető pusztáitól körülbástyázott existenciájok mellett, Isten világának egyetlen sugára sem deríté fel soha: — adandó feleletünkben könnyű volna őt csak azoknak megfontolására utasítani, miket főnebb tehetségeink korlátoztságát s a történeteknek még befejezetlen voltát illetőleg előadtunk. Mondhatnók: mindezen népeknek az ő órájuk még nem következett be, hanem ütni fog egy, melly mint a középkori népvándorlás idején a jelenlegi kereszténység törzsét tevő nemzeteket, őket is a cselekvés színpadára szólíthatja. Lehetetlen azonban, ezzel mintegy beelégedve, itt még némelly igen lényeges észrevételeket elhallgatnunk, mellyek ezen ügyre positiv világosságot vetnek, s nem csak a kérdésben forgó elszigetelt, de minden más pogány népek történeti existenciájoknak titkát is annyira, a mennyire szükséges, felderítik.

A pogány népek kebelében élő hagyományok ugyan-

is, összevetve azon szánakozást gerjesztő nyomorral, mellynek átka alatt nyögnek, egy eredeti jobb korról, egy kezdetben birt de később elvesztegetett s ugyanazon világosságról tesznek bizonyosságot, mellyről a szent iratok szólnak, s ős apáinkról minden nemzetekre leszármazott.

Azon mély sülyedés, mellyen önmaguktól nem segíthetnek, s mellyben hozzáférhetlenségökben évezredek óta legkisebb előmenetelt sem tettek, s ha a multról a jövőre következtetnünk szabad, tenni nem is fognak soha, ha csak a mennyei világosság boldogabb világrészekből köztük állapotást nem nyer, egy Megváltónak szükségét hirdeti, azon tanulsággal, miszerint a szellemileg bukott ember mindig mélyebbre és mélyebbre sülyedhet, de magától, Isten közbejötte nélkül, soha föl nem kelhet.

Összes egyedi és társadalmi létök, a köztük némely-lyeknél kifejlődött minden miveltség daczára, egész a hihetetlenségig romlott erkölceik, barbar szokásaik és embertelen vallási és álladalmi intézményeik által, hasonlólag élő tanu reá, mi nyomorulttá lesz az ember, ha az éltet adó mennyei világosság forrásától elzáratik, s mennyire nem lehetséges az igazi emberi civilisatio, hanem csak azon mértékben, mellyben a megváltás tanai több vagy kevesebb tisztaságuk- és teljökben az embernek elővilágítanak. Ha Aristoteles szerint egy áthagyományozott, s minden népeknél feltalálható ős rege azt tartja, hogy minden dolgok egy Istentől származnak, s általa is tartatnak fen, s nincs azok közt egyetlen egy is, mellynek fentartó erejére szüksége nem volna, — e tanuságtétel kétségkívül szintén csak azon ős napfényre utal, melly apáinknak a paradicsomban mennyből nyilatkozott, s általuk

minden nemzeteknek később oly igen elhomályosított utjait a civilisatio pályájára vezérelte.

A mint inkább és inkább elszigetelték magukat vagy mesterségesen vagy természeti akadályok által az egyes nemzetek azon körtől, melyből a fénycsomó Sion ormairól annyi különféle csatornákon áradozott széjjel, elszigeteltségökben annál inkább butultak el, miszerint köztük a legelzártabbak majdnem vadállatokul fajulnának el, melyeken Isten kezének nyomait szinte alig lehet fölismerni. A szerencsésb helyzetűek tettek ugyan sok tekintetben nevezetesen, sőt szinte bámulásra ragadó előhaladást a tudományokban, művészetekben, iparban, s minden egyéb földi ismeretek- és mesterségekben; de a mitől mindezeknek civilisáló befolyása föltételeztetik, a religioban, nem csak semmi előmenetelt sem tettek, hanem gunyjára büszke miveltségöknek magát a baromiséget istenesítették. Bármennyire becsülje is valaki a régi görögök és romaiak előmenetelét, meg kell vallanunk, hogy valamint külső miveltségre nézve minden másokat meghaladtak, ugy a becsület és humanitás szempontjából az ó-kor minden népei közt a leghitványabbakul tűntek ki. A pogányság közös hibái: az emberi nem valódi eredete- és rendeltetésének félreismeréséből származó határtalan önzés, és ennek szülöttei: ravaszság, fortély, csalás, hitszegés, hazugság, ragadozás, kéjszomj; az embernek, ki nem használ, semmibe vétele, s ha használ és lehet, egész az elevenig kizsákmányolása; rabszolgaságon alapuló politikai rendszerek; a rabszolgák- és foglyoknak politika- vagy mulatságbóli tömeges legyilkolása; a legyőzött félelmesb nemzeteknek kiirtása, s városaiknak földig rontása; a nőnemnek kéjeszközül le-

alacsonyítása, stb.; továbbá a bűnös öntudat felkorbácsolt rémci: millyenek a babonaság, kegyetlen, emberi áldozatokkal fertőztetett cultus, leirhatlan nemi prostitutio, a kétségbeesésnek majd minden emberi érzést lábbal tapodó fatalismus, majd egész a baromiségig vitt sardanalismus általi palástolása, s az ekkint kifejlett szivdurvaság, lelki vadság, kegyetlenség, mások fájdalmai- és szenvedéseivel nem gondolás, stb. stb. — mindezek olly nagy mértékben soha és schol nem fejlődtek ki, mint a görögök- és romaiaknál: és pedig, a mi megjegyzésre méltó, nem eredeti durvaságuk, melly természeti vad erényeiket érintetlen hagyta, hanem épen világokat hódító hatalmuk- és miveltségüknek legvirágzóbb, ugy nevezett, aranykorában!

Az Isten tudnillik, miután Abrahámot, kinek ősei az egy Istenbeni, korában már általánosan hanyatlott hitet hiven megőrizték, kiválasztotta, hogy belé mint hiténél fogva erre természetének erőszakolása nélkül alkalmasabb törzsbe, olthassa egykoron az üdvösség ágát, idővel az egész világot gyümölcseivel elárasztó terebélyes fává növekedendőt, — ennek nemzetségén kívül, mellynek hivatása volt, az igaz Isten ismeretét, a teremtes észlelő valósulásának ezen föltételét, az idők telteig föntartani, s róla minden nemzeteknek a világ végeig, végzettetjes történelme által bizonytságot tenni, — többiben az egész emberiséget magára hagyta, hogy ezen elhagyott állapotjában a fölötte elhatalmasodott tév magát minden irányban, elméletileg és gyakorlatilag kimeritené, az embernek Isten nélkül tehetetlensége nyilvánossá lenne, s az ekként megnyomorgatott szenvedő Megváltója érkezésekor tárt karokkal elébe sietne. A ker. történetíró te-

hát, az így magára hagyott legyen ó-korbeli elmúlt, legyen korunkbeli élő nemzeteket hagyományaikban, vallási és bölcselmi rendszereikben, magán és nyilvános erkölcaseik- és szokásaikban, stb. studiuma tárgyaul téve, kettős eredményre jut: egy részről bebizonyítja, miszerint mindazon tanok, melyek által mindezen nemzetek emberiségi, különben bármilly alacsony vagy magasabb foku élete kifejlődött, a kijelentés közös iskolájából származtak le; más részről azon szellemi mély süllyedésből, mellyen a philosophusok segíteni nem tudtak, maguk is felölről várva segedelmet, s addig, míg az elérkeznék, annak, a mi van, babonás volta elismerésének daczára, fentartását ajánlva, — következteti: hogy az ember Isten nélkül magát az igazság színvonalán fentartani nem bírja, rendeltetésének megfelelni képtelen, az igazságot keresi, de egyik tévből a másikba rohan, bűnös öntudatától kergettetik, de bűneitől szabadulni nem tud, a földi dolgokban előmenetelt tesz, de bal-hiedelmeiben nyereményeit használni nem tudva, utánuk csak átkot arat, s így bel- és külsőkép széttépve, marczangolva, megalázva, minden oldalról egy Megváltónak szükségét tünteti fel: olly eredmény, mellynek nagyszerű fontosságát a kijelentés ügyére nézve senki sem fogja tagadni. A kérdésben forgó nemzetek tehát élő monumentumai egy részről ugyan felfutó hagyományaik által a világosságnak a világosságból, — más részről pedig nyomasztó süllyedésök által a bukásnak a bukásból, mellynek terhét, hogy leemelné, — jött az emberiség Megváltója, Krisztus.

8. §.

**A zsidó nép világküldetése, és a neki a történetekben
jutott csekély szerep.**

Ha ki a kiválasztott népet az ó-világ egyéb nagy nemzeteivel hasonlítva össze, úgy találná, miszerint az általunk neki tulajdonított világküldetés semmi arányban sincs a szereppel, melly neki a történetek színpadán osztályrészül jutott: annak jó lesz megfontolni, miszerint minél kisebbnek látszik e szerep materialis szempontból fogva fel, annál végtelenül nagyobb volt az általa képviselt és fentartott eszme, mellynek foganatosítása kezdetben kicsi, az éden tetőin fakadt, idővel mindinkább növekedő, s végtére az egész világot elárasztó folyamán szaporodott forráshoz hasonlólag, nagyszerűségben, fontosságban, kiterjedésben, kihatása- és eszközeiben minden a világ által bámult s úgy nevezett nagy eseményeket olykép mulja felül, miként ég a földet. Minden világi nagyság, pompa, hatalom csak alárendelt dolog az emberiség rendeltetésére nézve. A természet-világ olly nagy, olly szép, olly változatos, s benne az ember, anyagilag tekintve, olly parányi, olly gyarló, olly észrevehetetlen! És mégis szelleménél és szelleme által meghatározott rendeltetésénél fogva ő abban a király, az ur, a közczél, mellynek a Teremtő akaratából mindezen nagy dolgok szolgálnak. Nélküle, ezen töredékeny atomocska

nélkül, nincs értelme, nincs hivatása ezen nagy világnak. Ha ki azt hiszi, hogy a hadseregek története egyzersmind az emberi-nem története, legyen neki az ő hite szerint. Mi, kik a szellem fensőbb hatalmában hiszünk, melly magának a fegyvereknek is szab törvényeket; mi, kik azon becsületes hitben élünk, hogy a hadseregek teljességgel nem azért léteznek, hogy vakon hódítsanak és öldököljenek, minden hadtest megett egy-egy eszmét pillantunk meg, melly fegyvereit mozgásba teszi, lelkesíti és irányozza. Harczok és háboruk által is elvek vivatnak ki, avagy küzdetnek le, még akkor is, ha a felek pusztá anyagi indokokból szálltak csatátérre. Eszme nélkül vannak rabló csapatok, de nem hadseregek. Quid sunt regna, sublata justitia, nisi magna latrocinia, *) mondja szent Ágoston. És Isten, ezen mindenható szellemi hadvezér, ki a kereszténységet fegyverek nélkül, sőt ezek ellenére hozta le az égből, ez által a szellem minden anyagi hatalom fölötti felsőbbségét kitüntetendő, a csaták kimenetelét mindig úgy intézi, hogy általuk az ő nagy terve szintén előmozdittassék. S ha Isten a világ-megváltás eszméjét csekély, megvetett, majdnem ismeretlen törzsből virágoztatá ki, s hasonló ismeretlen, megvetett és gyarló eszközök által létesítette az egész világon: nem is említve az erkölcsi congruentiát, melly szerint illő volt, miként Bossuet mondja, hogy az új világosság, melly egykor a bálványozásba merült népek szemeit felnyitandó vala, azon helyről áradjon szét az egész világra, a hol mindenkor létezett, — e körülmény épen újabb bizonyága egy részről ugyanezen mű isteni

*) Mellőzvéen az igazságot, mik egyebek az országok, mint nagylatorságok?

voltának, mint a mellynek létesítése — maguk az ellen-
vetők szerint is — semmi arányban sincs az a körül fá-
radozók tehetségeivel; más részről pedig Isten azon cso-
dálatra méltó bölcseségének, melly az anyagi hatalom
kevélységét épen a kereszt bolondsága által kívánta meg-
alázni, hogy minél több áldozatba került az önmegtaga-
dás, az ezt kivitta szellemnek diadala annál tökéletesb,
annál szembetűnőbb legyen. Tegyük fel, zsidók helyett
Isten a romaiakat választotta volna nagy eszméjének kép-
viselőiül: a keresztény religionak elterjesztése a mahome-
danismus elterjesztéséhez hasonlítandó: holott mi-
dön ellenkezőleg ezen emberileg egészen védtelen reli-
gio, daczára az ellene felbőszített testiségnek, érdeknek,
hazugságnak, politikának, böleselkedésnek és hamis ősi
tekintélynek; daczára a sok kinzások- és üldözéseknek,
daczára a zsidók iránt uralkodott ellenszenvnek és a ke-
resztbüntetés gyalázatosságának; daczára az ezen religio
tartalmazta hittitkoknak, mellyeket eszelősekül, és a
morálnak, mellyet elviselhetlenül bélyegeztek; daczára
végre az ezen religiot hirdetők alacsony származása- és
tudatlanságának, kiknek egész bölcsesége abban állott:
hinni egy megfeszítettben; — midőn, mondám, daczára
mindezeknek, minden fegyveres ellentállás nélkül, ezen
religio magát az ellenszegülő óriási birodalmat és pedig
ugy hódította meg, hogy ezen religiot, bálványainak le-
rontásával, isteninek, szerzőjét, szemre egy felfeszített
zsidót, valóságos Istennek, épen úgy, mint az a zsidó
szent látnokok által századokkal előbb megjövendőltetett,
vallaná és hinné; s végre maga e hatalmas világváros az
általa üldözött egyház nem csak székhelyi központjául,
de valóságos tulajdonául is válnék: ki nem ismerne mind-

ebben Isten ujára, ki ne áldaná az isteni gondviselést, mint a melly egy részről mindenhatóságának kitüntetésül, más részről a kevélységnek megalázásául kicsinyeket választ, hogy megszégyenítse a hatalmasokat?

Bossuet Isten végzetéről, a nemzeteket a keresztnek titka által megtéríteni, mi általán az alkalmazott minden más eszközök tetszőleges erőtlensége- és dicstelenségéről is értethetik, irva — sz. Pál a corinthusbeliekhez intézett első levelének (1, 17—20) classicus helyére támaszkodik, többi között mondván:

„Isten jól ismeré az embernek lelkét, s jól tudá, hogy nem okoskodás által kell megsemmisíteni azon tévelyt, melly nem az okoskodás által hozatott létre. Vannak tévelyek, mellyekbe minket a gondolkodás ejt, mert az ember elméje a mély gondolkodás által gyakran megzavarodik: hanem a bálványozás épen az ellenkező által jött létre, az által tudnillik, hogy elfojtott minden gondolkodást, s az érzékeket hagyta uralkodni, mellyek mindent azon tulajdonságokkal kívántak felruházni, mellyekkel maguk birnak. Ekképen vált az istenség látható- és anyagivá. Az emberek saját alakukat adák neki, s a mi még bectelenebb volt, bűneiket és szenvedélyeiket is. Az okoskodás soha sem szült illy borzasztó tévelyt. Ez valóságos felforgatása volt a józan észnek, az örültség legmagasb fokáig. Az okoskodás nem gyógyítja meg a bálványozás örültségét. Mit tudtak eszközölni a bölcsészek pompás beszédekkel, magasztos irmodorukkal, s olly mesterségesen összeállított okoskodásaikkal? Plato az ő isteninek hitt ékesszólásával lerontott-e csak egyetlen oltárt is, mellyeken e szörnyeteg istenségeknek áldozatot mutattak be az

emberek? Ellenben vele együtt az ő tanítványai s a századnak minden bölcsei a hazugságnak áldoztak. . .

„Ekképen maga az Isten nyilatkozott a tapasztalás által, miként a bálványozás lerontása nem lehet csupán emberi okoskodás műve. Távol attól, hogy illy bajnak orvoslását reá bízta volna, Isten azt a keresztnek titka által hozta zavarba, s mindent együttvéve, a gyógyszer a bajnak gyökerére illesztette.“

„A bálványozás, ha szorosan vizsgáljuk, eredetét a saját magunk iránti mély vonzódásból vette. Ez találtatta fel velünk a hozzánk hasonló isteneket; azon isteneket, kik valójában nem voltak egyebek szenvedélyeink, gyöngeségeink és bűneink alá vetett embereknél: ollyképen, hogy a hamis istenségek neve alatt valójában saját eszméiket, gyönyöreiket imádták a pogányok.

„Jézus Krisztus minket más utra térített. Szegénysége, gyalázatja és keresztje, borzasztó tárgyává teszik őt érzékeinknek. Meg kell az embernek tagadni magát, lemondani mindenről, megfeszíteni mindent, hogy őt követhesse. Az ember elszakítva magától, s mindattól, mit romlottsága vele megkedveltetett, képes lesz imádni Istent, és örök igazságát, mellynek szabályait jövőre követni akarja . . .

„Azon vétkek helyett, mellyeket az emberek isteneiknek tulajdonítottak, minden erény látható volt az Isten-emberben; s hogy ezen erények a legvégső kísérletben is kitünjenek, a legborzasztóbb kinok közt tűntek ki. Ne keressünk többé más látható Istent ezen kívül: Ő egyedül méltó lerontani minden bálványt, s az ezek felett általa nyerendő diadal keresztjéhez, vagyis látszólagos bolondsághoz van csatolva. Mert a zsidók, mondja szent Pál, cso-

dákat kívánnak, mellyek által Isten, nagyszerűen megrendítvén a természetet, mint azt Egyiptombóli kimenetelökkor tévé, őket láthatóan ellenségeik fölé emelje; s a görögök vagy a pogányok a bölcseséget keresik, s a czifrázott beszédek, minő Platóé és Socratesé. És mi, folytatja az apostol, mi a megfeszített Jézus Krisztust hirdetjük, a mi botrány a zsidóknak, és nem csudatény; botor-ság a pogányoknak, nem pedig bölcsesség; de az igazság ismeretére hívott zsidóknak és pogányoknak Isten hatalmassága és bölcsesége: mert az Istenben a mi bolondságnak látszik, bölcsőbb minden emberi bölcseségnél, s a mi gyöngének látszik, erősebb minden emberi erőnél. Ime az utolsó csapás, mellyet gögös tudatlanságunknak türni kellett. A bölcsesség, hová vezéreltetünk, olly magasztos, miként a mi bölcsességünk előtt bolondságnak tetszik, s annak szabályai olly nagyszerűek, miként nekünk abban minden eltévedésnek látszik.

„Azonban ha az isteni bölcsesség magában áthatlan reánk nézve, eredményeiben nyilatkozik. Erény nő ki a keresztből, s a bálványok mind lehullanak. Mi azokat a földön látjuk heverni, noha az összes romai hatalom által tartattak fön. Nem a bölcssek, nem a nemesek, nem a hatalmasok tévének illy nagy csudát. Istennek műve követőkre talált, s a mit Jézus Krisztus megaláztatása által kezdett, tanítványainak megaláztatása által végezte be . . . Az apostolok és tanítványaik, a világ söpredéke s törpesége, emberileg tekintve őket, legyőztek minden császárt és minden birodalmat. Az emberek elfeledék a teremtetést, s az Isten megújítá azt, egyházát a semmiségből vonván elő, mellyet mindenha-

tóvá tett a tévely ellen. Ő a bálványokkal együtt megszégyenített minden emberi nagyságot, melly azokat védeni merészelte, s olly nagy művet vitt végbe, mint mikor a világot teremté szavának pusztá hatalmával.“ *)

*) Discours, stb. II. part. XV. ch.

Jegyzetek a 8-dik §-hoz.

A nehézség, melly a zsidó nép látszólagosan csekély történeti szerepéből keletkezik, alapját a világ azon gondolkozásmódjában találja, melly legfőbb nagyságnak azt tartja, a mi magában nem az. A világ bámulja a nagy harci győzelmeket, az ezek folytán népek és nemzetek felett kiterjesztett uralkodást, a virágzó kereskedés és ipar által felhalmozott kincstőmeget, a tudományos és művészi lángelmék által létesített nagyszerű fölfedezéseket és műveket, szóval mind olly dolgokat, mellyek magokban jók, becsesek és dicsőségesek ugyan, ha tudnillik minden erkölcsi szennytől mentek: de az emberiséget, sem egyenkint, sem egyetemesen nem üdvözíthetik. Mindezek a földi élet kényelmeit, örömeit, beesét nevelhetik, de egyetlen-egy bünt sem törölhetnek el, egyetlen-egy bukott lelket sem válthatnak meg. Mind e dolgok elmúlnak: a lélek pedig élni fog; s mit használt neki, ha itteni éltünk rövid perczekre birta az egész világot, s annak minden dicsőségét: de magában égető sebekben szenvedett, s velök együtt költözött a másik világba? A jelen világ mulékony ajándok, mellynek csak azért van értéke, mert lépesőül szolgál a másik világba. Megváltásra és üdvezítésre mindenkinek van szüksége: s a valódi világ-e szme csak az, melly erre módot nyújt, s kimutatja az utat. A többi mind csak mellékes és alárendelt kor- és helyi tünemény, melly a legfőbbel, a teremtetés céljával csak amaz eszme által áll összeköttetésben. Ha tehát a zsidók, kik az ó-korban a világmegváltási eszmét képviselték, nem voltak anyagilag véve a világ urai: annál bámulatosabb dolog, hogy azt csekély, megvetett körükből erkölcsileg az egész világgal legfőbb törvényül elfogadtathatták. Minden nemzet valódi nagysága, dicsősége és érdeme arányban áll a szolgálatokkal, mellyeket ők a világmegváltás munkájának tettek. Mert épen az a legesudálatosabb dolog, hogy

a földi polgárisodás is csak kapcsolatban e megváltási eszmével tenyészik, s mindaz, mi amaz eszmét előmozdítja, lendít a polgárisultságon is, ellenben a mi azt gátolja, hátráltatja ezt is. A régi világban a romaiak a görögöktől, a görögök az egyiptomiak- és phoeniciektől; ezek pedig a többi polgárisult népekkel azon közös ősatyáktól tanultak, kik a megváltási eszmét a hozzá szükségképen esatlakozó tanokkal magától az Istentől kapták. Innen a mythologiák és vallási mysteriumok és bölcselmek bibliai alapja. A keresztény korban pedig, melly népe vagy nemzete a világnak bir valamelly, emberséges szempontból annak nevezhető miveltség- és polgárisultsággal a ker. népek- s nemzeteken kívül? A világmegváltási eszme ugyanis egész rendszere a tanoknak, mellyek a szellemi világ titkait tárják fel előttünk; s a ki egyszer ezek ismeretére felképesedett, annak lelki tehetségei már eléggé kifejtvék, hogy a természeti világ rejtélyeibe is pillantást vethessen. A ki önmagát ismeri, az ezen önismerethen már kalauzzal bir az emberi ismeret minden más regioihoz. A világ a szellem conceptioja: ki tehát a szellem titkaiba hatott, az művei titkához is birja a kulesot. Mert kell, hogy a szellem tudja a törvényeket, mellyek szerint alkot, s ismerje az arányokat, mellyekbe műveit foglalja. Így függ össze a világmegváltás eszméjének haladása és tökéletesedése minden más emberi ismeretek haladása- és tökéletesedésével, s így szüli az egyházi társadalom szerkezetének tökélye és boldogító természete minden más társadalmi szerkezetek tökélyét és boldogító befolyását is. Többiben bizonyos, hogy a bukott ember csupán és egyedül megalázás által emeltethetik fel; meg kell benne alázni azt, a mi által bukott, hogy az, a mi így megbukott, újra fölegyenesedjék. Innen a kevélység, innen az érzékiség, innen a hiuság megaláztatása, mellyet a kereszténység eszközöl, midőn azt erőkölesileg egy megfeszített lábainál kényszeríti a bűnbánó kesergőként porba omlani.

9. §.

Isten az erkölcsi természet erőszakolása nélkül és mégis csálhatatlanul hajtja végre tervét.

Valaki még azt vethetné ellen, hogy, ha tudnillik úgy van a dolog, a mint mi állítjuk; ha nevezetesen egy változhatlanul megállapított isteni terv szerint folynak le kezdettől végig az emberi-nem viszontagságai, — mi az erkölcsi szabadság romjain a gondviselést mint fatumot, vagy inkább a providentialis kényszerűségnek egy bizonyos nemét állítjuk fel, következőképen, a mit egy kézzel építettünk, azt a másikkal lerontjuk.

Azonban a történet, mellyből Isten megváltási tervét tanuljuk ismerni, egyszersmind azt is tanusítja, hogy Isten a helyett, hogy tervének foganatosítására bármikor is kényszert alkalmazott volna, inkább a lelkismerethez fordult, erkölcsi indokokat állítva elő, mellyek a meggyőződésnek szent malasztjával találkozó fonalán vezessék vissza hozzá a tőle elpártolt embert. Négy ezer évig tartott az előkészület, melly alatt a kiválasztott nemzet, habár történeti léte, úgy szólván, folytonos csuda volt, pártütése által nem egyszer adá szabadságának gyászos bizonyítványát, míg a többi nemzetek magukra hagyatva, változatos irányban saját utjaikon haladtak. E rop-pant, minden halandó erőt felülmuló előkészület bizonyára a legkiáltóbb jelensége annak, hogy a Teremtő,

ki különben művét egy szempillantás alatt létesíthette volna, az erkölcsi természet kimélése végett annak való-
sítását bizonyos időhöz kötötte, melly alatt tudnillik mindazon okokat kifejthesse, vagy kifejleni engedje, mellyek a szabad embert, értelme- és akaratjára hatva, egykoron önszántából a kereszt tövéhez vezéreljék.

Várákozott nevezetesen, miszerint a Megváltónak szüksége minden éghajlat és kormányforma alatt, minden vad és művelt állapotok között, egyiránt nyilatkozó általános történeti ténynyé fejlődnék ki, s annyi századok és annyi különféle nemzetek egyhangu bizonyítványa által, melly mainap is mindenütt ugyanaz, a hol Krisztust nem ismerik, vagy megszűntek ismerni, — eziránt minden kétség eloszolnék. Így vétetett eleje azon ellenvetésnek, mellyet a hitetlenek, ha Krisztus mindjárt az első ember eleste után valósitja megváltási tervét, sikerrel tehettek volna: hogy tudnillik az emberi ész és tehetőség maga magának váltig elégséges levén, mire való volt Istennek természetfölötti módon is közbenjárni. Sikerral mondom azért, mert mi hijjával a negyven százados tapasztalatoknak, hijjával egy olly időnek, mellyben a kizárólagosan saját természeti tehetségeire szoritott ember szellem-erkölcsi képességének próbáját adhatta volna, az ellenkezőt a közbejött megváltási tényből ugyan következtethettük, de általános, az egyetemes tapasztalásból felmerülő történeti tényül azt soha be nem győztük volna.

Várákozott továbbá, mert isteni fiát a világba küldvén, gondoskodnia kellett, hogy ő magával hozza a szükséges bizonyítványokat, mellyek magasabb eredete és fensőbb küldetése mellett bizonytságot tesznek. Ide tartoznak különösen a csudák és jóvendölések. Az ó-szövet-

ség, melly egészben véve is csak képes ábrázolata, vagy mint szent Pál mondja, árnyéka azoknak, mik az ujban felderítetteti fognak, folytonos lánczolatát tünteti fel az egymást felváltva követő és mindig határozottabban kifejezett jövendőléseknek, mellyeknek illy roppant terjedelemben, minden irányban és ugyanazon-egy célrai bámulatos teljesedésök Istenre mint eltagadhatlan szerzőjökre utal. És a jövendőlések ezen lánczolatának kifejtése csak időben történhetett meg, miután csak is teljesedés által, melly a bekövetkezett eseményekben tűnik ki, nyernek bizonyító erőt. — A csudákat illetőleg pedig, bizonyára szükséges volt, hogy Istennek az ember erkölcsi meggyőzésére célzó bölcsesége, Krisztusban azoknak teljét, mellynek elismert hitelességétől minden egyebeknek hitelessége függ, egy per eminentiam történeti korszakra tartsa fen, miszerint a hitetlenek ne mondhassák, hogy ezek is, mint ugyanazon-egy rege-kornak szülöttjei azon mesék sorába tartoznak, mellyekkel a népeknek képzelő tehetsége a mythológiát gazdagította. Augustus korában a pogány civilisatio tetőpontját érte, a tudományok és művészetek világszerte miveltettek, a bölcsészet kendőzetlen tárta fel kebelét, s maguk az allegoriák s mythusok beltartalmának fürkészésére is vállalkozott; a történetírás pedig a valónak a mesétől megválasztására kritikai szabályokkal volt ellátva. Egy illy korban egészen új meserendszert rögtönözni, annak támogatására ismét csak meséket koholni, s mind a kettőt daczára annak, hogy nem tetszett, a világgal minden különbség nélkül igazság gyanánt elfogadtatni, — teljes lehetetlen: nem csak azért, mivel a mythikus vallásrendszerek nem rögtön, hanem csak fokozatosan és századokon keresztül

folytatott hozzáadás által szoktak kifejteni, hanem és főleg, mert az emberek, kik a mesék bölcséleti fejtegetését kísértették meg, bizonyára eléggé érettek voltak, hogy a csuda-eseményeket is, feltéve, hogy koholtattak volna, való értékökre leszállítsák. Valamint tehát Isten akarta, hogy midőn az ő egyetlen fia eljövend, elegendő világosság legyen a világon az ő világosságának megítélésére: úgy akarnia kellett egyszersmind, hogy az okerőknek telje a pogány miveltség napjának éppen déli verőfényénél tárassék fel, miszerint annak világánál egyszer valódiakul felismertetvén, történeti igazságuk többé kétségbe ne vonattathassék, következésképen bizonyító erejökben minden más korszakok is megnyugodhassanak.

Minderre, mint kiki első pillanatra belátja, a kényszerűség esetét téve fel, természetesen semmi szükség nem volt. Egyébként is, különösen a csudáknak csak is ott van értelmök, hol szabad erkölcsi világ létezik, melyet azok által egy fensőbb isteni, tehát kötelező nyilatkozatról kell meggyőzni. Ha mindenek szükségképen, úgy egyszersmind hibátlanul is folynak; s ez esetben áll, mit a hitetlenek ellenvetni szoktak: hogy a csudák, ha valók lennének, csak azt tanusítanak, miszerint Isten a teremtésben hibákat követett volna el, mellyeket későbbben illy rendkívüli közbejárással, mintegy foltozva, kell kiigazítania. De feltéve egy szabad erkölcsi világot, kiki belátja, hogy annak véges polgárai részéről eltérések lehetségesek, mellyeket Isten nem gátolhat, hanem erkölcsi természetükön erőszakot téve. Ez esetben tehát felfogható, hogy a szabad akarat visszaélése által a világba hibák, tudnillik tévek és bűnök csuszszanak be, — s ekkor, hogy a teremtés ezélját érje, Isten csudák által is

közbejárjon, nem ugyan az ő saját, hanem a teremtményei által elkövetett hibáknak megorvoslásaul.

Végtevére Krisztus urunk maga, habár ismételve kifejezte az Atyávali egyességnek szükségét, s ezen egyességet lehetetlennek mondaná, Istennek az embert hozzá vonzó malasztja nélkül, — e tekintetben az embert a szőlővesszőhöz, magát pedig a szőlőtőhöz hasonlítván, hogy valamint a szőlővessző nem hozhat gyümölcsöt, hanem ha a szőlőtőn, úgy az ember is, hanem ha ő benne megmarad: mégis más részről megfeddi Bethsaida és Korozaín városokat, hogy ha azon jelek, mellyeket szemök láttára mivel, Tyrus- és Sidonban történnek, ezek régen por- és hamuban poenitentiát tartottak volna; és Jeruzsalem végelpusztulását jövendölve, az iszonyu ítélet azzal indokolja, mivel, úgy mond, nem ismerte meg látogatásának idejét. És az egyház kiküldetvén a világba tanítani minden nemzeteket, a Szentlélek által vezéreltetik ugyan: de a tév és bűn elleni folytonos, gyakran a legnagyobb szenvedésekkel párosult küzdelmei, a megtérésnek ezek közepette csak fokonként előhaladó munkája, valamint a kebelében korról korra megújuló szakadások, pártütések és eretnekségek is, mit bizonyítanak egyebet, mint hogy az embert üdvezíteni akaró Isten a szálakat ugyan mind kezébe adta, de azoknak, mint egyetlen mentő táblának a szenvedett hajótörés után megragadását, mindenkinek szabad elhatározására bízta.

Az előrelátó és mindenhatólag intézkedő gondviselés fogalmából felmerülő ama nehézséget észrevette már sz. Ágoston is, ki Isten városáról irt felülmulthatatlan könyveiben egy szakaszt Cicero azon állításának megeczáfolására szentelt, melly szerint ezen bölcs, hogy az emberi

akarat szabadságát s vele az erkölcsi rendet megmentse, tagadta Istenben az előrelátást, mint a mellyet megengedve, ninesen helye a szabad elhatározásnak, mindenképen szükségképen akként történvén, mint Isten azt előrelátta. Mi e nehézség bővebb megoldását a dogmatikusokra, mint a kik egy részről az Isten előrelátása és malasztja, más részről az ember szabad akarata közti viszonyt ex professo tárgyalják, bizva — részünkről röviden és csak annyit jegyzünk meg, mennyit felállított elveink öszhangzatos kifejtése okvetetlenül igényel.

Senki sem fogja kétségbe hozni, miszerint mi magunk is e vagy ama felebarátunkról birt lélektani ismeretek után nem egyszer elre tudjuk, mint fog ő e vagy ama körülményekben cselekedni, a nélkül, hogy így cselekedvén, ő erre általunk elretudásunknál fogva kényszerített volt. Már a mi bennünk korlátolt, feltételes, s így esalatkozhatás veszélyének kitett tehetség, az az Istenben abszolút tudomány. Az eredmény azonban a szabad elhatározást illetőleg mind a két esetben csak egy, nyilvánvaló lévén, hogy nem az előismeret határozza meg az akaratot, hogy így vagy amugy cselekedjék; sőt inkább a szabad akaratnak bekövetkezendő maga-elhatározása, melly minden előismeret nélkül is bekövetkezett volna, kényszeríti az előrelátó értelmet, hogy azt így, a mint tudnillik történni fog, előrelássa. Az előrelátás ezen adomány előnyeit felhasználva, a történendők folyamára irányadó befolyással lehet ugyan, de nem az által, hogy valakinek akaratját így vagy amugy erőszakolja, hanem inkább azon czélszerűen közbeszótt incidensek által, melyek különben az okok és okozatok rendszeréből kimaradnak, s most a szabadon cselekvő és az előrelátás kö-

vetkeztében erre felhívott okosság által abba közbefonva, a dolgok menetén fordulatot tesznek. A hadvezért értesítik kémei, hogy kém érkezik táborába az ellentáborból. Ő az előintést intézkedés tételére használja fel, a kém elfogatik, iratai kézre kerülnek, az ellenség terve elárultatik, s ennek következtében seregei szerteveretnek. A hadvezér itt előretudta, hogy kém küldetett ki, de sem a küldőt sem a küldöttet nem kényszerítette, hogy magukat ekként veszélynek kitegyék. Isten, ezen midentudó hadvezérnek, ki öröktől fogva mindeneknek, a multaknak, jelenlevő — és következendőknek együtti legtökéleteseb ismeretét bírja, oeconomiája, mellyet tervének kivitelére felhasznál, abban áll, hogy egy részről, midőn tudnillik mindentudásánál fogva szükségét látja, egészen rendkívüli és természetfölötti tényekkel áll elő, miszerint az emberek, kik őt testi szemeikkel nem láthatják, ezen látható tények által közvetlen tevékenységéről s így valóságáról meggyőződjenek, tehát irányábani engedelmisségök valamint kötelező, ugy indokolt is legyen; más részről pedig malasztja által a szív- és lélekhez fordul, épen azt eszközölve láthatatlanul, mit például a szónok láthatólag, tudnillik érzékek alá eső szavalatával eszközöl, midőn ékesenszólása által hallgatóit tette buzditja fel, mellyre azok ezen ékesszólás nélkül magukat soha el nem határozták volna. Isten tehát belülről szent malasztjának kiárasztása, külről tények, csudák és jövendölések által hat az emberek értelme- és akaratjára, — mint azt mindkettőt sz. Pál megtérésében bámulatosan egyesítve találjuk. A malaszt hasonlít a szeretet titokteljes rokon-szenvéhez, melly lényt lényhez csatol, s kettőben egy akaratot terem; a tények hasonlítanak a nagy férfiak nagy tettei-

hez, melyek fensőbbiségeket tüntetve ki, tekintélyök alá bizalmi megnyugvással hajlítják a nagy tömegeket. Mindkettő hat, sikerrel hat, de nem erőszakol. — Akarta ugyanis is a véghetetlen bölcs és véghetetlen igazságos Isten, hogy az embereken segítve legyen, a nélkül azonban, hogy őket mindannak szabad teljesítésétől felmentené, mi így felsegitett tehetségöktől kitelik. Valamint tudnillik a színek a nap sugariban vannak; de hogy halandó szemeinknek feltűnjenek, és miként feltűnjenek, az a visszaverő tárgytól, és nevezetesen annak szervezetétől függ: úgy a malaszt is az Istentől vagyon. de hogy általa az ember onnan felülről az örök életre átszellemüljön, elfogadó, hódoló és közremunkáló lélek-akarattal kell itt alant mindenikünkben, a ki tudnillik erre érett koránál fogva már képesnek ítéltetik, — a kisdedeknél szabadságról kifejlett értelem hiánya miatt úgy sem lehetvén szó, — találkoznia; és valamint a plánta a Teremtő által belezárt önerejénél fogva hajt, nő és csirázik ki, de hogy nőhessen, hajthasson és csirázhasson, felülről éltető világosságra, melegre és harmatra van szüksége: úgy az okos akarat is önmagától határozza el ugyan magát a jóra, de hogy azt tehesse, Isten szellemi értelemben vett világossága, melege és harmatja, tudnillik igazsága, szeretete és malasztja által kell termékenyíttetnie.

És ennyi e helyen elég egy részről a megváltó Isten és más részről az ezen megváltást szabadon elfogadó és magában kiképező ember közötti viszornak ollyképi meg egyeztetésére, hogy annyira, a mennyire szükséges, beláthassuk, miszerint sem a terve valósitására csalhatatlanul törő isteni gondviselés nem veszi el az emberi akaratnak erkölcsi szabadságát, sem viszont ezen szabadság nem korlátozhatja annyira az Istent, hogy a jövőendő dol-

goknak tudását az elhatározás contingentiája miatt tőle Ciceroként eltagadni kelljen. Hogy ő a jövőendő esetleges dolgokat látja, és ezen előlátáshoz képest intézkedik nagy tervének foganatosítására, azt teljesedésbe ment nagyszerű jövőendölései által mutatta meg; hogy pedig ezen előrelátás miatt akarati szabadságunk nem szenved, és nem szenvedett, azt mindenkinek öntudata s a történetben előforduló számos ellenszegülési példák bizonyítják. Hasonlólag, hogy az embernek a megesés után felvilágosító és erősítő, rendkívüli isteni malasztra van szüksége, azt ismét mind ugyanazon egyéni öntudat szellemerkölcsi gyarlóságunknak eleven érzete, mind pedig a nemzetek története azon kétségbevonhatlan tanuságtétele által, hogy ezek magukra hagyatva, vagyis az isteni gondviselés csak rendes köztörvényei alatt, a kijelentés jótéteményének megvonásával, élve, — ez állapotukban sem a tévelyt sem a bünt soha és sehol legyőzni nem birták — minden kétséget megszüntető világosságba helyezi: de mindkettő és ugyanazon módon kétségen kívül helyezi egyszersmind azt is, hogy habár ama malasztnak valóságos megadásáról, nekünk Krisztusnak, Isten szentjeiben annyiszor csudálatosan beváltott, különben is csálhatatlan szava kezeskedik, az mégis szabad elhatározásunkon soha erőszakot nem tesz. Valamint tudnillik mindama malaszt mellett a küzdelem mégis soha ki nem kerülhető, s e nélkül nincs érdem, tehát boldogság sem: úgy viszont e küzdelemben a malaszt a győzelemre mindig elégséges, de nem ollyas módon túláradó, hogy kényszerítene. Ugyanazon sz. Ágoston, a ki mondotta: *Si potuerunt hi et hae, quare non tu Augustine? *)* —

*) Ha tehatték ezt ezek és amazok, miért nem te Ágostonom?

mondotta egyszersmind: Qui te creavit sine te, non te salvabit sine te.*) Különben is bizonyos, hogy a kényszerűség rendszere valamint nem felelne meg az Isten véghetetlen bölcsességének, mint a mellynek fogalma követeli, hogy a teremtetett lények általa, egészen természetökhöz képest kormányoztassanak, s ennél fogva magának az anyagi világnak alakításában is azon módon járt el, hogy a természeti erőket működni hagyva, ezek szabatos játéka által fokozatos fejlődéssel hozná létre mindazon változásokat, mellyek a világnak jelen rendjét eredményezték: úgy viszont az elkölcsi természetén, szabadságának elvesztése folytán, elkövetett minden erőszak, azt mint illet megsemmisítette, s ezzel magát a teremtés célját, melly a megismert Teremtő dicsőségének szabad zengedezésében éri el teljfokát, — ellenkező esetben elégséges sőt czélszerűbb leendvén, okos lények helyett merő gépeket teremtenie, — meghiusította volna.

*) A ki teremtetett nélküléd, nem üdvezitend nélküléd.

Jegyzetek a 9-dik §-hoz.

I. Ismételve szólottunk a pogány nemzeteknek Isten általi magukra hagyatásáról : e kifejezés azonban nem arra értendő, mintha Isten, ki egyiránt hozza fel napját a jókra és a gonoszakra, és esőt ad az igazak- és nem igazaknak, gondviselő kezét rólok egészen levette volna, mi megsemmisítésökkel egyet teendett. A fentartás és gondviselés azon rendes jótéteményeiből, melyekben az egyetem minden lényei természetökhöz képest részesülnek, ők sem zárattak ki. Szent Ágoston Isten városáról irt könyveinek egyik leggyönyörűbb szakaszában (lib. XXV. cap. XXIV.) azon javakról értekezik, melyekről a Teremtő a jelen, habár kárhozat alá vetett életet is megtöltötte, s a melly javak élvezetétől bizonyára a pogány nemzetek sem voltak kizárva. A magárahagyás tehát csak a kijelentés azon kegyelmének, mellyben a zsidó nemzet részesült, közvetlen megvonására vonatkozik; e nemzetek Krisztusig azon állapotban maradván, mellybe általán az ember az eredendő bűn által és után esett, a nélkül, hogy Isten természetfölötti és rendkívüli módon ebbeli sorsukon segített volna. Arról, hogy miért választotta ki Isten különösen a zsidó nemzetet ezen különös gondviselésének tárgyaul, és mi czélból vonta meg a kegyelmet a többi nemzetektől, szólottunk már fölebb.

II. Aze §-ban mondottakból világos, hogy mennyire alaptalan azok hiedelme, kik azt tartják, mikép mindaz, a mi történik, jó, mivel, úgy mond, mindez az Isten czélját mozditja elő, s annak elővitelére szolgál. Ez annyiban, a mennyiben Isten még a rosszat is a maga örök tervére felhasználni tudja, igaz: ez azonban koránsem a rosszat cselekvőnek, hanem a világot kormányzó Isten bölcseségének valamint műve, akként érdeme

is. A bűn soha sem szűnik meg bűn, s így kárhozatos és büntetésre méltó dolog lenni azért, mert azt egy más okos és bölcsen gondolkozó a jóra is felhasználni tudja. A kereszténység eddig mindig azt tartotta : hogy mentve a bűnöst, kárhoztassuk a bűnt : e rendszerben ellenkezőleg a bűnöst elítélnők, bűnös tettét pedig jónak ismernők el.

10. §.

Isten terve a rossz ellen van irányozva, mellynek titkát a bölcseknek megfejteni nem sikerült.

A megváltás tulajdonképen természetfölötti legyőzése a rossznak, Istennek a bűnért szolgáltatott elégtétel, melly nélkül nincsen bocsánat, s a megesett embernek olyképeni helyreállítása és felszerelése által, miszerint a pokol hatalma alól felszabadíttatván, a harczot ellene és Isten mellett, saját örök és ideiglenes javára, mindvégig győzedelmesen kiállhassa. A megváltás isteni tervének tehát a történelemben ellenében áll a rossznak azt gátolni törekvő hatalma, mi az itt alanti életet folytonos harcz és küzdelem színterévé változtatja. A küzdelem nehéz, fárasztó s nem egyszer szinte elcsüggesztő a jókra nézve, — de Isten segítsége mellett mindig a jónak a megváltás ügyét előmozdító győzedelmével végződik. A jónak korszakonként aratott ezen újabb és újabb diadalai a megváltást mindig előbbre és előbbre viszik, nagyobb és nagyobb terjedelemben valósítják: s ebben áll tulajdonképen az, mit a bölcsek és történetírók az emberiség haladásának szeretnek nevezni, — egyetlen eset, mellyben e szónak teljes értelme van, valamint a megváltás azon egyetlen alap, mellyen minden igaz emberi miveltség gyökeret verhet, s tova fejlődhetik.

A rossznak eredete egyike a legnehezebb kérdéseknek, melyet egyetlen bölcselkedő sem vala képes eddigelé kielégítőleg megoldani. Vannak, kik azt tartják, hogy az ember természeténél fogva jó, s csak a társadalmi viaszás állapotok és viszonyok képezik őt rosszá. De mintán a társadalom emberekből áll, ha ezek természetöknél fogva jók, honnan ezen társadalmi viaszás állapotok, a rossz törvények, a hibás nevelés, a ferde szokások, szóval azon társadalmi bünök, melyek, midön rosszat eszközölnék, maguk se létesültek egészen ok nélkül? — Mások tagadják a rosszat mint illyet, s azt, mit rossznak nevezünk, csak relativ fogalomnak veszik, mely mint ellentét az egésznek rendszerébe csak ugy szükséges, mint árnyék a világosság s az eltaszító a vonzó erő mellett. Azonban bármennyire igaz lenne is ez a physikai világot illetöleg; sőt bármennyire igaz legyen az erkölesi világban is, hogy nincsen ollyas rossz, melyből Isten, nem a tév és bün lényegének elváltozása, hanem kihatásainak böles felhasználása által némi jót nem hozhatna ki: hiszen az apostol szerint: oportet et haereses esse, — és Isten a népeket magukra hagyva, tévutakon engedé jární, mert kiirthatlan betükkel kelle annak a történetekbe vésetní, hogy az emberek maguk által boldogok nem lehetnek. Azért énekli az egyház is boldognak az első ember bünét, mely az egész emberi-nem elkárhozása vala, mert Krisztusban isteni megváltóra talált. O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere Redemptorem!*) Mindamellett mindenkinék belső erkölesi érzete első pillanatra megmondja, miszerint az, mit mi a szelleml világban rossznak nevezünk,

*) O szerencsés bün, mely illy Megváltóra érdemesítették!

s minden egyéb rossznak kutfeje, forrása és oka, teljességgel nem hasonlítható az anyagi világban fenálló azon ellentétekhez, melyekre amaz elmélet felállítói hivatkoznak, vágy hivatkozhatnak. Az erkölcsi világban is vannak ellentétek, mint midőn például az atya bünteti gyermekét, kit szeret; midőn nélkülöz valaki maga, hogy másokkal jót tehessen; midőn sanyargatásoknak veti alá testét, hogy szellemi erejét nevelje; midőn feláldozva magát, a kinok útján boldogságot keres, stb. De valamint az anyagi világban ama vonzó és eltaszító erő magában csak egy, mellynél fogva minden egyes, bármi parányi atomocska olyképp közeledik a másikhöz, hogy egyedi lételét bizonyos távolságban megállapodván biztosítsa, mi általa testeknek nemcsak alkotása, hanem az űrben azon concentricus elosztása is, melly a dynamicus egyensúlyt s a világ-rendet eredményezi, eszközöltetik: úgy az erkölcsi világban is minden felhozott s egyéb még felhozható ellentétek szintén csak ugyanazon okos és munkás szeretet egyetlen törvényének kifolyásai, melly, hogy minden egyes szellemeknek a szellemi világ központja körüli, mint kell, egyesülését, vagyis az erkölcsi világ-rendet eszközölje, az önzésnek határokat szab, s tulcsapongásait gyakran fájdalmas megszorítások által is fékezi. Tegyük fel azonban, hogy az anyagi világban a kérdéses, úgy nevezett ellentétek, a harmonicus egyensúly korlátait szétrobbantva, egymás fölé kerekedjenek, s az árnyék például eloltsa a világosságot, a vonzó erő pedig egy tömegesült csomóba s végre egyetlen atomba szorítsa össze, vagy ellenkezőleg az eltaszító erő elemi porocskákra szétszaggassa a testeket, az így szétszaggatottakat a nagy mindenség üreiben végtelemig üzve, stb.: valljon ezt is csak relativ ellentétnek

fogják-e bölcseink venni, melly az egésznek rendszerében szükségeltetik? Hiszen ez az anyagi világnak épen szétbomlasztása, és feltéve, hogy nincs, ki a kellő arányt közöttök visszaállítani bírja, örökös szétbomlasztása, vagyis ha úgy szólni szabad, a physikai élet és világ halálthozó (vagyis olyan, millyen az erkölcsiben az eredendőnek nevezett) bűne fogna lenni. Pedig Archimedes mondá, miszerint, hogy ezt végbevigye, nevezetesen hogy e világot kis ujjával kiemelje, csak talpalatnyi kis térre van szüksége, mellyen azon kívül megállhasson. — S mi egyéb történik az erkölcsi világban, mellynek törvénye a szeretet, s mellyben ennek értelme szerint az egyes szellemek Istenhez és általa a szeretet minden más méltó tárgyaihoz akként csatlakoznak, hogy személyességek mindamellet kívül is megtartsák, — mi egyéb történik mondám, ha feltéve az önzés a szeretet törvényén kívül helyezkedik, annak természetes, mert a szellemi világ lényegén alapuló rendszerét megszaggatja, s az örökkévaló és szükséges központon kívül, melly ennek nemesak egyetlen egyesítő és összetartó kapcsa, hanem egyszersmind éltet adó napja is, más központokat keres: mellyek, midőn pályáját ezer meg ezer ellenkező irányban ragadják, minden crejét folytonos összeütközésekben és tévkalandokban meritik ki: hogy azontul, ha akarná is, magát az örök rend színvonalára visszaállítani ne bírja, s így rendeltetéséből kiesvén, a Teremtő által szabályozott szeretetnek boldogsága helyett, mint a pártütését megtorló örök igazság élő anathemája, szétszaggatottságának méltó kárhozatát arassa jutalmul? Mindenek tudnillik, magukat a kérdéses ellentéteket sem véve ki, törvényeknek vannak alávetve, mellyek a rend, egység és élet fentartásául,

működésüket, annak körét és határait megszabják. Nem lehet tehát a rend, egység és élet szükséges feltétele az, a mi közbejövén, szükségképen annak ellenkezőjét vonja maga után: vagyis törvényszegés nem lehet a világ törvénye.

A történet bizonyára nem egy példával szolgál, melyből megtanulhatjuk, hogy miként az anyagi világ rendjének megzavarására elég, ha azon kívül csak kis talpalatnyi tért foglalhatnánk el: úgy az erkölcsi világban is többször egy, magában csekélynek látszó bűneset elégséges, hogy egész országok és birodalmak rettentő dulasok és felforgatások színhelyévé változzanak. *)

*) Nem szükség mondanom, hogy valamint minden hasonlatosságra, úgy különösen azon párvonalra nézve, mely itt az anyagi és erkölcsi világ közt huzatott, áll a latin közmondás: *Omnis similitudo claudicat*. Ha van is a két világ között némi analogia, hiszen mindkettő ugyan-azon egy Teremtő gyermeke, s egyik a másika miatt van teremtvé, — más részt mégis ki nem látja, milly lényeges különbségnek kell létezni egy részről a fizikai, az erőszak törvényének alávetett, más részről pedig az erkölcsi világ között, melynek létfeltétele a szabad akarat? — Az anyagi világban akként vannak mindenek sulyegyenbe hozva, miszerint a nehézkedésnek bárhol az egész egyetemben legkisebb akár sulyosítása, akár meggyengítése az egésznek minden részeivel összezavarodását vonná maga után; míg az erkölcsiben az elkövetett bűn különösen csak az azt elkövető szellemeket, vagy ha az elkövető okos állat, vele a tőle testileg származottakat helyezi az erkölcsi rend és életen kívül, — minden egyebeket, akár az égben akár az ég alatt, kik a törvényben állhatatosan megmaradtak, érintetlenül hagyva. Ugy szintén Istennek csak egyetlen akaratú intésébe kerül, s az összezavarodott anyagi világ azonnal előbbeni rendmenetébe tér vissza; ellenben az erkölcsi világban a

Az ellentétek szükséges voltából levont okoskodás minden esetre elég súlylyal bírna a bűn exculpationjára, ha ezen okoskodás szerzői bebizonyíthatnák, hogy az, mint szükséges erkölcsi ellentét, egyszersmind az erkölcsi természet szükséges járuléka is. Azonban valamint az erkölcsi szabadakaratnak a vétkezhetőség nem kiegészítő fogalmi része, vagyis a szabadakarat mindig szabad marad, ha önmagától, minden bel- és külkényszer nélkül határozhatja el magát a jóra, ha mindjárt, mint például a legtökéletesebb akarat, az Isten, nem is határozhatná el magát a rosszra: úgy az erkölcsi természet és erény is ilyen marad, ha mindjárt a bűn mint ellentét nem is követi azt tetteleg, sőt inkább akkor van rendes természeti állapotában, ha attól egészen mentnek találhatik.

A kérdésben forgó okoskodás tudnillik elménk azon korlátozottságából származik, mellynél fogva a dolgokat inkább azon (negatív) oldalról vagyunk képesek megkülönböztetni: hogy azok mik nem; semmint a (pozitív) ellenkezőről: hogy tudnillik azok mik? S így történik, hogy a felfogásunkat könnyítő ellentéteket e dolgok nem csak a velök gondolatilag szembe tett, hanem lételileg is szükségkép összekapcsolt járulékaiknak képzeljük akkor is, midőn azok tényleg csak mint korlátolt ké-

megszaggatott rendnek azokra nézve, kik azt megszaggetták, visszaállítása megváltást igényel, mellynek módját és feltételeit csak Isten, ki annak szerzője és ura, következésképen egy maga tudja, milly feltétel alatt bocsáttathat meg a bűn, a nélkül, hogy az igazság szenvedne, határozhatja meg. Hogy azonban a physikai rossz az erkölcsinek következménye, kiteszik onnan, mert amaz ezért van teremtvé: ha tehát ez ép és egészséges, amannak is annak kell lennie, és viszont.

pesség mellett történhető és történő esetlegességek merülnek, és merülhetnek fel. A negatívók, miként a semmi, nincsenek teremtvé: de támadhatnak a positivumnak positivum általi akadályoztatása- vagy kifosztásából. Illy akadályoztatás vagy kifosztás lehet természeti szükség, a természeti dolgok mivoltának, a rend és törvényeknek eredménye, mint az éj, árnyék, stb. melly esetben az nem csak nem rossz, hanem mint a létrend egyik feltétele még jó is; de lehet természeti rontás, a természeti rend feldulása is, mint például a kicsapongás általi élet-kimerültség, stb. melly aztán szabadakaratilag elkövetve beszámítás alá eső rossz cselekedet, vagyis tulajdon néven bűn.

Belátták ezt minden régi bölcsek, s ennél fogva más magyarázatokhoz folyamodtak. Zoroaster kettős istenséget, mellyek egyike (Ormuzd) a jót, másika (Ahriman) a rosszat miveli, fogadott el. Plato s vele sok mások az öröktől fogva való Isten mellett hason öröklétű ösanyagot vettek fel, mellynek rendbeszedését Isten mint valami architectus megkísértette ugyan, de vele mint létére nézve tőle függetlennel, egészen nem bírván, azt tökéletesen el sem rendezhette, s így számos hiányokat hagyott hátra. Aristoteles azt vélte, miszerint Isten a kis dolgokkal nem gondol, mellyek e szerint magukra hagyatva tökéletlenek maradtak. A stoicusok fatum alá vetettek mindegyiket, mi ellen maga az Isten, mint annak szintén alávetett sem tehetvén semmit, — szenved a többivel együtt, stb. stb.

11. §.

A rossz eredetének egyedüli észszerű megfejtése az, melyet a biblia nyújt.

Hogy mindezen elméletek a próbakövet szintén ki nem állják, fejtegetni fölösleges volna. A titkot csak a kijelentés története lebbenti fel, mellyből tanuljuk: hogy Isten a világot bűn nélkül, és különösen az embert természetén fölül testi és szellemi adományokkal felruházva, teremtette. Azonban a teremtetett szellemek egy része annak vezérlete alatt, kit az írás kezdettől fogva gyilkosnak nevez, s az igazságban meg nem maradott, Istentől elpártolván, önző kevélységből vétkezett, s elkárhozott. És az ész belátja, nemcsak lehetőségét egy illy, a véges szellemi lények által elkövetett pártütésnek és forradalomnak, hanem egyzersmind azt is, hogy a rossznak eredete csak is ezen egyetlen-egy módon magyarázható meg. Isten az így elpártolt szellemlényeknek életét nem vette el, — hagyta őket élni, részint hogy bűneikért bünhődjenek, részint pedig, hogy általok a jók hit- és szeretetökben folytonosan ostromoltatván, mint harcban a katonák gyakoroltassanak. Az elkárhozott szellem természetes törekvése, mint azt itt alant is a megrögzött gonoszoknál tapasztaljuk, abban központosul, hogy az isteni rendben állhatatosan megmaradott boldogokat a bűnre csábítsa, Isten ellen feliz-

gassa, s ennek keblökbőli számüzésével boldogságuk romjain az ő saját birodalmát felállítsa. Így szedte rá a paradicsomba helyezett s eredeti igazságának és szentségének állapotjában legboldogabb embert azon egyetlen pozitív törvénynek megszegésére, melly által Isten őt azon függésre, mellyben minden teremtetett lények Teremtőjük irányában vannak, emlékeztette, szabad akaratját s közvetve szeretetét s hitét próbára tette, s így az ő kedvéért gyakorolt ezen önmegtagadás által az érdemelhetés egy folytonos és legjutalmazóbb alkalmával megkinálta. A törvényszegés által Isten természetfölötti adományaiból, melyeknek birtoka ama törvény szent megőrzéséhez volt elengedhetlenül kötve, kivetkeztetvén, természeti tehetségeiben, különösen értelme- és akaratjában pedig meggyengítettvén, a rajta ennek következtében mindinkább erőt vevő tévek- és bűnös hajlamoknál fogva, elcsábítójának hatalmába került, mellyből csak Isten véghetetlen irgalmából menekülhete ki. Az emberrel együtt a kigyó is kikapja ítéletét: az ellenségeskedés közte és az ember, az ő magva és az asszony magva között a kigyó tökéletes legyőzésével, mert ezt jelenti a fejjuzás, fejeztetik be.

*) *Error immensum habet.* A tév kimerithetetlen, mint általán a negatiók országa: épen úgy a bűn is. Ezt szem előtt tartva, igen felesleges feszegetni azt, ha valljon egy gyümölcsből való evés képezhetett-e megfelelő anyagot egy olly óriási következményű bűnre, a millyen az, melly a keresztény tan által *eredendőnek* neveztetik. Elég az, hogy ez evés, mint Isten által tiltott cselekedet, bűnös volt, különben is a beszámításnál a szándokra, belátásra, a megtartóztatás könnyűségére s a mellette szólt és világosan ismert indokokra kell főleg tekintettel lenni. Adám annál bűnösebb volt, minél tökéletesebb

volt értelme- és akaratára nézve; minél könnyebben volt a neki adott parancsolat megtartható; s minél több s hatalmasabb indok szólt a parancsnak szent megtartása mellett. Hogy a világ bűn által romlott meg: ez bölcséletileg is világos; s miért kellene tagadni, hogy a biblia e bünt előadva, történeti igazságot mondott? Talán e tény látszik ollyannak, melly kevésbbé viseli az igazság jellegét homlokán? De lenne bár e tény akár-milyen más, változtatna-e az valamit a dolgon? Nem egyre megy-e ki, akár gyümölcs-evés, akár más valamelly tény által szegte meg az ember az Isten parancsát? Szükségképen következik-e, hogy mythosnak, mesének kell lennie minden eseményi előadásnak, csak azért, mert az a különben megfejt-hetlen ugyan, de tényileg kétségbevonhatlan szellemerkölesi jelenségek történeti megfejtését foglalja magában? Ha a tény megvan, elég alap-e az, hogy valamelly előadástól a történeti jelleget megtagadjam, azért, mert én az eseményt, például a paradicsomi vagy bábeli esetet, netalán másnak szeretném képzelni? mert ohajtanám, hogy történt legyen bármikép, csak Isten ne vegyüljön közbe? A bibliai események ollykép tesznek egy egész lánczolatot, hogy nem tagadhatok meg közülök egyetlen-egyet sem, a nélkül, hogy más, kétségbevonhatlanokat, sőt az egész ismert történetet is ne kelljen tagadnom. Ki tehát egy pontban tagad, annak e tagadásból szükségképen folyó minden következményeket is el kell vállalnia.

A rossznak szerepe.

És ime ezen ítéletben, mellyet az atyák a benne foglalt ősjóslatnál fogva előevangeliumnak neveztek, dióhéjba szorítva az emberi-nemnek Isten által kiszabott végzete! A hazugság apja kifejti mindazon fortélyt, ravaszságot és mesterséget, mellyel ősapánkat a paradicsomban rászedte, s az emberiséget a bűn által Isten természetfölötti adományaiból kiesett, természeti tehetségeiben pedig megsebzett ezen állapotában, a mindennemű nyomor legmélyebb fokáig alázza le.

Ő kevélységből vétkezett, s kevélységet ébresztett az első emberben is: lesztek, mint az istenek, kik tudják a jót és a rosszat. És a kevélység, melly maga magát istenesíti, a pogányságnak fő jellemvonása, — az alázatosság náluk ismeretlen dolog. A pogányok isteneket csináltak maguknak, mellyekben saját bűnös vágyaikat, szenvedélyeiket és hajlamaikat imádták.

Ő az első embert hazugság által szedte rá, s ime a pogány nemzetek vallási és politikai élete folytonos rászedés volt, és általa tartatott fen. Nem említve álisteneiket, hogy törvények alá szorittathassanak, hazudni kellett a törvényhozóknak, miszerint azokat egyenesen az istenektől vették. Hogy a nép akaratán uralkodhassanak, vagy

inkább, hogy azt kormányozhatóvá tegyék, oraculumok-, auguriumokhoz stb. kellett folyamodni. Kijelentették az augurok, hogy a madarak nem akartak enni, hogy reptők nem kedvező, hogy beleik állapota rosszat gyanított: a hadsereg a csatanapnak elhalasztását, a nép a gyűlésnek elnapolását békével tűrte. Az, *alio die* minden rendszabályt megakasztott, s a legfelzaklatottabb gyűlés lábaihoz borult az augurnak, kinek pálczáját a néptribun inkább rettegé, mint a vesztére törekvő *imperator* minden hadi seregeit.

Ő az első emberben a vétkes kívánságokat — *concupiscentiát* — gerjesztette fel, s a pogányság annyira vitte, hogy a fajtalanság majdnem minden nemzeteknél az isteni tiszteletnek egyik részét tenné. Többet nem szükség mondani, a következmények magoktól érthetők.

Ő irigység- és önzésből rontotta meg az embernek eredeti boldogságát, s ime a pogány nemzetek politikai rendszere önzésen alapult, mellyet az irigység sarkalt. Uralkodni, s hogy uralkodhassanak, hódítani, nemzeteket legigázni, sőt kiirtani, — *parcere subjectis sed debellare superbos* — dicsőségben ragyogni, s hogy ragyoghassanak, más nemzetek minden fényvonásait irgalmatlanul, maguknak az emlékeknek földigrontásával, kioltani, s mindebben semmi eszközöktől vissza nem rettenni, ebben állott az ő politikai törekvésök külre, mellyet a Renaissance kezdetén Machiavel a romai történetekből elvontan, a Fejedelem-ről írott munkájában rendszerbe szedett, s fájdalom! azóta az elpogányosult keresztény államok is zsinórmérték gyanánt elfogadtak. — Belülre pedig az állam moloch volt, mellynek, tehát tulajdonképen azoknak, kik abban a hatalmat kezökre ragadták, az ember irgalmatlanul feláldoztatott, mint ennek legkifejlettebb pél-

dányképét Lykurg törvényhozásában, az új pogányság által annyi dicséretekkel elhalmozottban — találjuk. Innen a rabszolgaság, mint politikai szükség, melly nélkül ezen államok fen nem állhattak, s az emberiségnek három ötödét a legirtóztatóbb bilincsekbe verte.

Ő végre a szent írásban az emberi-nem nemcsak lélek hanem test szerinti gyilkosául is bélyegeztetik: s ime az irtás a pogány nemzetek hadainak egyik fő feladatához tartozott, s isteni tiszteletök világszerte emberi áldozatokkal volt megfertőztetve. Az évenként e célból legyilkoltaknak valamint száma nem- és korkülönbség nélkül, úgy a rajtok gyakorolt keresettnél keresettebb kegyetlenség, a vérmegfagyasztásig irtóztató. „Hogy az Istentől elpártolt ember, — írja Stolberg — érzéki élvezet után kapkodott, az természetes dolog volt; hogy isteneinek emberi kívánságokat tulajdonított, az rettenetes de megromlott állapotjában mégis természetes sülyedés volt: de hogy az isteni tiszteletet fajtalanosság és gyilkosság által gyakorolta, ez, úgy látszik nekem, csak a tisztátalan szellem csáb-befolyásából magyarázható meg, ki gyilkos volt kezdettől fogva, az igazságban meg nem maradott, maga hazug és a hazugságnak apja.“

Mindezeknek bebizonyítására az adatoknak minden ismeretes s történettel bíró régi pogány nemzeteknek köréből, — roppant halmazával léphetnénk fel, mellyek bizonyára alkalmasak volnának, minden, bármennyire elfajult keresztény kebelben a legnagyobb irtózást és undort gerjeszteni. Miután azonban nem történetet írunk, hanem annak csak szellemét, s ezt is egy rövid értekezésnek szűk korlátai között fejtegetjük, mindezeknek egyszerű megérintésével kell beérnünk.

Jegyzetek a 12-dik §-hoz.

A jelen szakaszban mondottakat igen balul s egészen szándokunk ellen magyarázná az, ki azokból azt következtetné, mintha a pogányokban a rossz szellemnek rájuk gyakorolt ama befolyásánál fogva már minden rossz, s még erényeik is bűnök voltak volna. Az emberek értelme a bűn következtében hanyatlott ugyan, de az igazságra teljesen képtelenné nem vált; akaratjuk ereje gyengült ugyan, de a jótól végkép el nem fordított. Innen az élénk kebelbeli vágy mind az igazság, mind az erény után; innen az igazság fénylő sugarai, mellyek a tornyosuló fellegek közt derengenek; innen az erény lilionszálai, mellyek a bűn tövisei között nevednek. Ha a pogányokban a szellemi alap merőn ördögivé változott volna el, ugy abba a megváltás és ujjászületés mennyei csirája erkölesi fogékonyság utján többé nem oltathatnék be. A rossz szellem ugyan uralkodott rajtuk, de valamint minden leigázott, ugy ők is legalább sejtelmét őrzék meg az egykori jónak, a mellyből kiestek, s melly felé visszavágyakoztak. Nem lehet nézni bámulás és el-érzékenyülés nélkül az óriási erőlködéseket és áldozatokat, mellyeket tettek, hogy az igazság és erény színvonalára emelkedhessenek. Olvassátok bölcseik könyveit, s azt fogjátok-e mondani, hogy nem szomjuhozták, nem fáradtak az igazság után? Tanulmányozzátok hőseik jellemét, s azt fogjátok-e felfedezni, hogy hiányzott bennök az erényrei minden fogékonyság, s ők nem küzdöttek egész az önfeláldozásig a becsület és

kötelesség megmentése végett? Vizsgáljátok isteni-tiszteletöket, s azt fogjátok-e annak gyakran borzasztó és bűnös jelenségeiből következtetni, hogy ők hitetlenek voltak, kik nem félik az Istent, fensőbb erkölcsi rendet nem ismernek, bűneikért nem vezékelnek, s onnan fölülről semminemű sem oltalmat, sem segítséget, sem bocsánatot nem remélnék? . . . Igen ők kifejtették a hit- és erkölcsi természeti igazságot, s ez által az egy Istenbeni hitnek utat készítettek; ők megőriztek, megénekelték s jelvények által is örököltettek egyes természetfölötti igazságokat, vagy legalább ezeknek egyes maradványait, azoknak rendéből, mellyek az emberiséggel az első kijelentés által közöltettek, s ez által a Krisztusban megjelent teljes természetfölötti igazság számára némi kapocsszálakat tartottak meg; ők képezték ki azon legbájosabb két emberi nyelvet, melly tökélyeinél fogva egész napjainkig a legalkalmasabb amaz isteni igazságok értelmezésére, közlésére, ajánlására és egész fellengzősögekben- és magasztosságukbani esetelésére; ők képezték ki a művészet mindazon ágait, mellyek az isteni igazságot annak megtestesítése által felfogásunkhoz közelebb hozzák, s szépségének érzéki feltűntetése folytán iránta világsszerte lelkesedést gerjesztenek; ők terjesztettek el a náloknál alantibb míveltségi fokon álló számos más népek közt bizonyos egyöntetű, s a magukéhoz hasonló felsőbb felvilágosodást, s ez által a térítés munkájának, egy részről megtörve, vagy legalább meggyengítve a tév sokféleségében rejlő erkölcsi akadályokat, más részről pedig a gondolkozást közös logikai szabályokhoz hozzászoktatva, utat egyengettek, stb. Mindebből világosan következik, hogy a pogány népek nem csak tagadólagosan, az ellenkezőnek passiv szemléltetése által, hanem ténylegesen is, habár nem annyira teljes értelmi öntudatos célzással, mint inkább azon velünk született magasabb sejtelem-, ösztön- és vágyból, melly minden lélek alapjában él, s mellynél fogva Tertullian valamennyit már természeténél fogva keresztényinek állítja, — működtek, és mozdították elő a megváltás művét. A szakaszban előadott tünemények tehát csak azt bizonyítják, hogy ők a rossz szellem rájuk gyakorolt befo-

lyásánál fogva csak úgy, miként az elhomályosult értelem és emancipált testiség által irtóztató tév- és bűnökbe keveredtek, melyekből fensőbb isteni segítség nélkül nem menekülhettek, a nélkül mégis, hogy az igazság és erény iránti minden, magasb eredetű fogékonyságot és képességet elvesztettek volna.

Igaz a történet tanusítja, hogy a bűnök, kegyetlenségek, tévek a keresztények közt sem szűntek meg dulni; de más részről ezen történet tanusítja azt is, hogy mindezen bűnök, kegyetlenségek és tévek azon arányban csökkentek, korlátoztattak, szelidítették, vagy egészen is kiirtattak, a mely arányban gyakorolt befolyást, s áthatotta a szív- és lelkeket a keresztény religio; hogy mindenütt ott, hol a pogány bűnök és tévek nagyobb szerű foglalatokat tettek, ezen religio is megvetésben állott, vagy legalább csupán külsőleg szinleltetett; ellenben mindenütt ott, hol ez igazán külső-belső kép virágzott, virágzottak a tudományok, művészetek, szeretet és jóérkölesök is. A keresztény az által, hogy keresztény, még nem bir mentességgel a tév és bűn ellen: közte és a pogány közt mégis azon különbség van, hogy ő neki mód és alkalom van nyujtva, mindkettőtől, csak igazán akarja, menekülni, s így az igazsággal és erkölcsi renddel magát összhangzásba tenni: még a pogáynak minden erőködései nem eredményeztek egyebet, azon, a bölcsek által ismételve kifejezett kétség- és bizonytalanságnál: hogy vagy végképen megsemmisül, vagy egy megbántott, őt ki tudja, hogy fogadandó Isten kezeibe esik. Továbbá némelly bűnök és kegyetlenségek, mint például fajtalanág, emberáldozatok, rabszolgaság, legyőzött népek kiirtása stb. a pogányoknál elvszerűleg mint az isteni tisztelet egy része, vagy a természetben alapuló dolog, vagy épen kötelesség is, gyakoroltattak, s így egészen szabadokul tekintettek: ellenben a keresztényeknél bűnökül vannak megbélyegezve, s csakis mint megfenyítés alá eső mulékony kihágások, koránsem pedig rendszeres gyakorlatok fordulhatnak elő. Bizonyára nines, ki észre nem venné, milly különbség van például a romai és a mi hadviselésünk, foglyokkali bánásmód, a szegények, ügyefogyottak, árvák, betegek körüli gondosság stb. közt. Mindez a

keresztény religio eredménye, mellynek szelleme ellenére ha a keresztény népek is egykor még barbarokul mutatkoztak, ez csak azt bizonyítja, hogy a keresztény műveltség ugyan utat tör magának, de erre neki is időre van szüksége, s az erkölcsi haladás terén csak úgy nincsen ugrás, mint általán sehol a tér- és időben. Végre tagadni nem lehet, hogy bármennyire fajuljanak is egyes keresztény népek egyes korszakokban el, köztök mégis mindig roppant számmal találkoznak keresztényileg böles, ajtatos, istenfélő és szeretettől lángoló lelkek, kik a keresztény moral minden parancsait betöltik, az igazságot a zsarnokok füleibe dörgik, a szenvedő emberiség mellett vigasztaló angyalokul állnak, s magukat Isten és felebarátjaikért minden áldozatoknak, munkának, szenvedésnek, magának a halálnak is örömet alávetik. Mióta a mennyei Jeruzsalem egyszer leszállott a földre, azóta Babylon soha sem állt maga: a bünösök városa mindig szemben találkozott a szentek ezen városával, melly szilajsága- és dulásainak részint korlátokat szabott, részint pedig az azok által okozott sebeket enyhíteni, orvosolni, behegeszteni törekedett.

Többiben az uralkodó bünök, tévek, bajok stb. természetéből a ker. religio ellen emeltetni szokott vádakra nézve jó lesz általánosan megjegyezni: hogy az igaz s az ember minden lelki szükségeinek megfelelő religio hatása a jólelkű elfogadástól és követéstől függ; s végtére is a lényeges különbség a keresztény és minden más religiok között abban áll: hogy még ezek a megváltást csak keresik, és meg nem találják, amaz Krisztus által már bírja azt, s vele mindenkinek kínálkozik. Jöjjetek hozzám mindnyájan, a kik szenvedtek, és megterhelve vagytok, és én felüdítelek titeket, mondja Üdvözítőnk. A bün az egyetlen valódi teher, mellyet csak azon Isten képes leemelni, a ki az erre érdemesültet megszentelni. Az örök kárhozat az egyetlen valódi szenvedés, mellytől csak azon Isten képes felmenteni, ki azért váltságot nyújtani. E nélkül az egész élet cél nélküli küzdés, s a világ kintpad, mellyre az Isten egymás után küldi a nemzetségeket, kiket a semmiből kiszólitott, a nélkül, hogy valaha boldogítani akarná. Nincs

megváltás = nincs Isten! A pogányok hittek Istenben: s remélltek a megváltásban is. Azért a maga módja szerint rájuk is alkalmazandó ama sz. Pálé: „Juxta fidem defuncti sunt isti omnes, non acceptis repromissionibus, sed a longe eas aspicientes et salutantes, et confitentes, quia peregrini et hospites sunt super terram. Qui enim haec dicunt, significant se patriam inquirere.” (A Zsid. XI., 13—14.)

13. §.

Istennek ellenhatása a Krisztus előtti időkben.

Ezen rémitő ellenségnek ellenében az emberi-nem elhagyott ügyét Isten karolja fel, s az eredeti bűnnek öröktől fogva előrelátott esetére szinte öröktől fogva megállapított tervének foganatosításához lát, nem rögtön, hanem fokkonkinti fejlődéssel, egészen a szellemi szabadság törvényei szerint. A mint az idő, úgy haladott azzal a Megváltás nagy munkája is. Azon egyetlen férfi, kit Isten érdemesnek talált, hogy magva által az egész emberi nem boldogítsa, idővel családdá, későbbben egy, Palaestina téreit betöltő s végre az egész világra szétterjedett nemzetté fejlődik ki, melly a mint időnek folytán szent könyveivel tova és tova hat a pogány tartományokban és nemzetek között, Isten tanítását és üdvöztetési tervét is annál inkább és inkább elterjeszti. A történet tanu reá, hogy Krisztus előtt már több száz évekkel az egész világon elszórt zsidóknak mindenütt voltak zsinagógáik és proselytáik: mi a nemzeteknek megtérítését sok tekintetből mozdította elő, az apostolok, a merre csak jártak és keltek az egész világon, mindenütt nemcsak helyet találván, hol predikáljanak, de hallgatókat is, kik igéiket, a mosaismusba beavatva levén, könnyebben s egész mélységök- és jelentőségökben felfogják, és tova terjeszszék.

Mondottuk már, hogy az ó-szövetség az egymást szem gyanánt folytonos felváltással követő jövődöléseknek egy szakadatlan lánczát képezi. E jövődölések hasonlólag a hajnalodáshoz annál világosabban és határozottabb kifejezéssel jönnek elő, minél inkább közeledik az időknek azon telje, mellyben az eddigelé profetáinak szája által szólott Isten már már egyetlen-egy Fiában megszólamlendő vala. Kezdetben az első emberpárnak csak általánosan szabadító ígértetik, ki asszonytól származik, s megtöri a kigyó hatalmát. Később Abrahám jeletetik ki, mint kinek magva által meg fognak áldatni a világ minden nemzetei: kétség kívül nem fegyveres meghódítás által, mint ezt a zsidók szerették volt hinni; mert nemzeteket fegyveres erőszakkal leigázni, teljességgel nem annyit tesz, mint áldott boldogokká tenni; hanem igenis egy, Abrahám nemzetségéből származott szellemi királyban, ki új törvényt, s új bevégzett tökélyű s egyetemes vallást hozva le az égből a földre, természetfölöttileg uralkodik a hit által a hivek szívein, s kibékitve az eget a földdel, az igazságot az irgalommal, általános testvériesedést, szeretetet támasztand az emberek között: mint azt többek közt különösen Izsaiás és Dávid világosan meghatározták. — Jákob halálos ágyán megáldva fiait, a 12 között Judának mondá: miszerint vezére leend testvéreinek, s nem vétetik el tőle a hatalom, a mig amaz ígért szabadító elérkezik. *) Dávidnak kinyilatkoztatta az Ur,

*) Gen. XLIX 10. „Non auferetur sceptrum de Juda et dux de femore ejus, donec veniat, qui mittendus est.“ A zsidó eredetiben ezen szavak helyett: „qui mittendus est,“ — ezen egyetlen szócska: שִׁילָה, olvastatik. Nevezetes, mit Gaubil francia missionarius ezen szócskára nézve feljegyzett. Ő tudnillik régtől fogva hitte, hogy azon négy betű, mellyből a zsidó שִׁילָה

hogy családjából, Izsaisának, hogy szüztől, Michaeasnak, hogy Bethlehemből fog az Üdvözítő származni. Ismét Dávid és Izsaias előre tudták, hogy Isten és ember is leend egyszersmind, hogy megöletik a mi vétkeinkért, s szenvedése és halála által a megbántott mennyei igazságnak eleget teend; hogy megöletvén és eltemettétvén tiszteletben álland, számos követőket nyerve, s egész a világ végéig megtartva. És mindezt olly részletességgel, hogy Urunk kinszenvedésében alig van egy-egy nevezetesebb jelenet, melly a szent jóslatok között előírva nem találtatnék. — Malachias megjövendölte, hogy eltöröltetvén a véres áldozatok, tiszta áldozat mutattatik be az Urnak az egész világon, stb. Nem hiányzottak képes ábrázolatok sem, melyek az uj-szövetségben történendőket tárgyilag állították elő, mint például Melchisedek Salem, azaz a békesség királya az ő kenyér- és borból álló áldozatával; a husvét bárány töretlen esontjaival; az irgalom nagy napja jelentős szertartásai- s áldozataival: a pusztában felállított rézki-gyó gyógyító erejével, stb. Végre, mit felednünk nem szabad, Daniel a babyloniai fogságban, tehát 600 évekkel a Szabadító eljövele előtt, meghatározta magát az időt is, a mellyben jönni fog: *) hozzáadván, hogy megöletvén

szócska áll, hieroglyph jelentéssel bir, s azt bizonyos alkalommal egy tudós chinainak, ki a keleti hieroglyphok értelmezésében magát hosszú ideig gyakorolta, megmutatta. Ez chinai módon a betűket egymás fölé helyezve el, azonnal következő magyarázatukat adta: Az első betű jelentése: Legfőlsége-s e b b; a másodiknak Ur; a harmadiknak: E g y; a negyediknek: E m b e r. — A zsidók közt is találtattak, kik ezt mondták neki, hogy igen régi hagyomány szerint e szócskában valami isteni rejlik.

*) Dániel 9, 24—27. A hebdomadáknak felszámítása némi

Krisztus, a zsidó nép megszűnik Isten népe lenni, a templom a várossal együtt feldulatik, s a pusztaság tartani fog egész a világ végezetéig. — A jövődöléseknek ezen több ezer éves s korrol korra mindinkább tökéletesedett lán-czolata nemcsak a Megváltónak, ki azt bezárandó vala, ismertető jeleit határozta meg világosan, miszerint azok nyomán, midőn elérkezik, a zsidók által felismertethessék, s ők ne kételkedjenek, hogy a kiben a századok minden jövődölései illy csudálatosan beteljesedtek, valóságos Istentfia volt: hanem egyszersmind fentartatott a megváltásban vetett hit, s élt nemcsak a zsidóknál, hanem a pogányok között is a szabadítás reménye, mint azt a mágusok példája, s Svetonius és Tacitus azon helyei bizonyítják, melyekből kitűnik, hogy Augustus korában egész keleten elterjedve volt a hit, habár a zsidó politikai fanatizmus által eltorzított alakban, egy, ezen időszakban a zsidó nemzetségből származott világkirálynak érkezése felől.

nehézségekkel jár, egyenesen a chronológiának tökéletlensége miatt. Bármelly médot kövessünk is azonban azoknak felszámításában, az eredmény minden esetre bámulatos, az utolsó ünnepestév (hebdomada annorum) mindig azon évszakra esvén, mellyben Krisztus Urunk szenvedett, későbbben pedig a város a templommal együtt elpusztittatott. A felszámítás egy rendeltől kezdendő, mellyben megengedettett a zsidóknak Jeruzsalemét falai-val együtt felépíteni. Több ilyen rendelet létezvén, ha a számítás annál kezdjük, mellyet Artaxerxes Longimannus kiadott uralkodása 7-dik esztendejében, a számítás így áll: Artaxerxes uralkodásának 7-dik esztendeje 456-dik évre esik Krisztus születése előtt; ehhez Krisztus urunk élete éveinek számát (34) hozzáadva, kijő $490 = 70$ hebdomas; vagyis $70 \times 7 = 490$, Artaxerxes 7-dik évétől számítva épen Krisztus halálának éve.

A mint idők folytában az emberi nem szétmenvén és elszaporodván, a roppant keleti birodalmak keletkeztek, Isten azok hatalmas karját az atyáik hitében ingadozó israeliták megfenyítésére, s egyszersmind megjobbítására használta fel, — mint ezt nekik Moyzeses egyszer mindenkorra megjövendölte volt. — Az ide tartozó jövendölések, mellyek ezen megfenyítést olly korban, midőn a fenyítő nemzetek még alig léptek ki a történeti homályból, már körülményesen rajzolják, ezen nemzeteknek sorsáról is, és gyakran századokkal előbb meghatározólag emlékeznek, úgy, hogy például Cyrust mint a babyloni birodalom felforgatóját 150 évvel születése előtt nevénel fogva mutatná be Izsaiás, Daniel pedig a babyloni fogság alatt, tehát körülbelől harmadfél századdal előbb ismét görög királyról szólana határozottan, ki a Cyrus által alapított nagy persa birodalmat felforgatni fogná. — A viszonyok, mellyekben a zsidók ezen nagy nemzetekkel állottak, különösen a 10 nemzetségnek az assyriusok, a zsidóknak pedig a chaldaeusok általi fogságba hurezoltatása, melly alkalommal sokan hihetőleg Jeremiással Egyiptomba futottak; — s még inkább az ezen nagy nemzetekről szóló jövendölések, mellyek az így elterjedt zsidók által ezen nemzetek tudomására jutottak, — a zsidóktól imádott Teremtő és Gondviselő egy Isten iránt, ki a szomszéd népeknél, mint az Sanchuniaton fenmaradott töredékeiből kitűnik, úgy sem vala ismeretlen, a figyelmet világszerte felébresztették. Példa reá Nabuchodonosor, Cyrus és Nagy Sándor, kik közül a két utóbbi bizonyára csak a rólok szóló jövendöléseknek megismerése következtében biratott rá azon kegyességre, mellyel a zsidó nemzet irányában az egész világ bámulatára viseltet-

tek: mint erről Josephus Flavius a zsidó régiségekről irt könyveiben egyenesen emlékezik. Nagy Sándorról nevezetesen írja, hogy Jeruzsalembe bevonultakor a diszöltönyben, minden leviták és zsidó előkelők kíséretében elébe sietett főpap előtt meghajolván, imádá az Istent, kinek neve zsidó betűkkel volt a főpap tiarájára himezve; bemenvén pedig a városba, a templomban áldozatokat rendelt Istennek bemutatni egészen zsidó szokás szerint, s felolvastatván előtte Daniel azon jövendölése, mely a persa birodalomnak egy görög király általi felforgatásáról szól, vigasztalódott arczczal engedett a zsidók minden kérelmeinek, egyszersmind szabad vallás-gyakorlatot ígérve mindazoknak közülök, kik seregei közé soroztatni óhajtanának: mire valósággal számosan fel is vétették magukat. Nagy Sándor kíséretében több tudós görögök valának, kik ez alkalommal kétség kívül, miként Cyrus előtt valamivel Zoroaster, a Zendavesta szerzője, a zsidó szent könyvekkel s azok tartalmával legalább részben megismerkedtek; s midőn kevés idővel azután ezen könyvek görögre is lefordíttatván, azok a világ minden tájain már zsinagógákkal bíró zsidók által szinte világszerte elterjesztettek: ki teheti fel, hogy a dolgok eredetét nyomozó, s e végre a legrégebb néphagyományokat összeszedő bölcsek, mint ezt Plato, Aristoteles és Cicero példája mutatja, ezen ősrégi emlékiratokat, mellyek olly fenséges tanokat tartalmaznak, s történeti részökben egész az emberiség bölcsőjeig felmennek, egészen elhanyagolták volna, főleg miután Cyrus és Nagy Sándor által valóságos világnevezetességre emelkedtek? Így készítette el lassankint Isten a pogány nemzeteket az egy Istenről, ég és föld Teremtőjéről szóló tannak elfogadására, hogy a midőn

öröktől fogva való Fia eljövend, őket ezen Isten imádására felszólítandó, lelkek már fogékony lenne ezen felszólítás megértése -, méltányolása - és követésére. A romai hatalom ama nagy birodalmakat mind egyetlen-egy romai birodalomba egyesítvén, — elmozdítá az utazó és tanító apostolokra nézve az akadályokat. mellyek a járás-keelés szabadságának idegen országból a másikba. főleg a régi időkben, utjában állottak.

14. §.

Isten győzedelme Krisztus által.

Végre, miután ezen az uton elkészítettvén a világ, eljött ideje, hogy Isten, ki századokon keresztül csak profétáinak szája által nyilatkozott, most egyetlen-egy Fia által szólaljon meg; miután az emberi nem a tév és bűn által elcsigázva, s óriási szenvedéseiben Istentől és magától elhagyatva, egyetlen ember kényuralmának áldozatul esett, és sehol, sem a romai birodalom körében, sem azon kívül nem létezett erő, melly az így ellankadott, lesujtott világot fölemelni, és új életre keltetni képes volt volna; miután a régi vallások a bölcsek gunyainak következtében megvetésbe jöttek, a bűn mindent elárasztott, a kegyetlenség mindent összenyomorgatott, a bölcselkedés mindent, mi addig szent vala, s a hatalomnak a népek javára korlátokat szabott, megszenteltségtelenített, s a szabadsulásnak minden reménye kialudni látszott: küldé Isten az ő Fiát, hogy az ördög hatalmát megtörje, a világot megváltsa, bensőleg újjászülje, s tanai és kegyzserei által az életnek új, mennyei alapot vetne. S az új élet első nyilvánulása a magához tért, felemelt, feloldozott és megszentelt lelkismeretnek Istenhez, Teremtőjéhez, annyi ezer évek múlva ismétli gyermek-bizodalmas felsikoltása volt: mellyben egy új szeretetnek, melly Istent emberrel s embert egymással mondatlan szellemi gyönyörrel összeköt,

egész tengere tükröződött vissza. A malaszt hatása bámulatos volt: az új tan elfogadtatott, Krisztus törvényei életbe léptettek, az egyház fája vérpatakoktól áztatva gyökeret vert, s ágait az egész világra kiterjesztette. A paradicsomi kigyó fején találtatott, fő ámitó eszközei, az oraculumok, elnémultak, s nem sokára magok az ezek által fentartott bálvány-istenek is mind összeomlottak. „Ultima cumaei venit jam carminis aetas,” éneklé a költő; Plutarch pedig az első századnak végével vagy a másíknak kezdetével egy külön könyvet irt az oraculumok csudálatos elnémulásáról. A szózat, melly a fennevezett író szerint, bizonyos görög hajón ismételve a kormányost szólítá: „Thamus, Thamus, ha Palades magasát elérted, hirdesd hangosan, hogy Pan, a nagy meghalt,” — teljesedésbe ment. Az oraculumok elhallgattak, midőn rájok a hazugságnak épen legtöbb szüksége volt, s a keresztények kiirtására a romai császárok különben minden eszközt megragadtak. Porphyrius panaszosan említi fel: „Mi csuda — úgy mond — ha annyi évek óta pestis látogatja a várost, miután Aesculáp és egyéb istenek abból kivonultak, s mióta Krisztus megszületett, az istenek nyilvános segedelmét ki sem tapasztalá?” S valamint a régi pogányok, kiknek a keresztények e kérdést többször felvetették, úgy a mi hitetlencink, magyarázzák különben, a mint akarják, az oraculumokat, sem fogják soha természetes okból megfejteni a tüneményt, hogy a bálványimádás, rab-szolgaság és hazugság emez oszlopai épen azon időpontban dőlnek romba, elnémulnak s tűnnek el örökre a földnek színéről, midőn Krisztus urunk a poklokra szállott, az emberiséget az ördög bilincsei alól feloldozta, s Isten fiaivá újra felavatta. E tekintetben az írás és atyák bizo-

nyitványa a nemzetek egyhangu hiedelmével találkozik, s némelly különben, azaz tehetős szellemek közbejötte nélkül, megmagyarázhatlan események által is támogat-
tatik.

És e percz óta, a mint tudnillik Üdvöztőnk kimondotta, hogy ,befejeztetett', a megváltás nagy műve, melly eddigelé egyetlen nemzet egyetlen templomára vala szorítva Sionnak ormain, az egész világra kiterjesztetett, s már a 2-dik században merte Justinus apologiájában mondani, miszerint nem létezik nép, bármi legyen is az ő s hazájának neve, hol a keresztények Istenének imádságok nem ajánlatnának fel, és tiszta áldozat nem mutattatnék be. És az ige nem nyugodott, míg nem az egyedeknek megtérítése után, a társadalmat is minden intézvényeivel szellemével áthatván, a maga alakjára idomította. A római nyugoti birodalom a barbarok csapásai alatt összeroskadott. A bálvány-imádás végső maradványai, melyek eddig a statusnak keresztényítését akadályoztatták, annak romjai alá temetkeztek. A láthatáron Nagy Gergely pápával az élén, egy egészen új és keresztény korszak mutatkozik. A népek, mellyek a római uralkodásnak véget vetettek, megkeresztelkednek, s az egyháznak annyi szenvedések és küzdelmek után végtére sikerült, köztök, a pogányság sirján, a régi classicus nagyság maradványi fölölt, a keresztény nagyságnak, a keresztény statusrendszer behozatalával, alapját megvetni.

Jegyzetek a 14-dik §-hoz.

Nincs a keresztény religionak olyan akár elméleti akár pedig gyakorlati vagy történeti igazsága, melly azok részéről, kik azt rendszeresen ostromolták, sokféleképen meg nem támadtatott volna. Figyelemre méltó lélektani tünemény minden esetre az, hogy azok, kik minden más vallásnak védelmét aunyi hévvel felkarolták, s mindig találtak módot, téveinek ha másként nem ment, jelképes értelemben igazolására: más részről a keresztény religiot minden oldalról s akként ostromolták, mintha benne teljeséggel semmi igaz, s minden csak hazugság és koholmány volna. Az oraculumoknak Krisztus megjelentével történt elnémulását magok a pogányok panaszojják; mi erre vonatkozó állításaikat „Columbus vagy Amerika felfedezése“ ezimű munkánk 255-dik lapján soroltuk fel: és mégis voltak, kik mint Fontenelle, és napjainkban Gautier az alvajárás történeteiben, e tény igazságát tagadják, előtérbe állítva a bizonyítványokat, mellyek a még azután is sporadice közbejött jóslatok- és auguriumokról szólnak. A nyelv-szólamok illetén szigorú magyarázói ellenében jó lesz megjegyezni, hogy midőn mi az oraculumok elnémulásáról szólunk, nem az egyes jósokat tartjuk szem előtt, a millyenek minden időben előfordulnak (milly hitelességgel? azt itt nem vitatjuk); hanem igenis az oraculumokról mint vallási intézményről kívánunk értetni, milly habár nem is egy perez alatt, de a kereszténység első négy századaiban mégis részletesen megszűnt. A pogányok, nevezetesen Julián esászár erőlködései az egyes helyeken megszűnt oraculumokat, másutt felvirágoztatni, csak mellettünk szólnak, miután e kísérletek egyetlen-egy esetben sem eredményeztek valami nevezetes

sikert, s rövid idő múlva egymás után elenyésztek. Általában a szóló vagy író szavait mindig azon értelemben kell venni, melyben azokat ő vétetni akarja. Midőn a keresztények azt mondják, hogy Krisztus megtörte az ördög hatalmát, az igazságét pedig megállapította, teljeséggel nem azt akarják mondani, hogy tehát jövőre az ördögnek semmi befolyása nincs, s a tévek egészen megsemmisítettek. Krisztus az ördög hatalmát megtörte az által, hogy az emberiséget az ő rabságától visszaváltotta, úgy, hogy most csak tőlök függ, a váltságdíjat igénybevenni, s az ördögtől el- s hozzászegülve, üdvezülni. Krisztus megszentelte az emberi-nemet, mert emberi testet véve fel, annak törzsébe mintegy beleoltatott; mert elküldé számára a mennyei Szentlelket az ő ajándokaival; mert számára rendelte a szentségeket; mert az ő minden, egyedi és társasági viszonyait az igazság és szentség szellemében elrendezte; mert őt végre a tanítás, példa, és malaszt által a szentségre felképesítette; mindez igaz, de azért azt fogjuk-e mondani, hogy mindnyájan szentek vagyunk, s nincsenek bűnösök? — Krisztus urunk és a zsidó látnokok Jeruzsalem örökkétartó feldulatásáról szólnak, mely után az soha többé visszaállíttatni nem fog. És Jeruzsalem mégis áll: tehát tévedtek Krisztus és a szent látnokok? Nem, mert ők Jeruzsalemről, mint a zsidók országának fővárosáról, moyseszi isteni-tisztelettel, rendezett törzsbeli papsággal, s országló hatalommal szólnak. Így értette e jóslatot Julián császár is, ki azt meghazudtolandó a várost a templommal és zsidóországgal kísérté meg visszaállítani. (Am mianus Marcellinus pogány író tanúsága szerint a kísérlet nem sikerült, mert az építkezők közbejött földingás s az alapokból feltörő lángtömegek által szórattak szét.) S csak e néhány példa is mutatja, hogy a szólamok horderejét lelkismertesen tanulmányozni kell, mielőtt azokból nehézséget csináljunk az igazság ellen. Senki sem tulajdoníthat állításainak olly kiterjedt értelmet, melynek naponta a szeméibe ötlő első tünetmények ellene mondanak. Az ítészet- és értelmezéstani szabályokat az ész nem hasztalan állapította meg.

15. §.

A pápaság.

A történet tér- és időben folyik le, s tér- és időben lefolyt, tehát érzék alá eső tett- és tünemények foglalatja.

A megváltási eszme határozza meg e tett- és tünemények az emberiség rendeltetésével azonos, egyetemes irányát; ez önt azokba egységet, ez nyomja rájuk a valamennyivel közös isten-emberi jellemet.

A megváltási eszme az egyházban testesült meg. Eszme nincsen organum nélkül, s a megváltási eszme földi orgánja az egyház. Az egyház látható emberekből álló egyesület. Illy egyesület nincsen kormány, s kormány nincsen hatalom nélkül. Kormány és hatalom pedig főnököt tesz fel.

A megváltási eszme a tanoknak s gyakorlati kötelemek- és tanácsoknak egész rendszerét foglalja magában. E rendszer valamint magában egy összehangzó egész, úgy külre is összehozólag, összetartólag, tehát egyesítőleg hat. Rendszer - egység nélkül nincs valódi külső társadalmi egység. S rendszer-egység közös főnök nélkül lehetetlen. A megváltási, mint egyetemes világtörténeti eszmének tehát, egyetemes, világ-kormányzó főnök felel meg.

S egy illyet bir a kereszténység a pápában. A pápa tehát a megváltásnak, s így a történet szellemének nél-

külözhetlen tényezője; helyettes látható orgánja a megváltó és megváltását foganatosító láthatlan Istennek; tehát az emberiség istenileg hivatott vezéré, oktatója s tutora a földön.

A megváltás eszméje szellem-erkölcsi eszme, s a pápának hatalma is ilyen. Ő nem határoz a világi dolgokban, hanem kötelezi mindazokat, a kik erre hivatottak, hogy határozataikban az általa képviselt eszméhez alkalmazkodjanak, azt szem előtt tartsák, minden ellenkezőt kerüljenek, intézményeiket vele összhangzásba hozzák, sőt azt ezek által is előmozdítani törekedjenek. Ő tehát az eszme által, a melyet képvisel, a világi dolgokban is irányadó, s így a történetek egyetemes egyesítő lelke.

Történtek e tekintetben hullágások? Ez emberek műve, s meglehet, egyes korszakok társadalmi szüksége volt. Maga az intézmény bírja Isten ígérését, hogy hite meg nem fogyatkozik, s a Szentlélek vele van a világ végezetéig. Voltak néhány (mi annyi száz közt olly sok századokon keresztül épen nem felötlő dolog,) romlott erkölcsű pápák; de olyan, ki eszmeileg a megváltás rendszerét csak egy pontban is meghamisította volna, nem találhatott egy sem. Az okoskodás ki kelhet ezen állításunk ellen, de a történetre, a mely mellettünk szól, nem hivatkozhatik. Hol az a történeti emlék, mely a keresztény hitrendszernek időben történt meghamisításáról tanúságot tenne? Ugyanazon hit, ugyanazon kötelmek, ugyanazon szentségek, ugyanazon áldozat, ugyanazon papság, sennek ugyanazon feje, a romai pápa. Változott a pápák ideiglenes állása, mint változott például a templom- és oltárépítészeti styl és fény, vagy a hit-demonstratio rendszere? E változás csak a külhajat illeti, mely gazdagabb, fényesebb, művé-

sziebb lehet, de a mag megmarad örökké. A pápa elvesztheti Romát: de Roma ott lesz, hol a pápa leend.

A megváltás az Istentől elpártolt emberiségnek erkölcsi visszahódítása, s ennek működő s intézkedő földi orgánja a pápa. Neki, miként a megváltásnak szellemileg az összes emberiség vagyon alávetve: és ez alávetés nem megalázó, mert nem kard, hanem hit, tehát meggyőződés által eszközöltetik; s mert e hit is, mellynek ő közösen és egyenlőn minden másokkal vagyon alávetve, nem az ő műve, mint például Platóé az ő bölcsellete, hanem az Istené, ki azt kijelentette, s annak őrzését és terjesztését reá bízta. Legeltesd, ugy mond, juhaimat, legeltesd bárányaimat.

S a pápák történeti működése ez eszményi állásuknak csak kifolyása és alkalmazása. Nem általok térítették-e meg a római birodalom romjain megállapodott nemzetek, mellyek napjainkban a kereszténység törzsét és derekát teszik? Melly földrészt és nemzetet hanyagoltak ők el, hogy abba hittérítőket küldeni legalább meg ne kísérténék? Nézzétek az anyaszentegyházat az ő a világ öt részeit megnépesítő, majdnem 200 millionyi hiveivel; az ő 800-at meghaladó s rendszeren a föld legtiszteletreméltóbb férfjaiból álló érsekei- és püspökeivel; az ő 200 ezernyi felszentelt papjaival; kik a föld minden, a dialectusokkal hatszáznál többre menő nyelveit betanulva, az emberiség összes ismereteit magukba felszedik, a tudományok és művészetek minden tartományait beutazzák, s mindenféle gondolkozásu, sorsu, állapotu, koru és nemü emberekkel összeköttetésbe tétetve, az emberi-nem szellemi sükségeit legjobban tudják és ismerik, s ezekre a megváltási eszme szellemében soha meg nem szakadó kitartással hatni igyekeznek.

Nézzétek ezen egyházat az ő, illy roppant kiterjedésű munkássága mellett is sem miriadnyi mérföldek, sem világokat elválasztó tengerek, sem égbe meredt hegyszirtek, sem zajongó folyamok, sem semmi más akadály által föl nem tartóztatható bámulatos egységében, melly szerint a hivek az ő papjaikkal, ezek közvetlen püspökeikkel, s ezek ismét az egység központjával, a romai székkel folytonos összeköttetésben léteznek, s ezen összeköttetés által a szellemi kincsek azon kicsérelését eszközlik, melly által az egész birtoka egyeseké, az egyeseké pedig az egészé lesz: s mondjátok meg nekem, ha valljon ezen egyháznak, és az őt mozgató főnek, a pápának eme hatása nem valóságos egyetemes világhatás-e; s nem ő-e a csekély magból, a megváltás általa képviselt eszméjéből kinőtt s a Péter-szirtben gyökeredző azon terebélyes fa, melly a törzsből kinyuló ágaival a világ minden részeit beárnyékolja?

„Miért van az, kérdi Kölcsey, hogy a romai birodalom eldölte óta senki sem birt Európában olly nagy, olly széles és olly sokáig tartó hatalmat, szóval, senki sem állott olly közel az universalis monarchiához, mint a romaipapifejedelmek?. Az igaz universalis monarchia, mond Buchholz, bizonyos ideának erejében nyilatkoztatja ki magát, nem pedig bizonyos személyek hatalmában: mint valamelly franczia vagy nyugoti császárnak személye lehetne. Mert az idea nyugalmat ad: a személy ellenben visszavonást szerez és háborut.*) Illyen idea a vallás-

*) Ez más szavakkal annyit tesz, hogy universalis monarchia csak szellemi lehet.

nak, az istenségnek (megváltásnak) ideája, mellynél szentebbet s bájolóbbat képzelni nem lehet. Ezen ideában emelte fel magát egykoron a romai szék.“ S felelvén Herdernek, ki a pápák alatt történt haladást nélkülök is megtörténedettnek állította, ugyan ő folytatja: „Nem annyira az a kérdés, ugy mond, mi vala a romai szék nélkül megtörténendő; hanem mi történt meg a romai szék befolyása alatt? A papi nagy egyesületnek szükségképen kellett olly pontjának lenni, mellyre mindenek viessenek, s honnan mindenek kifolyjanak, ha másként tiszteletben és sérthetetlenségben akart fenállani. Bizonyos pedig, hogy tisztelet és sérthetetlenség nélkül, mindazon jók, mellyek ezen egyesületből következtek, feltűnendők nem valának. Miért lett a napkeleti birodalom vad nemzetségnek zsákmányává? S miért, hogy mind azon vad népek, mellyek napnyugoton megjelentek, vagy ismét eltűntek onnan, vagy a kereszténységnek alá-ja vetvén magokat, tagjává lettek az európai köztársaságnak? Romának fekvése, mond Herder, egykor a hódításra, majd a térítésre egyformán alkalmas vala. De ezen fekvésnek használása, ezen térítés csak egy nagy kiterjedésű hierarchia által lön illy mértékben lehetségessé; s csak egy nagy kiterjedésű térítés képezhetett a napkelet vadsága ellen illy nagy egyesületet, s formálhatta napnyugotot hosszú iskolázás, forrás, küzdés és viszontagság közt a való izlésnek és tudománynak lakává.“ *)

Az állítás, mintha a pápák a felvilágosodásnak, az emberiség jusainak, tehát tulajdonképen a megváltás el-

*) K ö l c s e y. Minden munkái, 4. köt. »Töredékek«, II. 59. 64—51

len működtek volna, vagy működnének most is, annyi ezáfolóra talál, a mennyi mivelte nép, a mennyi tudományos intézet, művészeti emlék, jótekonysági kör, kánoni törvény, dogmai és fegyelmi határozat, pápai irat van és létezik a világon. Nyugotot Isten a pápaság által mentette meg és emelte fel, hogy a történet szellemének további uttörője, folytatója és terjesztője legyen. Lehet mondani, nyugot a pápaság által és vele. Isten végzetének letéteményese. S e nagyszerű hivatás, meg lehetünk győződve, azonnal a földrészé lenne, melly a háládatlan fiak köréből valaha eltávozó pápát keblébe fogadná.

16. §.

A megváltás alapjáni haladás a középkorban.

A Renaissance óta divatban van, a korszakot, a melyly a romai birodalom feldulása után következett, barbarismus korszakának nevezni el. Mi azt az emberiség történeteiben eddigelé látott legnagyobb társadalmi haladásnak tartjuk, nemcsak az elvek miatt, mellyek ez által a politikában érvényességre vergődtek; nemcsak az életbeléptetett alkotmányoknak szilárdsága és e mellett szinte végtelenig tökéletesithető természete miatt; nemcsak az egység szempontjából, melly az europai nemzeteket szinte egyetlen családdá olvasztotta össze, annak minden egyes tagját az általános keresztény közjog oltalma alá helyezvén, s szomszédjának minden tulkapásai ellen biztosítván: hanem és főleg, mert ezen barbarnak nevezett korszak volt az, melly az eszme és szellem uralmát a hatalom és erőszak fölé emelte, s a statusnak csak ugy valamint az egyesnek lelkismeretét közös isteni törvények alá szorította.

Mi ismerjük a vádakát, mellyekkel e kort és intézményeit illetni szokás. De bármit mondjanak, annyi örökre igaz marad, hogy az alapeszme, mellyen az europai középkori társadalmi viszonyok nyugodtak, gyökeresen keresztény eszme volt, melly habár nem is vett rögtön

erőt a vad természet minden fogyatkozásain, megrögzött bünein és ferde szokásain, mindamellett kételkedni nem lehet, hogy rendes fejleményében nem gátoltatván, idővel az összes társadalmat minden zugai- és rétegeiben a keresztény egyetemes szeretetnek szelid és boldogító sugárral áthatotta és termékenyítette volna. Az isteni gondviselésnek azonban tetszett megengedni, hogy e csudálatra méltó szerkezet, a középkori ker. statusrendszer, miután a vad nemzetekből civilisált népeket alkotott, s számos példa nélküli nagy dolgokat eredményezett, nevezetesen Európát valamint a világ-civilisatio, ugy a világ-hatalom élére is állította, — egy időre felbontassék, — talán csak azért, hogy kimerítették a rossznak ereje, s ne lenne a fegyvernek olly neme, mellyet a gonosz szellem az ő végzete ellen nem használt, és használatában az egyház által le nem küzdett volna. A küzdelem még mindig tart, — kimenete iránt nincs, nem lehet kétségünk, — a szent frigy visszaállittatik, nemesítve a kiállott szenvedések, gazdagítva a szerzett tapasztalatok, és szilárdítva a diadalmasan folytatott és bevégzett harcából hazahozott dicső nyeremények által.

Legyen szabad itt ezen annyira rágalmazott kornak megismertetésére, nevezetesen pedig a tett szellemi s anyagi haladás rövid kitüntetéseül, napjaink egyik legnagyobb történetirójának, C a n t u Caesarnak szavait idéznünk, ki miután e középkori történetekhez bevezetésképen irt értekezésében mindazon történetirókat jellemezte volna, kik ezen korban mindent éjfeketén látnak — folytatja: *)

„Ime ilyenek a történetirók, kiknek műveiből kö-

*) Hist. Univ. t. VII. p. 21, et seq.

zönségesen a középkor ismerete és gyűlölete meríttetni szokott. Magam is olvastam e könyveket azon kíváncsiság- és vonzó lással, melly az ifjúságot a tiltott gyümölcs izlésére készíti, s részemről én is a lépen ragadtam, miként ez történni szokott azon korban, melly hall és hisz: de elérvén a kort, melly fontol és megválaszt, figyelmessé lettem a gőgre, melly e modorban rejlik, hogy tudnillik miként alacsonyíttatik a barbárok sorába Nagy-Károly, Gerbert, Bouilloni Godfried, IX. Lajos, Philippus Augustus, Alfred, Kanut, d'Arc Johanna, Aquinoi Tamás, Nagy-Albert, Dante és Roger Baco. Nem tudám eltökélni magamat arra, hogy durváknak nevezsem azokat, kik Westminster, a parisi Notre-Dame-ot, Granada és Toledo csodáit, a reimsi, amiensi, autuni, roueni, kölni székes egyházakat építék, s számtalan egyéb termékeket hoztak létre eredeti stylben, mellyet csupán a parókás tudományosság nevezhet barbárnak. Nem tarthatám tudatlanoknak ama századokat, mellyeknek találmányai az óra, szélmalom, papír, tengeri harcvezényjelek, az utcák kövezése és megvilágítása, olajfestészet, kórházak aggottak és gyermekek számára; mellyekben két szerzetes (Virgil és Roger Baco) megjósolá az egyik az új világ felfedeztetését, a másik a léghajót és gőzerőt. Nem kárhoztathaték olly korszakot, melly annyi kényelmet szerzett az életnek: országutak, kávé, cukor, abrosz, asztalkendő, kristálytükörök által; melly felszabadítá a tulajdont, s annak felosztása által az egyenlőség- és igazságnak tört utat; melly öregbíté az iparszülte gazdagságot, száműzöttet azon percz óta, midőn Roma Carthagot eltörölte, sőt váltó levelek által azt még nagyobb értékre emelé; melly a mechanikának legnehezebb feladatait megoldotta; melly a vegy-

tant timsó-, ammonsó-, választó viz- és többféle hama-
gokkal gazdagítá; Europa kertjeit mindenféle vetemé-
nyek- és hasznos növények-, úgy szintén a leggyönyörűbb
virágokkal látta el; a fényüzésre selymet, a lovagok szá-
mára nyerget kengyellel; a vizsgálódásokra optikai üvege-
ket, a hajózásra iránytűt talált fel; s melly végre a löpor
és nyomdászat által a haladásnak utat tört.”

„A hazaszeretet által lelkesítve, soká elmélkedtem
Olaszország legdicsebb századairól és városairól; s látván
a gyönyörű domot Milanóban, sz. Petronius templomát
Bolognában, Santa-Maria-del-Fiore-t Florenczben, az assi-
si kolostort, sz. Márk templomát Velenczében, a siennai és
orvietoi székes egyházakat, a pisai téren felhalmozott cso-
dákat, a montreali és haute-combe-i sirokat, a genuai
kikötőt, Velenczét egészen; mind ezt azon ajtatos érzelem-
mel szemlélve, mellyel őseink sirhalmait üdvezeljük; s
minden városban székes-egyházat, erősítéseket, községhá-
zat, hajózható csatornákat, hosszura nyuló vízvezetőket
találva, azt kérdém: Minő korszakban emelték
titeket? S minden oldalról ugyanazon feleletet nye-
rém. Ezután megütközve siralmas elhagyatottságukon,
olly örömet idéztem vissza emlékembe azon pápákat, kik
a távolban levő fejedelmeknek megparancsolák az igazsá-
gos uralkodást, vagy a trónróli leszállást; azon consulo-
kat, kik egyenjogu állást foglaltak el a franczia királyok
s a német császárok ellenében; azon téritőket, kik legel-
sők látogatták meg Chinát, a tatárok bolygó városaival
utaztak, s a polgárisodást vad népek közé vivék; azon
polgárokat, kik annyi akadályokat győztek le, s a legfon-
tosabb társadalmi talányok megoldását előkészítették.
Tengeri városaink elhagyatott hajógyáraiban, hol jelenleg

csekély számu halászbárkáknál egyéb nem látható, képzelém magamnak a száz meg száz nagy hajókat, mellyek gyármatokat szállítának Caffába és a Tanais partjaira, Konstantinápolyba és a Balti tenger környékére; azon merész hajósokkal foglalkozám, kik behozák mindenfelé a hajózási szabályokat, s a kereskedési tevékenység által példáját adák a világnak, hogy kelljen kincseket gyűjteni, koránsem olly eszközök által, miként a fosztogató romaiak tévék. Láttam a legnagyobb hatalmasságok követeit esedezni sz. Márknál a velencei oroszán segélyeért, s egész a könyvezésig megindulni: mert egy doge Europa élére állott, hogy medrébe visszaszorítsa Ásiát. Néztém a zarándokok millióit, kik a világ négy részéből jövének az apostolok sirjához, ajtatos kíváncsisággal csodálni egy egészen új polgárisodás bámulandó hatását, mellyet annyi sikerrel valának átültetendők saját hazájukba. Elképzelém magamnak Pontidában azon maroknyi hősöket, kik egyik kezöket testvéreiknek nyujtva, a másikkal kardjaik markolatára támaszkodtak, ekképen tanítván a szabadságot s az arra vezető egyedüli eszközt, az egyetértést. Eszembe jutottak a népek és uralkodók, kik tekintetöket Roma felé fordíták, ettől kérve tanácsot a törvényhozában, és segélyt az elnyomás ellen; rettegve ennek vértől soha nem gözőlgő fegyvereit, s az ész és igazság nevében egy, a nép minden osztályaiból s minden nemzetek közül szabadon választott birák tanácsának ítéletére hivatkozva. Midön én, olasz létemre, eszméimet illy dolgokon s még számtalan egyebeken jártatám, nem merészeltém többé gyalázni e századokat, káromlani mindazt, mi tőlük származott. S midön elgondolám, hogy atyáink érett tapasztalás által vezérel-

tetve, olly biztosítékokat követeltek, mellyek után még most is hiában sohajtozunk, mig más népek egész büszkeséggel birják azokat, belátám, hogy a politikai érzület nem tegnap származott, s hogy nekünk oktatást kell vennünk községek történetéből, a helyett, hogy erőszakolt okoskodás és megvetés által eltagadni igyekszünk a tényeket és a hitet, a multnak nagyságát s jövő reményeinket, miszerint végre is csak ollyan lénynyé változtassuk az embert, melly fontol, mérlegel, gunyol, rombol és eltűnik.“

„Ebből állott a tanulmány, melly a veszélyre figyelmeztetett, ha elválasztatnék egymástól az emberi elmének két fő kalauza, az ész és a tények, az okoskodás és a történelem: innen jöttem azon gondolatra, hogy ha ténybizonyítványok helyett csupán okoskodást és elmélkedést használunk, a legnagyobb észtehetség is csalatkozhatik. Mit mondjunk még azokról, kik a szenvedély által megvakítva semmit sem akarnak látni, a mi nagyobb méltánylatot gerjesztene bennök valamelly tett vagy intézkedés érdemére nézve, s csak azért kárhoztatják azt, mert a kort és személyeket gyűlölik? Valóban különösnek tűnt föl előttem, hogy a középkori egyházi kormányokat még azok is becsmérelték, kik elismerék azoknak jótékony működését; a püspököket, mint hadvezéreket azok gyalázzák, kik legtöbbet kiabáltak a papságnak fölmentetése ellen a katonai szolgálat alól; a latin nyelv használata ellen azok keltek ki, kik általános nyelv után örvöngtek; az egyházi büntetéseket azok becsmérelték leginkább, kik meddő fáradságot fordítottak a javító házak és a büntető magányrendszer behozatalára; némelly szigorú életü szerzetesek önkényes nötlenségét azok kárhoztaták, kik arra

ezrenkint kényszeríték a katonaságot; a keresztes hadak ellen azok támadtak, kik hitetlen kereszteseket gyűjtöttek a görögök számára: az inquisitiót azok rágalmazák, kik hasonló intézkedésekkel éltek ellenünkben, a nélkül, hogy akár a fanatismus csalogása, akár szándékuk tisztsága, vagy a kényszerűség menthetné őket; vallási társulatoktól leginkább azok irtóztak, kik a társadalmi sebek beheglesztésére csak az egyletekben találnak gyógyszert. Ha valamellyik pápa a romlottság pártolója volt, e körülmény okul szolgál az egyháznak becsmérlésére, mintha azt felelőssé lehetne tenni az egyének hibáiról; ha pedig ő e fenét erélylyel akarta kiirtani, akkor ismét erőszakról panaszkodnak. Ha az egyház a vétkesek ellenében tekintélyét használja, kigunyolják azt elégtelen fékjével; ha pedig az inquisitio kényszerű törvényeihez nyul, vérengzőnek bélyegeztetik. A babonáság és vakhit, — mi alkalmasint nem is akkor származott, hanem a régiek által hagyományoztatott, vagy más tartományokból szivárgott be, azon társulatnak rovatik föl bűnül, melly épen a folytonos figyelmeztetések és a megszüntetésökre ajánlott különféle gyógyszerek által azt velünk megismertette.“

„Az igazságnak semmi köze nem lévén a nevekhez, a történelemnek pedig nem a szenvedélyek, hanem az igazság közlönyének kellvén lennie, elővevém az egyházi történelemnek két vagy három legszembetűnőbb s leginkább ostromlott szakaszát, fölcseréltem a neveket, mintha valamelly demokrata főnökökről lett volna szó, kik hatalmasan elleneszegültek azoknak, kik erőszakot akartak behozni a jog, párbajt a vitatkozás, paráznaságot a házasság, s önkénnyt a törvények helyébe: s a nemes ellenzés bámulandó vonásait vala szemlélni alkalmam. Mi-

képen lehet az tehát, hogy a neveknek fölcserélése a hőseket lázadókká, a gondolkozókat fondorkodókká, és a vértanukat makacsokká változtatja? S ki tanít meg bennünket az igazságra, ha nem a történelem? Ez az emberiségre vonatkozó kérdéseket nem vita alatti tárgyak, hanem események gyanánt tekintheti, s annál engedékenyebbnek mutatkozhatik, minél magasztosabbak határozatainak indokai.“

17. §.

A megváltás műve az új korszak alatt.

Az új kort illetőleg, hajlandók volnánk hinni, mi-kép ezen kitünőleg haladás korának kürtölt időszak onnan a Renaissance óta folytonos hanyatlás állapotjában van, — a haladást természetesen az Isten igaz religiója által tett előmenetel foka szerint mérve — ha nem tud-nók, miszerint Isten művének nyugodni nem szabad, s mindazon problémák, mellyek négy század óta a társa-dalmat folytonos lázingerültségben tartják, az Ő véghe-tetlen bölcs vezérlete alatt olly megoldást nyernek, melly a megváltás fejleményében ismét nevezetes haladást ta-nusító korszakot alkotand.

Europa a classicai reminiscenciák által elszédítve ke-resztény multjával meghasonlott. Az innen támadt inger, a kereszténység hit-erkölcsi féke alól szabadulni, szülte a reformatiot, s az eretnekségeknek azon végtelen tarkasá-gát, mellyekkel a világ öt részeit megnépesítve szemlél-jük. A reformatio által felállított szabad kutatásnak elve maga után vont a eszmének felszabadítását, — a philo-sophia megkisértette maga lábán járni, a tudománynak el-válása a hittől, támogattatva az egyház kebeléből kitért s állami egyenjoguságra törekvő felekezetektől, a statusnak az egyháztól, vagyis elvontan a moralnak a politikától el-

válását eredményezte. S azóta nem látunk egyebet mint vérengző forradalmakat, — s mi megéltük az időt, melyben Európának társadalmi fenmaradásaért kelle remegnie.

A jövőt még mély titok fedi; annyit azonban a figyelmes vizsgáló már most is észrevesz, hogy a világ gyökeres fordulatnak megy elejbe. A statusok be kezdik látni, miszerint a társadalom hajóját az egyház isteni horgonyáról leszállítva, minden szilárd álláspontot elvesztettek, s minden reng lábaik alatt. A protestantismns, miután szakonként elfoglalt minden állomását mint tarthatatlant egymás után volt feladni kénytelen, s a negatiók körét már úgy kimerítette, miszerint nincs, mit még tagadnia lehetne, — mint minden positiv tartalmat nélkülöző, feloszlásnak indul, két tábort hagyva maga után szemközt: a hívőkét és hitetlenekét.

A hit alól felszabadított bölcsekedés el akarta az emberiséggel hitetni, miszerint a még kiskorunak szüksége volt ugyan lelki támaszokra, melyeket a tekintély nyújt; de mint érett és kifejlett koru, miután Krisztus által nagygyá neveltetett, öneszéhez vagy on utasítva, s a kül támaszokat nélkülözheti, megkisértvén, az egyház vezető jobbjának elejtésével, maga lábán járni. A kevésységnek ezen új neme is megaláztatott. A philosophia, miután minden lehető kísérletet megtett, hogy a hitet nélkülözhetővé tegye, — tehetetlenségét maga vallotta be. Az isteni ige: *Sicut palmes non potest facere fructum, nisi manserit in vite, sic nec vos, nisi in me manseritis, *)* —

*) Valamint a szőlővessző nem hozhat gyümölcsöt, hanem ha megmarad a tőn, ugy ti sem, hanem ha bennem maradtok.

ujolag a legfényesebben igazoltatott, s a társadalomban Europa szerte azon vágyat kelté, hogy a melly hév- és indulatossággal az egyház és állam, a hit és tudomány közötti kapesok apáink által szétszaggattak, általunk ugyanannyi buzgóság- és pietással tűzessenek össze.

E kor látta a régi pogány világ minden absurdus bölcséleti rendszereit, az epicureismustól a stoicismusig, a materialismustól a pantheismusig, stb. — mellyekről, miután a kereszténység mindazon nagy kérdésekre, mellyek az embert örök és ideiglenes életének szempontjából csak érdekelhetik, kielégítőleg megfelelt, azt hihettük volna, hogy sirjaikból többé soha fel nem kelnek, — kissé változtatott alakban újra felelevenítettetni; de látta egyszerűsmind, miszerint mindezen rendszerek, mellyek toluó habként üzék egymást az eszmevilágnak tengerén, Baco-
tól Cousinig, Locketől Helvetius- és D'Holbachig, Leib-
nitz- és Wolftól Hume-és Kantig, Cartesiustól Spinozá-
ig, stb. gyökeresen tehetetlenek, hogy az emberiséget akár egyedileg, akár társadalmilag boldogítsák, vagyis a hitet pótolják. A philosophia déli fényének közepette irta Rousseau, hogy mi halandók Isten nélkül uszkálunk az emberi vélemények tengerében, kormány és vezértü nélkül, egyedül szenvedélyeink szélvészének kitéve, s egy kormányos alatt, ki azt sem tudja, honnan jött, s hová megy. Kevéssel utána Kant a bölcselkedő ész minden transcendentalis dolgokban az új tartományok felfedezésére kiindult hajóhoz hasonlította, kit a távol láthatáron sötétlő fellegek vagy a tenger színén uszkáló jégdarabok, szigeteket szinelve, megcsaltak, és édesgetés által örvényekbe bonyolitottak, mellyekből többé menekülni nem tud. Napjainkban Jouffroy, a philosophia, ezen ösrégi

s az emberiség történeteiben olly nevezetes tudománynak minden sikerét abban mondotta állani: hogy kétezer év óta folyvást egyiránt legyőzhetetlen báj és nehézségek által magához vonzza és kifárasztja azon legnagyobb szellemeket, mellyek az emberi nem büszkeségét teszik. Szerinte e tudománynak még tárgya sincs praecise meghatározva, s ez az oka, miért maradtak egy Aristoteles, Baco, Cartesius e tudomány reformálására irányzott kísérleteik minden siker nélkül. „Milly elcsüggesztő vallo-
 más! írja Nicolas.— „Tehát a philosophiának, Jouffroy ezen egyetlen kutiorrásának, ezen tudománynak, vagy inkább religionak, melly hivatva volna, hogy kimerített lelkének pusztaságát töltse be, s az uj nemzedékek irányában a kereszténység örököse gyanánt lép fel, — még tárgya sincsen meghatározva! Minden tudománynak első eleme, a legelső életmives pont, mellytől minden másoknak meghatározása függ, — a tárgy, ez hiányzik neki . . . De meglehet, e tudomány, melly Cousin vallomása szerint is még pólyában fekszik, ma csak a születlés perczenetében van, s eddigi mulasztásait majdan gyors haladás által fogja kipótolni. Nem! Hiszen már kétezer éves, sőt egyike a legrégiebbeknek az emberi nem történeteiben. — Talán a teremő lángelmék hiányzottak eddig, kikre nézve az idő semmi, s kik egy pillanat alatt viszik végbe, min a közönséges elmék századokon keresztül izzadnak? Ismételve nem! Hiszen az látszott eddigelé rendeltetése lenni, hogy egyiránt legyőzhetetlen bájés nehézségek által magához hódította és kifárasztotta a legnagyobb szellemeket, mellyek az emberi nem büszkeségét teszik . . . egy Aristotelest, egy Bacot, egy Cartesiust. És mégis e tudomány egyike azoknak, melly az esetleges

felfedezésektől soha mitsem várhat, miután természete az, hogy tápláléka legyen az értelmiségeknek, és pedig a kereszténység által kifejtett, de a hitetlenség által kiéheztetett értelmiségeknek. Bizonyára ha egy illy tudománynak még most sincs meghatározva a tárgya, sohasem is leend. Az Aristoteles szerint mindig csak a keresett (*ζητούμενη*) fog maradni. Az idő és lángelmének már birtokában van, a jövő egyebet mitsem adhat neki.“ *) — Hegel minden újabb bölcseleti rendszerekre sz. Péternek Saphirához intézett szavait alkalmazza: Ajtó előtt állnak, a kik el fognak temetni! És mi tudjuk, hogy ajtó előtt állanak, kik Hegelt is el fogják temetni, mint azon elődjait, kiknek rendszereit ő vélte a magáé által eltemetendőeknek; és az emberiség ujjal meggyőződik róla, hogy a férfiaktól, kiknek tanításában nincs semmi összehangzás, semmi biztosság, semmi állandóság, ellenben annyi a meghasonlás, gőg és türelmetlenség, soha mitsem várhat.

Mindezen tünemények közepett a kath. egyház magához mindig hű és következetes maradott, s a felszabaddított eszme, mindennemű eretnekségek s a hitetlenné vált statusnak ő ellene folytatott csatái, mellyek összevágó csapásai alatt minden merőn emberi mű összerogyott volna, s mellyekből ő mégis mindig győzedelmesen emelkedett ki, azon isteni erőről, melly őt lelkesíti, vezérli és oltalmazza, tesznek újabb és legfényesebb tanuságot. A trienti zsinat érdeme, hogy a ker. kath. hitrendszert formulázva, egész teljében a világ szemei elé állította, melly egy részről az eretnekség, más részről a bölcselkedés pla-

*) Etudes Philosophiques sur le Christianisme, II. edit. t. II. pag. 260 - 1.

citumai közé helyezve, midőn ezek egymás után avulnak és mulnak el, egymaga rendületlen szirtként, mellyen minden rohamok összetöredeznek, sértetlenül áll az egymást felváltó tengerzugások és légfergetegek közepett. Az eretnekek és böleselkedők ellen folytatott csatáiban a theologia tudományát, mind hagyományos, mind speculativus mind pedig nyelvészeti szempontból akként mívelte ki, hogy e tekintetben az minden egyéb szaktársait messze maga után hagyná. Számtalan szerzetes rendei és gyülekezetei által a ker. jótékonyságot és erényt egész terjedelmében felölelte, miszerint nem létezik már egyetlen indigentia, egyetlen erény sem, mellyhez különös gondviselésül és illetőleg képviselőül valamelyikét ezen ajtatos társulatoknak ne rendelte volna. Papjai- és hiveinek a hitért szenvedett gyakori martyromsága meggyőzte a hitetleneket, miszerint itt nem ámitók- és képmutatókkal, hanem igazi mély meggyőződéssel állanak szemközt, s a hit, melly az első keresztyényeket a máglyákon és circusban lelkesítette, még mindig eleven. A pápai szék, mellynek fenállása e században már két ízben látszott fenyegetve lenni, mind a kétszer valóban bámulást gerjesztő módon állittatott vissza. VII. Piust az angolok és oroszok, IX. Piust a republicanus francziák vezették vissza monarchicus pápai székébe, s azoknak öröme, kik a pápaságot örök időkre megszüntetettnek hívék, ismét időelőttinek bizonyult be, — egészen az Üdvözítő ígérének értelmében: hogy a szirten, mellyre egyházát fekteté, a pokol kapui sem győzedelmeskednek. — Missionariusai bejárták az egész világot, s annak öt részében Krisztus aklába gyűjtött hiveikkel a vesztességet böven kipótolák, mellyet a hitujítás által Európában szenvedett. A törté-

neti, természet- és régiségtani tudományok rendkívüli előmenetele által mindinkább azon állapotba tétetünk, hogy az irások és egyház megtámadott igazságát igazolhassuk. A gözseröművek feltalálása és alkalmazása következtében maholnap Europa keresztény népeivel minden más népek könnyű közlekedésbe jövendnek, s ezeknek apostolai a ker. világosságot villámsebességgel szállítandják a világnak egyik végétől a másikig. A bibliai társulatoknak is azon jó oldaluk van, hogy az egész világon elszórt biblia-példányok által, épen úgy mint ez Krisztus előtt a szentírásnak alexandriai fordítása folytán történt, a keresztény hittörténet és igazságoknak legalább némi sugarai hintetnek el, mi a térítés munkáját idővel, ha tudnillik Isten végzetéből a mező az aratásra megért, hathatósan segitendi elő. A mahumedanismus egykoron világrendítő hatalma ma már megalázva, s meglehet a zsidóság, kereszténység és pogányság sajátságos vegyületéből álló vallása, csak átmeneti hid volt a keresztény hitre.*) — Europa végre hányattatásai közben a bajnak

*) A mahumedanismus a maga idején, midőn tudnillik hatalmának tetőpontján állott, a nyugoti kereszténységet összetartásra, s így ezen összetartás közvetítőjéhez, a romai pápához szoros csatlakozásra kényszerítette. Ez a pápáknak befolyását és hatalmát nevelte, melly befolyás és hatalom volt aztán azon polgárosító tényező, melly ezen nemzeteket kiképezte, s képzettségök további kifejlésével a világ-uralom élére emelte. A mahumedanismus fenyegető veszélyei nélkül e vad és szilaj nemzetek, meglehet, kölcsönös harczokban emésztk fel vala egymást; holott most összetartva, s a keresztes hadjáratok folytán ismeretekben és tapasztalásban gazdagodva, a crisist nem csak szerencsésen kiállották, hanem a kereszténység uralmát

gyökerét, melyből a társadalom testét megmérgezett nedvek négy század óta felszívárognak, ismerni kezdi, s az oktatásnak a pogány classicismus illő mértékre és korlátok közé leszállítása által, a keresztény nevelés megszakított fonalán keresztényítését sürgeti; mi ha Isten segédelmével eszközölthetetik, a katolikus szellemet fogja a szivekben megszilárdítani, mint a melly mellett egyedül és minden hagyományok szólnak. — Mig tehát egy részről minden arra mutat, hogy az europai emberiség az egyháztóli elválásnak a tudomány és politika terén annyi szenvedésekbe került kísérletén tulesve, a kettő közötti szent irigynek, melly Európát nagyra nevelte, visszaállításához fog maholnap munkás kezeivel látni: mint az korunk leggondolkozóbb fejei, egy Maistre, egy Bonald, egy Haller, egy Schlegel, stb. s mindazon tekintélyes statusférfiak, kik Angol- és Poroszországban a keresztény status eszméje mellett küzdenek, sürgetik; az alatt más részről a katolika egyház, az utóbbi századok minden nyomorainak közepette, életet, erőt, munkásságot fejte ki, melly a kereszténység ügyének nagyszerű előmenetelét nemcsak hirdeti, hanem jövőre nézve biztosítja is. „A történet philosophiájának záradékát, — így végzi Schlegel Fridrik a történet philosophiájáról irt munkáját, — az isteni kijelentésbe vetett hiten és a keresztény szeretet teljes elsajátításán kívül, csak azon is-

már is világszerte elterjeszteni vállalkoznak. A jelenlegi chinai háboru is ha többet nem, annyit minden esetre eredményezend, hogy azon sánczoknak, mellyek megé a pogányság elbástyázza magát, néhányát leemelendi, s a kereszténységnek további behatolását elősegitendi.

mételve szóba hozott, és a mi korunkra nézve is, a közelgő jövőnek utolsó lépcsőjeként bemutatott vallási remény képezheti: hogy a status és tudomány vallásos visszaállítása által, Isten ügye és a kereszténység tökéletesen fog a földön diadalmaskodni.“*) Igaz ugyan, hogy a kereszténység még mindig három nagy ágra van Európában oszolva, de melyiké leend előbb utóbb a végső győzelem, meghatározni nem nehéz. A protestantismus, mint a kath. egyház tagadása, csak a kath. egyház által létezhetik, — nélküle mint oppositio, mellynek tárgya megszűnt, azonnal széjjel fogna menni. És mi bizunk Isten szent ígértében, hogy miként C a n t u fejezi ki magát, s magában a protestantismus fogalmában fekszik, mindig fog maradni a világon katolikus, ki a legutolsó dissidensnek sirja fölött imádkozzék. A schismatica egyház pedig valamint kard által kormányoztatik, ugy kard által is tartatik fen; s ha az eszme és kard között az élet- és halálra vivott tusa egyszer elkezdetik, nem kételkedünk, hogy valamint mindig, ugy most is a szellem fog végre az anyagi erő fölött diadalmaskodni.

*) Philosophie der Geschichte, 18. Vorlesung.

18. §.

Isten igazsága párvonalosan a megváltás könyörművével a történetekben.

S ezen rövid vázlatból kivethette a figyelmes olvasó Isten megváltási tervének azon folytonos fejleményét, melly az emberiség történeteiben a haladást eszközli, képviseli és mutatja. Isten, irgalmas gondviselése nagy művét minden korszakokban közelebb és közelebb hozza végső befejezéséhez: közelebb hozza pedig a nélkül, hogy a nemzetek csak egyetlen-egy eredeti tulajdonán erőszakos változtatást tenne. Mindnyájoknak jó és rossz tulajdonai sorsukkal megfelelő arányban állanak s minden nemzet valamint elérte a magasságot, mellyre jó tulajdonainál fogva hivatalos, ugy bukása is csak azon bűnöknek következménye volt, mellyek emelkedésének okaival ellenmondásban állottak.

Szent Ágoston Isten városáról irt könyveiben, azon kérdést tárgyalva, mi által érdemelték meg a régi romaiak, hogy az igaz Isten, a kit nem tiszteltek, birodalmukat annyira kiterjesztené: miután előbocsátotta, hogy mindenek, tehát az országok és birodalmak is az ő gondviselése törvényeinek alávetvék, röviden rajzolja politikai erényeiket, mellyek őket az emberileg nagyoknak nevezett tetteknek végbevitelére lelkesítették. Hazafiuság, melly

hazáját szabadnak és dicsőnek kívánta látni, a dicsőséget pedig idegen nemzetek legyőzésében és fölöttük való uralkodásban helyezte, volt azon szenvedély, melly szíveiken minden mások fölött uralkodott. Minden egyéb kívánságokat ezen egynek határtalan szeretete által nyomtak el; ezért éltek és haltak, ezért szenvedni és nélkülözni, kinoztatni és meggyaláztatni dicsőségnék tartották. Brutus atyai érzelmeit hazájának áldozatul hozva, gyermekeit végezteti ki; Camillus vetélytársai által méltatlanul elítélve, a számkivetésből siet háladatlan hazájának megmentésére. Coriolan az eldöntő pillanatban hagyta cserben szövetségeseit, honának megaláztatását kevesbbé tudván elviselni mint saját nyomorát. A férfiak, kik a köztársaságot roppant kincsekkel gazdagították, maguk otthon szegények voltak annyira, miszerint egyikök, ki már kétszer consulságot viselt, a szegényeknek tanácsából számüzetnék, mivel szekrényében tiz ezüst talentum találtaték. Valerius consul annyira szegény volt, hogy közköltségen kelle eltemettetnie. Quintius Cincinnatus négy holdnyi földjét saját kezeivel mívelte, s a dictatura elfogadására meghivatván, a követek által az ekénél találtatott. Fabriciust Pyrrhus nagy ajánlatai, nevezetesen az ország negyed részének átengedéséről tett ígérete, hazafiui kötelességében meg nem ingathatták, stb. stb. És írja szent Ágoston: „Ennekokáért miután a keleti birodalnak sokáig virágoztak volna, akarta Isten, hogy nyugoti birodalom is támadna, melly időre nézve ugyan későbbi, de hatalmának nagyságát és terjedelmét illetőleg nevezetesb lenne. Ezt pedig leginkább azon embereknek kívánta átengedni, — sok nemzetek nagy gonoszságának büntetéseül, — kik becsület-

és dicsőségvágyból szolgálták hazájokat, ennek dicsőségében keresték dicsőségeket, annak javát magok javának elejébe tenni nem haboztak, ezen egy bűn, tudnillik dicsőség kedvéért a pénzsomját és más egyebeket visszatartva Mert ha a legnagyobb földi birodalom ezen földi dicsőségét sem engedi által nekik, milly jutalmat kaptak volna jó üzleteikért vagyis érdemeikért, mellyek által annyi dicsőségre törekedtek? Magán dolgaikat a közjóért megvetették, a fősვნისეგnek ellentállottak, hazájok javát szabad elhatározásból előmozdították, törvényeik szerint ítélve őket, bűn- és fajtalanságtól mentek valának; és ezen általuk igaznak vélt úton keresve a becsületet, hatalmat és dicsőséget, minden népeknél tiszteletet vívtak ki magoknak, hazájok törvényeit sok más nemzetekre kiterjesztették, és még mainap is tudós műveik és történelmök folytán sok nemzetek által magasztaltatnak. Nincs tehát miért panaszkodjanak az Isten igazsága ellen, — elvették jutalmukat.“ — Roma és annyi más nagy nemzetek politikailag lettenek nagygyá, mert politikai érdemeik valának nagyok; Sion a hit által uralkodik, mert egy maga minden nemzetek közt minden dicsőségét az igaz hitnek megőrzésében helyezte . . . És folytatja sz. Ágoston: „Nemcsak azért, hogy az illy emberek illető jutalmokat elvegyék, neveltetett nagygyá a romai birodalom, hanem azért is, hogy az örök város polgárai, míg itt alant utaznak, az adott példát gondosan szívökre véve, lássák, mennyi szeretet illeti az örök hazát örökkévaló dicsőségeért, ha ezen földit is annyira szerették polgárai pusztán az emberi dicséretek végett . . . Azért a zsidók is, kik megölték Krisztust . . . legigazságosabban ezek dicsőségsomjának adat-

tak prédául, hogy a kik bármilly erényekkel a földi dicsőséget keresték és megnyerték, legyőzzék azokat, kik nagy bűneikben az igaz dicsőség és örök haza szerzőjét meggyilkolván, — visszazavetették.“ *)

Mit sz. Ágoston itt különösen a romaiak sorsának erényeikkel való arányosságáról állit, áll minden más nemzetekre nézve is, s a történetíró nyomozva a nemzetek emelkedésének és bukásának közvetlen okait, annál nagyobb pietással fog meghajolni az isteni gondviselés végtetlen bölcsesége előtt, minél inkább isteninek kell felismernie a tüneményt: hogy annyi sajátságos okok annyira változatos eredményei végtére mind Isten megváltási tervének sikeresítésére és illetőleg folytonos előmozdítására egyesülnek; s midőn minden nemzetek sorsa arányban van azon jó és rossz tulajdonokkal, melyeket bennök a történetírás felfedez: egyszersmind arányban van azon jó szolgálattal is, melyet tulajdonaik szerinti emelkedésök és bukásuk Isten megváltási ezéjára mindenkor gyakorol. Isten ugyanis a maga adományait a nemzetek között akként osztotta el, hogy ezeknek folytán valamelly nemzet épen akkor emelkedjék, és sujtsa le a másikat, mint bűnöst, mikor megváltási terve tekintetéből épen amannak emelkedésére, emennek pedig lesujtására van szüksége. S ezzel, miután Isten irgalmas gondviselésének tervét s annak szakadatlan haladását az időknek folytán, lerajzoltuk, — eljutottunk a történet szelleméről szóló ezen értekezésünknek utolsó pontjához, melly Isten igazságos voltából merül fel, s melly valamint

*) De Civ. Dei. l. V. c. XII. et seq.

a történetek záradékát képezi, úgy illik, hogy a jelen értekezésben is az utolsó helyen tárgyalassék.

A megváltás tulajdonképen a kegyelem és irgalom műve. De miután fogalma és keresztülvitele a bűn hatalmának lerontását követeli, minden győzelem, mellyet arat, egyszersmind sujtó ítélet, mellyel a gonoszt szívéen találja. Különben is Isten a Krisztusban adott elégtétel által, mellynek érdemei az emberekre nem gépszerűen, hanem az erkölcsi törvények értelmében, tehát Isten parancsai teljesítésének feltétele alatt, alkalmaztatnak, úgy hajtja végre a megváltás művét, hogy általa az igazságot legkevesebbé se sértse meg. Midőn tehát irgalmat gyakorol, vagy kegyelmeket oszt, egyszersmind az igazságot is szeme előtt tartja, melly szerint megadatik kinek-kinek, a mi őt illeti, érdeme és cselekedetei szerint. Különösen a nemzetek, mellyeknek mint erkölcsi személyeknek élete csak e földre szorítkozik, veszik el itt, és csupán csak itt a jutalmat, mellyet érdemeik vagy bűneik által érdemeltek. És e szempontból igaza volt annak, ki a világtörténetet világ-ítéletnek nevezte el.

A zsidó nép története az, mellyekben Isten titka az emberiség megváltásáról lelepleztetett; ugyanazon nép történetéből tanuljuk ismerni az igazság titkát is, melly szerint ő szent felsége a nemzetek fölötti ítéleteit végrehajtani szokta. Már azon körülmény, hogy eme nép szent könyveiben minden népek emelkedése és bukása okaival együtt előre megjövendöltetett, mutatja, miszerint a jutalom és büntetés nem osztatik vakon, hanem mindakettőt ugyanazon egy Isten intézi, a ki előrelátja.

Volt, ki a nemzeteket, egyiket ugyan az ülővashoz, másikat pedig a kalapácsához hasonlította. És valóban Is-

ten egyik nemzetet a másiknak megfenyítésére használja fel, nem mintha a győző és ostromozó mindig érdemesebb volna az ő szemeiben a legyőzött és ostromozottnál, — hiszen egy jó nemzetnek egy más rossz fölötti uralkodása inkább jutalomhoz fogna hasonlítani, semmint büntetéshez, — hanem igenis, mert úgy kívánja az osztó igazság, hogy a melly mértékkel mért valaki másnak, neki is ugyanazzal mérettessék vissza. Sokszor olly nemzetek, mellyek gonoszsága már az ítéletre megért, szolgálnak ostorul mások megfenyítésére: mit véghezvivén, előttök áll a végzetteljes kehely, mellyet fenéig kell kiüriteniek.

Mondottuk már, hogy a nemzetek sorsa arányban áll jó és rossz tulajdonaikkal. A romaiak, miután azon erkölcsöket, mellyek földi jutalmul Isten birodalmukat az egész világra kiterjesztette, ellenkező bűnökkel feleserélték, először szabadságukat, azután pedig dicsőségöket is elvesztették: számos beköltöző nemzetek csapásai alatt roskadván össze a város, melly a világ annyi nemzeteit egykoron bilinesekbe verte. Így büntette Isten, mint látnokai előre hirdették, az assyriusokat a chaldaeusok, ezeket a persák, a persákat a görögök, a görögöket a romaiak által. Mindezen hódoltató nemzetek, mellyek annyi más nemzetet kiirtottak, vagy pórázra fűztek, annyi tartományt és várost elpusztítottak vagy megnyomorgattak, egymás után s egymás által pusztultak el a földnek színéről; roppant városaik, az egy, más végzetre fentartott Romának kivételével, mellyek óriási erősítvényeikben örökkétartókul képzelték magukat, földig rontattak, tudós vizsgálónak szeme kívántatván hozzá, hogy nyomaik a pusztaság és enyészet haláltakaróján felismertessenek.

Valamint azonban a zsidó nép volt az, mellynek a

földön Isten véghetetlenül böles kegyelméből a legnagyobb és legfenségesebb feladat jutott : ugy ezen küldetésnek megszégése is általa mindenkor mindeneknél nagyobb szigorral és nyilvánossággal büntettetett. E nép isteni törvényhozója, Mózes, sorsát eleve látta a szerint, a mint tudnillik Istenéhez hü marad, vagy attólelfordulva a bálványimádókhoz pártol. Hüségében boldog fog lenni, s el-lenségei erőit nem veendenek rajta. De elhagyva Istenét, általa is el fog hagyattatni, s jönni fog nemzet a messze távolból, melly nyakába rabigát akasztand, idegen országok tájain készítvén számára tömlöczöt, mellynek zárait csak a szenvedések között bekövetkezett megjobbulás fogja felnyithatni. Krisztust, a kiért létezett, megölvén, mint Daniel 600 év előtt megjövendőlte volt, kitoröltetett az élő nemzetek sorából, szétszórátván az egész világon, a nélkül, hogy fiai egyedi típusukat elvesztették volna. Az ó világ minden más nemzetei már csak a történetek-ből ismeretesek ; — a zsidó köztünk jár és kel szent könyveivel, mellyeknek értelmét többé nem bírja. Őket sem hazájok- és templomjoknak, melly annak összetartó köz-pontja vala, irtóztató és ismételt feldulása, sem a nemzetek közé végetlen s annyi százados elszóratásuk, sem annyi ezer meg ezer testvérciknek elvérzése és rabszijra füzése, sem későbbi egyetemes elnyomattatásuk s tenger-nagyságu szenvedéseik, stb. nemzeti jellemökből, mellyet minden égalj alatt, minden népek nyelveit beszélve, testökön lelkökön hiven megtartanak, kivetköztetni nem birta. Mert teljesedni kell az irás szavának, melly szerint maradnak ; „donec impleantur tempora nationum,“ vagyis a világ végéig, mikoron minden pogány nemzetek megtér-

vén, velök együtt az izraeliták is Isten egyetlen aklába fognak felvétetni.

A zsidók büne a világ üdve volt, s a miért a földi Jeruzsalem büntetésül feldulatott, és pusztasága egész a világ végéig tart: az tudnillik Krisztus kiontott vére által a menyeyei Jeruzsalem plántáltatott. Ők isteni vért ontottak, mellynek átka kivánságuk szerint rajtok marad és az ő fiaikon, de ránk nézve élő forrása lett az örök életre felforró vizeknek. Igazságos tudnillik az Isten, s az elkövetett bünt érdeméhez képest soha büntetés nélkül nem hagyja; de a büntetés által mindég jót eszközöl, előmozdítván az üdvösség ügyét, mellynek valósitása marandó czélja a történeteknek.

Ha a keresztény népek történetét vizsgáljuk, Isten ebbeli igazságának, de egyszersmind irgalmának is számtalan példaira akadunk. Már *Lactantius* külön könyvet irt: *De mortibus persecutorum*. Roma épen azon nemzetek csapása alatt roskadott össze, mellyek által később a kereszténységet fenyegető islamismus visszaszorítottatott. A pápákat üldöző minden fejedelmeknek IV. Henriktől Napoleonig nyomorult vége lett. I. Károly épen azon reformatio által hurczoltatott vérpadra, melly a pápák állítólagos bitorlásaik ellen a fejedelmi jogok mellett fogott fegyvert. XVI. Lajost azon jacobinusok gyilkolták meg, kiknek koronás elődjei az ő legnagyobb ellenciket, a jezsuitákat irgalmatlanul feláldozták. A Wasák és Bourbonok azon Ausztriában kerestek menedék-helyet, melly ellen a reformatio háborus korszakában szövetkezve voltak.

Mindamellett azonban, habár bizonyos, hogy Isten az ő igazságát a nemzeteken, mint csak itt élő erkölesi személyeken csak is ez életben gyakorolja; mégis óvatosoknak

kell lennünk ugyanazon nemzetek sorsának az Isten igazságának szempontjából megítélésében : nehogy elhamarkodva, követ dobjunk olyanokra is, mellyeket Isten csak próbára tett ki, hogy megismerje hűségöket; vagy szenvedéseknek vetett alá, hogy lelki és testi erejüket megedzené, némelly kebelökbe beférkezett, vagy beférkezni készült rossz hajlamoknak és bűnöknek elejét venné, vagy éppen az elkövetett egyes vétségekért őket ideiglenesen meg is fenytiené.

Nem szükséges pedig, hogy Isten a nemzeteket büntetni akarva, ennek végrehajtására természetfölötti eszközkhöz folyamodjék. Némelly egyes eseteket kivéve, hol sujtó keze természetfölötti mennykövekben nyilatkozott, többiben ítéleteit a gondviselés rendes útján és eszközeivel hajtja végre. Ő intézi a természet folyását, melly a nemzetek sorsára annyi befolyást szokott gyakorolni. Az ő kezeiből jő ki a szellem azon tehetségekkel, mellyekkel e vagy ama nép jutalma- vagy büntetéseül egyeseket felruházni jónak látja. S jaj a népnek, mellynek fiai elkorcsosultak, s Isten igazságos haragjában megtagadja tőle azon magasb rendű szellemeket, kiknek geniusa a feloszlás sötét hatalmait megfékezni bírná.

Ha a nemzetek fölött tartott ama világ-ítélet közben a rosszakkal együtt a jók is szenvednek : fontolják meg, miszerint, miként sz. Ágoston mondja, tetszett az isteni gondviselésnek a jóknak javakat készíteni a jövő életben, mellyekben nem fognak részesülni a gonoszok, s kinokat a gonoszoknak, mellyektől mentve lesznek a jók. A jók tehát a jövő élet minden javainak ezen boldog örökösei, kikre jutalmul szenvedés nélküli örök boldogság várakozik Isten karjai közt, szenvednek itt alatt, részint mert

senki sem levén bűn nélkül, nekik is vannak fogyatkozásaik, melyeket expiálni kell, mielőtt az örök életbe felvétethessenek; részint mert Isten titkos látása szerint hogy állhatatosak maradjanak, erényöknek szenvedések, miként az erős tölgyeknek szélvésznek és zivatarok által kell gyakoroltatnia; részint végre, mert szenvedések által a lélek tisztul, s a földiektől elvonatva az égiekhez annál forróbb vágygyal ragaszkodik. — A rosszak pedig nem egyszer a szerencse javaival élnek, hogy azon kevés világi jóért, melly netalán bennök találtatik, elvegyék földi jutalmukat, ők, kik ez élet után, rossz, s ha örökre élnének, örökre is vétkezni kész akaratjokért, az örökös tűzre kárhoztatni fognak. Isten tudnillik, ki az idők folytán kegyelmet és igazságot mindig úgy gyakorolt, hogy valamint a bűnön fölül bővelkedett a szeretet, úgy az igazságon is fölül bővelkednék az irgalom, — a történetet mint holtak- és eleveneknek szigorú és hajthatatlan bírása zárandja be, megadván kinek-kinek a jutalmat és büntetést érdeme és cselekedetei szerint. A teremtés czélja Isten tökélyeinek külsőleges feltüntetése; s a harmonia nem volna tökéletes, ha Isten, ki az ő felérhetlen bölcsesége szerint módjával és idején irgalmas tud lenni, nem volna egyszer-smind igazságos is. A hitetlenek nincs miért panaszkodjanak; ők dicsérik és bámulják Brutusnak hős lelkét, ki hazaárulás bűnében elmarasztalt gyermekeit vérpadon végeztetvén ki, mennyiben rajta állt, örökre és visszahozhatlanul fosztotta meg mindazon javaktól, melyeket különben azok, életben maradván, élvezendők valának.

19. §.

A megváltás és a jóllét.

Az első ember a szent-írás és minden hagyományok szerint a teremő művész mindenható képességének megfelelő tökély állapotában teremtetett.

Értelmére nézve, ismerte az igazat, szépet és jót, és mindezeknek bevégzett eszményét, az Istent; gyönyörködött az isteni és világi dolgok látásában, a mennyeknek szépsége- s harmoniájában, az erkölcsi rendnek az anyagival bámulatos összehangzásában, s örvende Teremőjének, ki dicsőségének fénytengerébe tiszta, boldogító pillantást vetnie engede. Ment vala ő a tévektől, mellyek az embereket egymással halálharczot vivó felekezetekre szagatják; ment a feledékenységtől, melly fáradsággal szerzett ismereteinket egyenkint kitörli elménkből; ment mindazon nehézségektől, mellyek most a fürkésző tudós homlokát izzasztják. Nem hosszú próbálgató tapogatódzás, nem szövevényes okoskodás és feszítő elmélkedések, nem részenkint előhaladó felfedezések útján szerzé ő ismereteit, s emelkedék Teremőjéhez: a lelkét megtöltötte isteni világosság áthatott a titokteljes pecséten, melly most a természetet zárva tartja lelki szemünk előtt. Egyszerű szemlélete által a teremtetett lényeknek rá talált az isteni eszmére, mellyet a Teremő a lények mindegyikében ki-

fejezett és megtestesített. Megannyi olvasható betűkként feküdtek ezek szeme előtt, mellyekkel Isten az ő gondolatait a nagy mindenségben számára leírni, s mintegy jelképekben lerajzolni méltóztatott. Ime! egy napon elejbe állítja a teremtetett állatokat, hogy látná, milly néven nevezné azokat: s a melly néven nevezé Ádám, az vala az állatnak neve, vagyis az ő természetét, tulajdonait, lényét szemléltető neve. *Convenerunt rebus nomina quoque suis.*

Az akarat és értelem között tökéletes összehangzás uralkodott. A mi igazat, szépet és jót az értelem ismert, az akarat szabadon és akadálytalanul szerette és tetteg követte. Nem ismerte azon irtóztató pokoli vonzalmat a gonosz és tilalmas felé, melly most a legjobb és legszorgosabb nevelést is olly sokszor kijátszja és meghiusítja; nem azon belső kebelbeli meghasonlást, mellyről sz. Pál emlékezik: hogy mást törvényt lát tagjaiban, melly eszének törvényével ellenkezik; látja a jót, és helyesli azt, és mégis a gonoszt követi, mellyet kárhoztat; nem azon buta nehézkedést az állatiság felé, melly a lelket, mellynek fel az egekbe, Istenéhez, örök honába emelkednie és törnie kellene, a barmok ösztöneinek gyalázataig aljasítja. Értelmiségének hatalma által ura levén a teremtményeknek, az állaton önmagában is tökéletes szabadsággal uralkodott, magához emelve és nemesítve azt, a helyett, hogy mint utóbb történt, hozzá süllyedve, testével együtt lelkét is az állati örömökben fojtsa. Az ekként az igazság és szentség által boldogot, ha a törvényben megmarad, Isten békesége soha nem hagyta volna el; nem ismerte volna a másokat letapodó gőgöt, nem a testvérei javán epekedő irigységet, nem azon viszályokat, háborukat és pusztításokat, mellyekben nemzetek nemzeteknek

kiirtásában vetélkednek, s gyilkolják és elnyomják egymást eleve betanult rendszer és tudomány szerint. Ellenben szent békében levén Istennel, magával s az egész világgal, ismeretben és szeretetben, mellynek Isten, ezen véghetetlen tárgya örökijü érdeket kölcsönöz, folyvást öregbedett, s idejét annyi dicsőségnek tiszta szemlélete-, imádása- és élvezetében töltötte volna el.

Az anyagi természet azért levén teremtvé, hogy a szelleminek szolgálatjára lenne, míg az ember bensőkép, erkölcsileg ép volt, ép vala teste is; az elemek, mellyek most életét, ezen csekélyded pislogó mécset emésztik, alárendelt szövetségesei valának. Ugy hozta tudnillik magával az igazság, hogy sz. Ágoston szavaival éljek, hogy míg az ember Istennek, mint legfőbbnek engedelmeskedett, neki is az alsóbbak, az elemek, az anyagi világ engedelmeskedjék. Ezen engedelmességben megmaradva, nem ismert volna ő egyet is a betegségeknek azon megszámlálhatatlan sokaságából, mellyek most szegény nemünket pusztitják, a nélkül, hogy titokteljes lényöket ismernők, vagy tudnók, honnan jöttek, és hova távoznak. Nem ismerte volna a halált, mellynek gondolata iszonyodással tölti el lelkünket, melly minden földi örömeinket megkeseríti, melly fájdalmak között erőszakos kézzel tépi szét a szent szövetséget, mellyet Isten a testnek és léleknek, egy személyben egyesítése által létesített. Nem mintha a föld volt volna az ő örök hona, hol az ő pályája a véghetetlenig tartana: hanem mert az időt, mellyet most a földhantok alatt, a sirnak mélyében, emésztetve a férgekől, elvegyülve az ég és föld minden elementumaival töltenie kell, a földszinen élve és örvendő az ég jóságának élhette volna le. Hogy átszellemüljön s teste

az Isten s mennyország fényességéhez képest megdicsőüljön, nem volt volna kárhoztatva, a halál küszöbét taposni, s rothadva a porban másod izben eljövendő Isten- és megváltójára várakozni. Teste hihetőleg, levetve miként a ruhát a durva részeket, s hosszú idő folytán mintegy aetherivé válva, lelkének tündöklő szárnyain égbe emeltetett volna az angyalok közé, kik Istennek trónját körül veszik, s seraph-hangokon dicséretét zengik örökön örökké!

Ime! az eszményi jóllét korszaka; ime! az aranykor, mellyet annyi költő megénekelt, s minden népek emlékezetből ismernek. A guny, melly semmi szentnek sem kegyelmez, e vigasztaló fényrajzot sem kimélte meg. A henyeségnek ezen állítólagos állapota nem tetszett a munka becsét magasztalóknak. Mintha minden fáradságaink, küzdelmeink, izzadságainknak nem az volna az utolsó célja, hogy végre is biztosított s gond nélküli kényelmes lételt szerezzünk magunknak; s mintha az emberhez méltóbb foglalkozás lenne, a hasznak szolgálni, semmint az Istent és műveit szemlélni, ezek dicsőségén merengeni, s a bodog világ legboldogabb Teremtőjét szeretni és imádni. Igen helyesen Sene ca: „Ha, úgy mond, ezektől elzáratnám: nem volt volna érdemes születnem. Hiszen mi volna az, a miért ez esetben, hogy élek, örülnék? Tán hogy ehetem és ihatom, s e nyomorult testet, olly könnyen romlandót, mint valamelly szolga napról-napra újra megtölthetem? Ah! mi csekély és megvetett lény az ember, ha halandóságán túl nem emelkedik!” — Mondják azt is, hogy érdekét, szépségét vesztené az élet, ha hijával volna a fény és árnyék, az öröm és fájdalom, a küzdés és nyugalom minden vegyületének; ha a tökélybeni egyen-

lőség olykép valósíttatnék meg, hogy egyesek tehetség-
ikkal, s hírökkel a többiek sorából ki ne tűnhessenek.
Meglehet, találkozik még valahol a világon olly keresz-
tény falu, mellynek valamennyi lakói majdnem egyképen
értelmesek. jók és vagyonosok: s hány hőse a dicsőségnek
nem irigyelné boldogságukat? Meglehet, a hiuságnak
tetszhetik ezen okoskodás, a szeretet bizonyára nem su-
gallta azt.

A megváltás helyrehozása a bűn által okozott rom-
lásnak. S ime! Krisztus megjelent, s az aranykort azon
értelemben, mint főnebb rajzoló, nem állítá vissza. Még
mindig nyomasztó munkába kerül a lelki és testi eledel,
az igazság s mindennapi kenyér keresése, s az erény útját
miként hajdan, úgy most is szörnyetegek lesik. A tév és
bűn nem szűntek meg dólni. Anyáink fájdalmak közt
szülnek, a villongások, betegségek, halál folyvást tarta-
nak. *Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas
regumque tures.* S miért ez? Megrövidült talán az Isten-
nek keze? vagy megfogyott szeretete, mellyet az igazság-
nak nyújtott teljes értékű váltságdíj sem indíthatott meg
az egykori mérték alkalmazására? Az okot maga az er-
kölesi rend természete nyújtja. Ehhez képest tudnillik az
erkölcsileg bukottnak segédkez nyújtathatik ugyan, de
hogy a mélységből kiemelkedhessék, neki erre magának
is közreműködnie, vagyis, — hogy ez állítást a megvál-
tásra alkalmazzuk, a váltságdíjt elfogadva, többiben a ne-
ki nyújtott csalhatatlan isteni kezet megragadnia, s így
saját ereje és fáradsága által is az előbbi állapotot vissza-
nyerni, törekednie kell. Ellen esetben a visszahelyezés me-
rőn gépszerű, szenvedőleges s így mint ki nem érdemlett
egészen becs- s minden jutalmazó önérzet-nélküli, in-

kább szégyen s pirulás, semmint valamelly boldogító öröm tárgya fogna lenni, s hogy a legfőbbet el ne mellőzzem, magával az erkölcsi természettel, mint rajta elkövetett erőszak is ellenkeznék. Minden csak némi önérzettel is bíró ember tudja, mennyire sértő s lealázó ránézve minden jutalom s dicséret, melyet valójában meg nem érdemlett. Mindenikünk lelke mélyében hallja az intést, hogy mennyire köteles az iránti hibáját, kit egyszer megbántott, ha mindjárt bocsánatot is nyert volna tőle, a mennyire ez lehetséges, minden lehető szolgálatokkal helyrehozni. Mindenki érzi, hogy ha vétkezett: büntetésre is tette magát méltóvá, s hahogy kárt okozott, megtérítésre is köteleztetik. Innen a megváltás után is üdvességünk munkálásában a küzdelem, innen a törlés, vezeklés, szenvedés és jó cselekedetek által lerovandó elégtételnek szüksége. Igaz, hogy az angyalok nem küzdenek, nem szenvednek, és mégis boldogok: de valamint az ő boldogságuk azon szabadakarati cselekvény Istentől hozzákapcsolt jutalma, hogy az ő kegyelméből a jóban megmaradtak, és nem vétkeztek: úgy annak, a ki a jóban meg nem maradott, hanem vétkeztén elesett, első és utolsó, magán az erkölcsi rend lényegén alapuló kötelme, hogy Istenben mindvégig állhatatosan szenvedve, és küzdve, magát arra visszaképesítse. Így lőn az ember, a bűn megváltása után is, ennek következményeire alá szorítva, hogy ezek közt és ellen diadalmasan harczolva, a megváltás díját kiérdemelhesse. Ha az emberek földi hazájokért és ennek dicsőségeért annyi áldozatokra készek, mint ezt nekünk a történet és mindennapi tapasztalás mutatja: panaszkodjunk-e, hogy az örök hazáért és ennek minden képzeletet felülmúló dicsőségeért szintén szenvednünk és

harczolnunk kell, ha reá méltókká lenni akarunk? Különben is e szenvedések és küzdelmek olyanok, hogy méltán a megváltás műve másodrendű tényezőül tekinthetnek; a lelket a földiektől elvonva, Istenhez emelik, tisztítják a szívet, képezik a jellemet, edzik az akaratot, s egész lényünket a tulvilágiak utáni vágygyal töltik meg.

Többiben hogy a megváltás tana a földi jóllétre sincsen minden lényeges befolyás nélkül, azt a keresztény népek egyedi, családi és társadalmi állapotának más népek állapotávali egybevetése napnál fényesebben tanúsítja. A kereszt megkönnyít minden terhet, megnemesít minden érzést, megszentel minden viszonyt, megvilágosít minden tárgyat. Érzik e befolyást még az oktalan állatok is, melyekről a teher és ígás munka lassankint egymás után levéttetik, hogy az az érzéketlen elemek s erőkre tétessék.

20. §.

A történet befejezése.

Lénytanilag egészen bizonyos, hogy véghetetlen szám mint fogalmi ellenmondás lehetetlen dolog. A véghetetlen csupán csak Egy lehet, s minden többség szükségképpen véges. Miből következik, hogy a tér- s időbeni levésnek, mint mindakét tekintetben számhoz kötöttnek, természetes határának kell lennie, mellyen túl kimerítve lévén a differentiális létszám, a fejlődés további processusa megáll, s bekövetkezik a vég, millyet minden dolognak az ő legbölcsebb Teremtője öröktől fogva határozott s rendelt. Mert a minek időbeni levés által kezdete volt, annak Teremtőjének kegyelme soha nem szünendő tartósságot kölcsönözhet; s a lét, melly már az által, hogy egyszer támadott, véghetetlen nem lehet, ebben végnélküli tartás által némileg részesül, midőn fejlődésének végén bizonyos változhatlanságot s így egyességet öltve, ebben Teremtője szeretet-akaratából mindenkorra fentartatik. A kik az Isten jóságában hisznek, nem kételkednek, hogy ez állapot csak a minden lény természetének megfelelő tökély, boldogság, s így némileg megdicsőítés állapota lehet: kivéve, mennyiben más részről az isteni igazság az erre érdemetleneket ellenkező, bűneikhez szükségképen tapadt állapotra kárhoztatni fogná.

Ennyit eszünknel fogva is könnyen felfoghatunk: a többit szent hitünk egészíti ki. E szerint elérkezvén az időnek telje, testeink dicsőült állapotban támadandnak fel, maguk után vonva az egész természetnek ehhez képesti elváltozását, olly tulajdonokkal, mellyek halhatatlan testeinknek megfelelnek: miszerint, hogy sz. Ágoston szavaival éljek, az ekként jobbra változott világ a testileg szintén jobbra változott emberekhez kellőleg alkalmazva legyen. Annak romlandó elemei tehát, mellyek hasonlólag romlandó testeink elemeinek megfeleltek, Isten által meghatározott s egyedül általa ismert uton és módon átdicsőülvén, miként az irás mondja, uj ég és uj föld keletkezendik; s az órában, midőn a feltámadást hirdető angyal kürtje megszólaland, s mindazok, kik a koporsókban nyugszanak, meghallandják a másodszor megjelent Istenfiu szavát, a teremtetett állat várakozása is beteljesül, mert ez maga is „megszabadíttatik a romlandóságnak szolgálatjától az Isten fiai dicsőségének szabadságára,” miután a bűn óta ő is „hiúságnak volt alávetve nem akarva, hanem azért, a ki őt aláveté reménységben.” S ez lesz a megváltás művének befejezése. Az általános elváltozásban semmivé lesznek a kevélyek minden művei, mellyekből halhatatlanságot ígértek maguknak: tetteik pedig követendik őket. Elmennek, a kik rosszat cselekedtenek az ítélet, a kik pedig jót, az élet feltámadására. „És eljőve egy a hét angyalok közül a kiknél a teli csészék valának a hét utolsó csapásokkal, és szóla velem mondván: Jöszte és megmutatom neked a mennyasszonyt, a Bárány feleségét. És vön engem lélekben egy nagy és magas hegyre, és megmutatá nekem a szent várost, Jeruzsalemet, melly az Istentől szállott alá mennyből, felkészülve mint a felékesített mennyasszony,

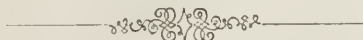
az ő férjének. És hallék nagy szózatot a királyi székből mondani: Ime! az Isten hajléka az emberekkel, és vélek fog lakni. És ők ő népe lesznek, és az Isten övélek ő Istenök leszén. És eltöröl az Isten minden könyhullatást az ő szemökről, és a halál nem leszén többé, se jajgatás, se kiáltás, se fájdalom, mert az előbbiek elmultak, mert az első ég és az első föld elmult, és a tenger nincs többé. És templomot nem láttam (a városban), mert a mindenható ur Isten annak temploma és a Bárány. És a város nem szükölködik nap nélkül, sem hold nélkül, hogy abban világoskodjanak. Mert az Isten fényessége megvilágítja azt, és szövétneke a Bárány. Kapui nappal be nem tétetnek, mert nem leszén ott éjszaka. És a nemzetségek dicsőségét és tiszteletét abba viszik. Be nem mégyen abba valami fertőztetett, vagy utálatosságot cselekvő, vagy hazug, hanem csak a kik beirattak a Bárány élőkönyvében!“ (Tit. Lát. XXI. r.)

T A R T A L O M.

	Lap.
Előszó	I.
1. §. Bevezetés	1.
2. §. A történet általános gondviselési tervről tanuskodik	8.
3. §. Bölcselmi antilogiák a tényekkel szemben	14.
4. §. A bizonyító sulyerő, mely a pogány ősi hitregékben fekszik	19.
5. §. A megfejthetlen történeti rejtélyekből mit szabad csak és kell következtetni	27.
6. §. A történet már kifejlett és ismert részeiből kell annak szellemét meghatározni; s mire utalnak ezek?	31.
7. §. A hitetlen népek viszonya a történet egyetemes vezéreszméjéhez	40.
8. §. A zsidó nép világküldetése, és a neki a történetekben jutott csekély szerep	45.
9. §. Isten az erkölcsi természet erőszakolása nélkül és mégis csalhatlanul hajtja végre tervét	54.
10. §. Isten terve a rossz ellen van irányozva, melynek titkát a bölcsenek megfejteni nem sikerült	66.
11. §. A rossz eredetének egyedüli észszerű megfejtése az, melyet a biblia nyújt	73.
12. §. A rossznak szerepe	76.
13. §. Istennek ellenhatása a Krisztus előtti időkben	84.
14. §. Isten győzedelme Krisztus által	91.
15. §. A pápaság	96.
16. §. A megváltás alapjáni haladás a középkorban	102.
17. §. A megváltás műve az új korszak alatt	110.
18. §. Isten igazsága párvonalosan a megváltás könyörművével a történetekben	119.
19. §. A megváltás és jóllét	129.
20. §. A történet befejezése	136.

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 25 04 02 006 2